

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIOGRÁFIA, MŰVÉSZET

Markó Béla: Rúzsoltok

Beszélgetés Lator Lászlóval

Kántor Lajos: A mutató kilendül

Lengyel András, Wehner Tibor,
Dobozi Eszter tanulmánya

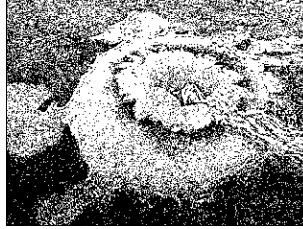
Drámapályázatunk díjnyertese:
Juhász István: Malakiás napja

2017

NOVEMBER

forrás

49. ÉVFOLYAM 2017. 11. SZÁM

<i>Markó Béla</i>	3	Rúzsoltok (<i>vers</i>)
<i>Zelei Miklós</i>	6	A magyarok vére, Hány János Párizsban
<i>Péter Márta</i>	9	(azt mondom); mese; az idő bennem; lényi lényeg; (pillenéni); (és ott); mintha; tűnésben; várta (<i>versek</i>)
<i>Kántor Lajos</i>	17	A mutató kilendül
<i>Tinkó Máté</i>	30	Ismétlődések (<i>versciklus</i>)
***	32	„Tudatos értelemmel rendbe tenni, amit az ösztön sugallt” (<i>Lator Lászlóval beszélget Major László és Ménesi Gábor</i>)
<i>Lengyel András</i>	58	Az ifjú Sansculotte (<i>Storfer Adolf József indulásáról</i>)

- Wehner Tibor 96 **Absztrakció és progresszió** (Vallomás Kalmár Pál szobrász- és festőművésztől)
- Dobozi Eszter 115 **„Gondolatok – szobrok – évek”** (Pálffy Gusztáv életműve szavakban és műtárgyakban)
- Gajdó Ágnes 118 **Irodalmi nyomkeresés** (Bíró-Balogh Tamás: Az irodalom személyessége)

Kalmár Pál szobrai (Fotók: Banczik Róbert)

Mellékletünkben Juhász István Malakiás napja című drámáját közöljük.

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila**, **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Markó Béla

Rúzsoltok

(The House of the Rising Sun)

*Már réges-rég kihűlt az ég,
és ahol egy színes lepke röpködött,
kilóg a gyík szájából eltépett szárnya,
a felkelő nap háza összeomlott,
nem ömlik ránk a pokol forró fénye,
nem szaggatja szét az éjszakát,
nincsen a bűnnek otthona.*

*Előbb-utóbb ártatlanok leszünk,
mert senki sincs már a romok között,
csak a rúzsoltos üvegcserepek,
csak a foszló blúzok, szoknyák,
angyalok levetett fehérneműje az égen,
gyűrött, megszürkült felhők.*

*Legalább még egyszer hallanám,
ahogy felcsendül az elektromos gitár,
és ide-oda lebben a trapéznadrágok szára,
mint westernfilmekben a lengőajtó,
átizzadnak a miniszoknyák
a falusi kultúrházak deszkapadjain,
látszik a lányok combján hátul a csík,
ahol a pad pereme belevágott.*

*Rád gondolok most, barátom,
aki meghaltál kamaszként,
de még azelőtt átúsztuk a Szent Anna-tavat,
majd együtt hallgattuk Eric Burdont,
míg ládászámra gyártottuk nyáron át,
éjjeli műszakban a fényes sakkfigurákat,
tölcsérrel töltöttük a fehér vagy fekete
szemcséket a gépbe, hogy meglegyen a pénz
szólógitárra, basszusgitárra, dobra,
én persze nem tudtam énekelni,
és nem játszottam semmilyen hangszeren.*

Ó, megvéniült, kopaszodó rockerek,
akik életben maradtatok,
és még most is ragaszkodtok
a pizkosszürke copfhoz, a színes inghez,
miközben öltönyös, nyakkendőös fiatokat,
kosztümös, irattáskás lányotokat
várjátok nap mint nap, de későn jönnek,
mert visszatartja őket az üzlet.

A hajdani tűzben elszenesedtek a gerendák,
ráncos bőrötökön kékeszöld tetoválás,
kérges a testetek, akár a krokodiloké,
visszamennek én is abba a házba,
ahol még úgy elszédít a napkelte,
mint a piros paradicsomlébe töltött áttetsző vodka,
és ahol olcsó kölni illatával
takaróznak a vérző lányok.

Elmerülnék a kiborotvátlan hónaljak,
izzadt tenyerek forgatagában,
beköltöznék mindörökre
a felkelő nap házába,
mielőtt ismét büntelen leszek,
de csak a keserűlapu tapsol az árokparton,
megalvadnak a szederfoltok a napsütötte köveken.

Ott kellett volna maradni
bűnben, mocsokban, lázadásban,
hallgatni, ahogy énekelnek az állatok,
a szelíd vadak, az Animals,
elkárhozni egy földöntúli részegségben.

Mert itt már csupán a porladó téglák,
az egyre sűrűsödő homály,
alig emlékszem rátok,
vattacsomók, óvszerek, barna magnószalagok,
ébenfekete hanglemezek a tankok ellen,
hát lehetett-e esélyünk elkerülni
a ránk szakadó ártatlanságot?

Zeng, zúg valahol a távolban a zene,
de mi már kijöttünk belőle,
kiléptünk a dalból, mint egy
százemeletes felhőkarcoló tetejéről,

*és élünk még valamennyit
a józanító zuhanásban,
a lemenő nap sok-sok háza között.*

*Várom, hogy láthassam megint
a felkelő nap egyetlen házát,
várom a felkelő napot,
várom a felkelőket,
hogy minden ártatlant elpusztítsanak
megváltó sugárfegyverekkel,
mint egy rossz hollywoodi produkcióban,
mert nem a lázadó bűnösöktől kell félni,
hanem az ártatlanoktól,
akik mindenbe beletörődtek,
ne engedj minket végképp lenyugodni, Uram,
és keltsd fel a napot újra meg újra!*

Zelei Miklós

A magyarok vére, Hány János Párizsban *

A Megmentő elintézte, hogy Napóleon bocsánatot kérjen Trianonért!

A Megmentő.

Ma már a francia értelmiség is nagyon bánja, amit Versailles-ban az elődeik csináltak velünk. De még így is! A magyarok vére ajándékozta meg a világot a szabadsággal. A Szovjetuniónak a halálos dőfést a magyar 56 adta meg. Albert Camus meg is írta.

Franciául!

Le sang des Hongrois.

„A legázolt, bilincsbbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben... Nyomorúságuk, láncaik és száműzöttségük ellenére királyi örökséget hagytak ránk, melyet ki kell érdemelnünk: a szabadságot, amelyet ők nem nyertek el, de egyetlen nap alatt visszaadtak nekünk!”

56 volt az utolsó pillanat, amikor a magyar még tisztességesen pusztulhatott volna ki. Hány büszkén húzza ki magát a Concorde téri dugóba szorult buszban. Francia állampolgárságú feketék lepik el Párizs utcáit, állják el iszonyú tömegben a Concorde téren is az összes forgalmi sávot. Némelyikük fején frígiai sapka. Kezükből csupaszra kopasztott bontott csirkéket lengetve ugrálnak az autók tetején.

– Kukorékolj gall kakas! Kukorikú! Kukorikú! Kukorikú gall kakas! Kukorikú! Kukorikú!

Zimbabwe győzelmével most ért véget a Zimbabwe–Franciaország focimeccs. Törökszakad eksztázis. Betörnek a busz ablakait, a csupasz fagyasztott csirkéket a fehérek fejéhez csapják, nyakukból kitépik a keresztet.

– Kukorikú bátorság! Kukorikú büszkeség!

– Kukorikú vereség!

– Kukorékolj gall kakas!

– Kukorikú!

– Kukorikú!

Elfoglalják az épületeket. Az emeleti ablakokban ordítóznak, kopasz csibéket dobálnak.

* Részlet a *Mandulafecske* című regényből

Háry generális a De Gaulle repülőtérrel igyekszik át az Orlyra. Onnan indul tizenkét órás útjára az Air France belforgalmi járata. Most akkor leróhatja háláját a művelt Nyugat.

A hála.

Mindegyre ez jár a fejében. Észre se veszi, amint a busz elindul, aztán újra a dühöngő tömegben szorong, egy kereszteződésben várakozik, megint előbbre jut. Legalább jár a szél, nézi a kivert ablakokat, és mélyeket lélegzik.

Mire útlevelét meg repülőjegyét végre az Orly utaspultjára teszi, már nagy késésben vannak.

– Szent Ilona francúz végszigetre! Siessünk! – csörteti kardját Háry János. – Ott nyaral jóbarátom Napóleon, a franciák császára, és Háryját várja. Aki meg én vagyok, és magyar ügyben járok. Igyekezzünk, igyekezzünk!

– De hogy került ide, monsieur?

Egy fiatal lány kérdezi ezt az utaspult mögül. Bámulja Háry János jegyét, útlevelét, mindkettőt rémülten lecsapja maga elé, és azután az útlevelet újra kézbe veszi, forgatja, nézegeti.

– Háry János vagyok – amint már mondtam. – Huszárgenerális.

– De miért nincs az útlevelében francia vízum?

– Mert a Francia Császárság és a Magyar Királyság között nincs vízumkényszer.

– Az nem lehet. Hol van a Magyar Királyság?

– Arra – mutat keletre Háry János. – Két és fél óra repülővel. Lóháton egy pillanat.

– Nem hiszem – mondja a lány. – A lábával megnyomja a riasztót, azonnal négy rendőr terem a pultnál. És nincsenek tekintettel paszomántos Háry generális csákójára, huszárkardjára, szép, selymes lódingjára, hanem karjánál és lábánál fogva viszik a zárkába, amikor a mademoiselle kezükbe nyomja az útlevelet:

– Nem jó.

Tizedik napja ül étlen-szomjan Háry János a sötétben. Talán el is felejtették már, amikor meghallja Mária Lujza hangját:

– Szabad vagy, Hárym! Szabad! Vive la liberté!

Az őr kinyitja az ajtót, Mária Lujza nyakába borul Háry Jánosnak, összevissza csókolja. A folyosó végén maga Napóleon, a franciák császára szalad, háromszögletű kalapjával dühösen püföli az örök fejét. Mögötte a mademoiselle lobogtatja Háry generális uram útlevelét és jegyét:

– Az első magyar, akit életemben láttam!

– És mindjárt egy huszárt! – ölelgeti Mária Lujza Háry Jánost.

– Szerencsés vagy, te lány! – csipkedi meg a mademoiselle pofikáját. – És Háry generális uramnak is nagy szerencséje vagy! A Riviérára mentünk éppen, amikor megtudtuk, hogy itt van. Mondta is az én jó uram, a franciák császára, hogy megszabadítjuk Háry generálist, mielőtt továbbrepülünk.

Háry János generális uram bokáját összecsapva megpengeti sarkantyúit, és így szól Napóleonhoz:

– Na, édes egy komám, addsz a kulacsodat! Igencsak megsomjaztam a tíz nap alatt, amíg ebben förtelmes lyukban vendégeskedtem. Aztán előre!

– Bizony, sietni kell – helyesel a mademoiselle is. – Monsieur Hány gépe tizenöt perc múlva indul Budapestre!

– Jézus Mária!

– Air France! – szól a mademoiselle.

Még elbúcsúzni sincs idejük, és megfélekednek a kulacsról is, oly hatalmas a sietés.

– Úgy ám! Különbusszal vittek a repülőgéphez – hetvenedik Hány. – Épp csak annyi idő jutott, hogy nagy Napóleon a császári koronás arany zsebóráját hipp-hopp, tarsolyomba rejtse.

– Aztán pontosan jár-e? – kérdezi báró ruszkai Dobó István várkapitány, a Honvédelmi Minisztérium államtitkára. Fehér kócsagtollas, mívesen kovácsolt, orrvédős sisakja pohara mellett az asztalon, keze kardjának markolatán nyugszik.

– Mi?

– Hát a nagy Napóleon császári koronás arany zsebórája.

– Azt biza az ostromkor elzabrálták az oroszok.

Péter Márta

(azt mondom)

*azt mondom
édesem, és
istenre
gondolok*

*de akard-e a
szabadulást
a körvonalak lágy
kiiratkozását
magadból*

mese

*meséltél a
sejtéről, ki
így szólt
szomszédjához:
tudod, én vagyok
a nő,
te a
férfi*

*az én mesém meg
így szólt:
mindegy
mi vagy,
kiegészítelek.*

*és meghaltunk
mindketten*

az idő bennem

lassan jön válasz
de ha jön is
(szeretettel)
utána csönd
kiedzett várás
tenyészik, mintha
örök éltem
borulna minden más
tudatra, hogy
van időm, nekem
van végtelen.
hát igaz.
mert az ember
rohan, de
marad helyben
lelket egoval
keverten játszik, ez
összes birodalma
saját egyensúlya után-
eszmélésben is,
ám a földlény
csak rohan és
lemarad magáról.
de
nekem van időm
örökig, bennem
a mindenség-idő
tart, és kitart, s
várok e gazdagságban
végtelen várakozásban, az
egyetlen létében
'hol én vagyok
az idő, s én a
várás, lét-
mozdulás
örök helyben
érkezésben, el-
menésben
is lét
vagyok

lényi lényeg

*mennyi élet
hullámzik
bennem
mintha örök
nagy tágasság
volna lényi
lényegem
örök nagy
tengervilág
áttetsző élet-
álma, 'hol
minden
vagyok
mert
voltam
minden*

(pillenéni)

*pillenéni
araszol az utcán
bottal tipeg
bottal lebeg
úszik, míg
nyár ruhából
ujjatlanból állnak ki
senyves karjai
elúszik a boltba
(csak a szomszédba)
tegnap szél volt
elfújta a
pilleasszonyt
odafújta
ruháját kapta
volna fel, mert a
ruha volt összes
teremtési súlya,
lebegett dekátlan
mint álmom öreg-
asszonykája, 'kit
két ujjal csippentettem össze
mert papír volt a teste, de
pillenéni bemegy
a házba, és rácsos
ablakába pakol,
s a nyár-ruhából nőtt
karok, csupasz tagok
a függönyt húzkodva
birkóznak az élet
maradék tényével
aztán a fehérhajú
pille tán ágyára
száll és pillét
álmodik*

*

*(már álmodik végleg,
ablakán a függöny
megállt)*

(és ott)

*és ott ültem
az asztalnál
mindenki
asztalánál
ahol ti
ültetek
s talán még
ő
de jött
a hajnal
a földi
szárnyas
hangja
álom-
vég*

mintha

bezártam a házat
végleg, a
középső szobát is
írom, mintha
olvashatnád
a középső szobát
a nemlét élet-
jelét bennünk
bezártam (ahogy
életünkre zártak
ajtót)
a szobát közepén
asztalt, ágyat, mit
kiérdemeltünk
(írod réglevélben)
szobánkat, 'hol
nem vagyunk s
nem voltunk, ez
létünk sohája
igézete
soha lélegzete
(halál-
menekvése),
szabadság
a mindenek
élén
(írom)
ahol éltünk
és zuhantunk
másik éltbe
alá, és ki tudja
mintha ezt is
olvashatnád
mert mindig tudtad,
biztos lábakon
áll a metafizikád

írok hát, mintha
olvashatnád

tűnésben

*de
most csak ez a kép
lepergő esélypillanat,
ahogy
búcsúzik egy végtelen
mozdulattal
(int, legyint)
már a
múlás mozdult benne
a kifutó vonat
szelében
színlő szoknya*

*és pont
lett (az utolsó
látás) eltűnő
alakja*

várta

*kilopódva sorsból
önvédve, menekülve
magába zárta magát
és csendjében
várta*

*.....
szótlanul
várta, míg látott
kifelé (mindig
látott) míg
akarta a
sokrendű
különiséget
élet-éleket
míg akarta
a látást
hallgatásba
fojtva is, a
fény meg törve
pergett, és
csontra hullva
halottult
a kemény-
csipke*

sors

Kántor Lajos

A mutató kilendül*

Valahogy kikerülni az intenzívről. A szörnyű éjszaka után, amelyiken meg akartak ölni. Nem a műtét utáni első éjszakáról beszélek, azt öntudatlanul végigaludtam. A mostani a harmadik vagy a negyedik volt, a majdnem gyilkosságé. Én gyilkoltam volna, ha lett volna erőm. Felállni is alig tudtam, bennem csövekkel, huzalokkal, rám kötve a szégyenletes műanyag zacskó. Szédülök, de ki kell mennem.

Hozzám rohan két nővér.

– Maga megőrült?

– Elegem van a határon túliakból.

Hogy jön ez ide? Talán azt is hozzátette ez a második, hogy jobban értsem: az erdélyiekből. Ettől magamhoz térhetnék, de igazából csak reggel rendezem össze az éjszaka történeteket. Mintha egy pincehelyiségbe vittek volna le, körös-körül sok ágy, frissen operáltakkal. Az éjszakai nővér lemosott, beadta a gyógyszereket, elaludtam. Aztán felgyújtják a villanyt, nézik a monitort, nyilván felugrott a vérnyomásom (kétszáz?), valószínűleg a cukorszintem is, ez a négyes by-pass következtében lehetséges (felkészítettek rá a műtét előtti este), mindenfélet, vérdótot pluszban, inzulint bejuttatnak a vérembe, egyre jobban szédülök, visszafektetnek, belealszom a szédülésbe. Percek múlva (fél óra telt el?) felébredek, akkor állok fel, nem tudom, hol vagyok, lépni nem hagynak, visszafektetnek.

Reggel szerencsére már nincsenek ott az éjszakai nővérek (az egyik azzal kérkedett, hogy ő milyen okos), a már ismerős kardiológus jön az ágyamhoz. Visszakerültem a pincéből? Később az Erdély-szerető professzor, a sebészem is meglátogat, biztat, hogy délben levisznek az osztályra.

Mégsem. Hallanak valamit a tudómön. Újabb készüléket tolnak az ágyamhoz, fújnom kell bele, amíg a mutató ki nem lendül a kellő mértékig, újra meg újra. Maradnom kell, a fenyegető jeleknek előbb el kell tűnniük. Ezzel telik a délelőtt. Az intenzív velem (is) foglalkozó orvosa vissza-visszatér, ám még mindig hall valamit a hátamat kopogtatva, tehát hajthatatlan. Csakhogy én is. Fújok akár-mennyit a masinába, engedjenek le az osztályra. A professzor úr megígérte. Még egy éjszakát a pincében nem bírok ki.

Kántor Lajos 2017 júliusában, 80 éves korában elhunyt. Utolsó szerkesztőségünknek küldött írásával búcsúzikunk Tőle. (A Szerk.)

* Részlet a *Kakas és kereszt* című készülő könyvből

3.30. Délután. Megtörténik a csoda. Kardiológusom ismét rányomja a fülhallgatót a hátamra, nagyokat sóhajtok – és elhangzik a felszabadító döntés. Levisznek a földszintre (a „normális” szívesek közé?), a géppel együtt, lent folytassam a légyésgyakorlást. Ha nem lesz jó az eredmény, visszahoznak az intenzívra.

Még egy vérnyomásnövelő izgalom – a váratlan örömet követően –, az intenzív kardiológusom lenti, ellenőrző osztálylátogatása. Bekapcsolták a gépet? Egyelőre nem sikerül, valami baj van a „dugó” körül, fordítom le magamnak, hívják a szerelőt. Délután vajon még dolgozik? Telefon, tanácskozás. A szigorú ellenőr fél óra múlva megint jön. Szerencsére már tágítom tudóm bal lebenyét a gép segítségével.

Csendben telnek az órák a szalonban, négyen vagyunk, este megkapom egy kedves nővértől az előírtat. Hátha már aludni is fogok, emberi módra. Nézem velem szemben a falat. Fehér pusztaság.

És megtörténik a mai nap második csodája.

Az álmom

Csupa ragyogás minden. A falat, a szalont betölti az oltár sugárzása. Oltárképekhez nem szokott reformátusságom először nem érti, hogy mit is lát. Hát persze, az Erdély-oltár. Rásüt a nap, minden részletét nyomatékosítja. Betű szerint. Például a kerekded D. Ez Deák Feri, grafikus barátom, a *Betű és rajz* című könyv szerzője. A „K” uralkodik mellette. Fölötte? Nyilván Kós Károly, akinek itt a mellszobra a városmajori iskola bejáratánál. Előtte, az oltáron, a „J”. Jékely. És a „Cs”. Cs. Szabó László. És a többi, az „Sz”-nél Szisz, azaz Szilágyi Domokos, az „L”-ek közt Lászlóffy Ali. Engem jöttek biztatni, odaátról? Szó sincs róla, ők csak emlékeztetnek, hogy a szívmentő budai kórház építésében Erdély orosz-lánrészt vállalt. Ennek jó évszázada, és a városmajori azóta is működik. Ilyenek vagyunk mi, erdélyiek. Aranyba van foglalva minden, a betűk, az arcok. A boldogság. Nem vagyok idegenben, otthon vagyok, az ágyamban. Semmim nem fáj. Ragyogó a múlt, a jelen.

A reggel

5.30-kor kezdődik a műszak, takarítónőkkel, ápolókkal, nővérekkel. Ébredező szomszédaimmal. Nyögés és káromkodás, vegyesen. A prímet a nyugdíjas traktorista viszi, nem adnak neki fájdalomcsillapítót, mindenkit szid. A volt szénbányász – állítólag Erdélyből származik – csendes. A családja hozott neki otthonról szövetkabátövet, hogy fel tudja húzni magát, az ágyban (nem egy fára). Az orvos elviszi, ezzel ne próbálkozzon, veszélyes.

Van, akinek már szabad kimenni a vécére. Én is lassan közéjük kerülök, meg szabadulok a kellemetlen zacskótól.

A negyedik szalonbeliről nem sokat tudok meg, annyit azonban igen, hogy jó vigyázni, a visszaesők (?) kálváriája jóval tovább tart, újra elébe néznek valamilyen műtétnek. Engem és a traktorost, akivel már kommunikálni tudok, mint rehabilitációra készült egy másik szalonba tesznek át, ez már amolyan

Várakozóhely. Itt találkozom, beszélgetek transzplantáción átesett, ellenőrzésre bejött szívesekkel. Egyikük Dél-Amerikába készül, valami sportversenyre. Nem a négyes by-pass a világ legrosszabb dolga. Pláne, hogy megígérte nekem a professzor: fél év múlva teniszezhetem. Párost. Bár én a szinglit szeretem. A pályán.

A kereszt

A Városmajor és a Szent Ferenc Kórház közti távolságot a mentőautón hamar megtesszük, így az átköltözés fáradalmait pár óra alatt viszonylag kipihelve új ágyamon, kezdhetek szétnézni, hová is kerültem, éppen egy héttel a négy és fél órás műtét után. Emlékeztetőül, hogy el ne bízam magam, a szalon ajtaja fölött meglátom a kis keresztet. És ha nem is azonnal, lényegesen nyugalmasabb körülmények közé jutva, már könyvre, olvasásra is gondolok, netán az otthoni, jó ideje félbehagyott munkára. Ez a kereszt felidézi Szécsi Bandi festményét, azt a drámai tájképet, középpontjában a fekete szárnyat bontott, kiszáradt, keresztre emlékeztető fával; egy kevés fehér is felvillan, döbbenetesebbé teszi a színek kompozíciót. A talaj, a háttér foltos kárminjára s az ég mocskos, fenyegető színeire igencsak kivetült a művész lelkiállapota. Az enyémről most mit mond? Hosszú raktárlétre kárhoztattuk, kárhoztattam ezt a kitűnő munkát, és csak egy kiállítás okán került le a padlásról. Lent ragadt. Kolozsvári ágyunk fölé került, a *F-elszámolás* borítóját adó Bencsik-kép mellé, majdnem olyan kiemelt helyre, mint Nagy Albert Fehér kakasa, az emblemikus mű, az esőben-hóesésben fejét fenntartó, ázottan kukorékoló kakas. Őt sosem válthatom le. Dolgozószobám faláról, az íróasztallal szemközt, nyilván nem. De ha már Szécsi Bandi képe visszakapta jogát, mi lenne a kettőt összehozni? A *Fehér kakas, vörösbőr* folytatásaként: *Kakas és kereszt*. Írjam tovább az emlékeket...

A Szent Ferenc Kórház, kétágyas szobánk az első emelet sarkában, a 112-es, meglepően kellemes ágyszomszédokkal, felüdülés a városmajori intenzív után; kereszt ide vagy oda, a kakaskodástól messze vagyok. Marad, három hétre legalábbis, a kicsi puritán fakereszt a szalonajtó fölött. A visszaútit még sok van. Jóllehet állítólag már lehet reménykedni.

Számbavétel

Mi is történt? Hogy történt? Hogyan jutottam ide? Most már van időm egész nap – három hét, a takarítónők, a nővérek később kezdik reggeli műszakjukat, az orvosok is kevesebbet zavarnak –, tehát lesz időm az előzményeken, az új, nem várt találkozásokon töprengeni, bízva a folytatásban. 2016 szeptemberében még a NEM-nél tartottam, amikor kitoltak az érfestésről, a hordágyon.

Fél éve, háromnegyed éve kezdődött. István fiamtól azóta megtanultam, hogy a jelenséget hétköznapien úgy nevezik: a kirakatnéző. Az ember siet valahová, és egyszer csak meg kell állnia, fél percre, egyre, levegőhöz jutni, mehetek tovább. Szakrendelői ellenőrzés, EKG, semmi különös, biztonságból azonban előbb-utóbb meg kell csinálni a szívérfestést. És amikor – négy hónap telik el közben – kitolják a páciens a kisműtőből, köréje gyűl három orvos, Árpí, a Városmajorban

radiológus unokaöcs, a gyermekgyógyásznak indult István, a kisebbik fiú, hozzájuk csatlakoztatva ott van már a szívsebész professzor (az érfestést elvégzett doktor nyilván már beszámolt nekik), együtt hárman, lényegében négyen közlik, magyarázzák, győzködnek: bármelyik percben bekövetkezhet az infarktus, tehát megelőzendő, minél hamarabb, de legtöbb három hónapon belül el kell végezni a műtétet, katéterlehetőség nincs, az erek annyira el vannak meszesedve. Rutinműtét – heteken át ezt hallom –, kockázat szinte nincs, mindössze két százalék. A válaszom ott helyben: NEM. Egyszer úgyis meg kell halni, jobb egyszerre. A professzor urat nyilván felkészítették belőlem, biztat, hogy majd könyvet írok a városmajori élményekből. A válaszom: hetven vagy hetvenegy könyv, az már mindegy. Erdélynek szüksége van rám, replikázik meggyőző tekintettel, határozott hangon jövendő mellfelmetszőm. Én továbbra is a NEM-hez ragaszkodom. Eltolnak egy szalonba, az osztályon (ahová az intenzívről majd annyira vágyom) székre ültetnek, délben még ebédet is hoznak. A vérnyomásom felszökik, a kora délutáni távozás késik, gyógyszerelnek, többször újra mérnek, estefele végre szabadon engednek.

Három hónap helyett – már itthon – kettő a gondolkodási idő. A NEM-hez ragaszkodom. Családi nyomás. Barátiak is. Peti barátom koronatanú lehet. (Hiszen: Coronaria = a szív koszorúere.) Őt négy éve műtötték, itt van, jár-ke, autót vezet, sörözünk is együtt. Egyelőre nincs döntés. Aztán jön az értesítés a Városmajorból: november 21-re kitűzték a műtétet. Beleegyezésem nélkül.

Készülődöm. Mindent rendben kell hagyni. Hogy mi legyen nélkülem. Mit szeretnék... Hülye szó. Ez nem az én szeretetem kérdése. Bár nyilván az is. Mi legyen majd nélkülem a Mikes Kelemen 15.-ben, a földszinten. Juli és a fiúk. Elsősorban. És ami összegyűlt – könyvek, kéziratok, képek. A szerkesztőség. Most már közel hatvan éve munkahelyem. A Kolozsvár Társaság. Új történet, csupán tizenvalahány év. A többi elrendeződik magától.

A végakaratra, leírva, hátha súlya van.

Számbavétel (Szent Ferenc, 112.)

Itt már sokkal könnyebb.

– Panasz van?

Városmajori professzoromnak most pozitív nemmel válaszolok, amikor egyik délelőtt a Széher úton meglátogat. Lehet, még kicsit korai ez a pozitív nem, de épp abban a percben igaznak vélem. Az intenzíven megélt után. Amibe nem számítom be a műtét hosszú óráit. Abból semmire nem emlékszem. A mellvarratok meg a két lábszáron jól kivehető nyomok (az artériák pótlása) a fő emlékeztetők. Járnai fokozatosan tanul az ember. (Julinak még ma is, két és fél hónappal az operáció után, aggodására válaszolom: – Jár a baba, jár.)

A Szent Ferenc Kórház 112-es szalonjában a kellemes hangulatot az első négy-öt nap reggeli beszélgetéseinek, személyesen az ablak melletti ágy időleges használatjának, Andrásnak köszönhetem. András úgy négy évtizeddel fiatalabb nálam, szívbillentyűműtét után a rehabilitáció hátralévő idejét tölti itt. Közgazdász, bankban dolgozik, ha jól következtek, közepvezetői minőségben.

Nyilván a hely, illetve a helyzet is megkülönbözteti kommunikációnkat a káromkodós traktorossal folytatott gondolatcserénktől (városmajori két szalonban) vagy a mellém került szénbányász meglehetősen szótlanúságától. (Bár utóbbira egy nem ellenőrzött információ: állítólag ő közölte a szobatársakkal, hogy erdélyi vagyok.)

András beszédes fiú, kérdező, de főként odafigyelő fajta. Az önként adódó, kórházi jelenlétünkre vonatkozó adatközlések csak a kezdetet jelentik, mindketten többre is képesek, készítették vagyunk. Minthogy András mindössze egyszer járt Erdélyben, korábban nem érdekelt sem a történelem, sem a politika (a számok világában élt), reggelente kis újabb kori Erdély-történetet adok elő neki, a szomszéd ágyból, ő még rákérdez, én mesélek, a politika is benne van, akarva-akaratlanul, az előadásban. Észre sem veszem, hogy egyfajta szubjektív számadásba keveredem. Erre a vélt nagyobb hitelesség miatt szükség van, gondolom én. És a visszakérdezés sem marad el, mármint hogy ő hogyan éli meg a mai Magyarországot. Minthogy a bankszektorban dolgozik, kik az ő számára a hiteles kortárs magyar pénzügyi szakértők.

Ha valaki jegyezte volna az előadásokat, szemináriumainkat, egész érdekes jegyzőkönyv készülhetett volna...

Hány nevem van?

A számbavétel része – nem Andrásnak mesélem – neveim újragondolása. Érdekes, a kórházakban ez zavaróbb, mint a civil életben. Noha abban nem volt részem, hogy „egyeske” vagy „ketteske” legyek. Nevet ugyan sosem változtattam, megkérdezésem nélkül megtették mások. Egyetlen anyakönyvi kivonatot őrzök eredetiben, 1941-ben állította ki a kolozsvári magyar hatóság (1937. augusztus 7. szerepel benne születési dátumként, természetesen), a többiek másolatok, a Román Népköztársaságot jelölve meg kibocsátóként. Itt már Ludovic vagyok. Próbálom visszafelé ellenőrizni, hogy hivatalos irataim mit mutatnak; az érettségi bizonyítványomban is (1954-ben kolozsvári magyar iskolában) Ludovic áll. A Romániai Írók Szövetségében kezdettől (vagyis 1963-tól) máig Kántor Lajos voltam és maradtam, az igazolványaimon is. 2002. január 20-án a BM Központi Hivatal által kiállított magyarigazolvány (2052-ig érvényes) az „elismert” családi és utónév feltüntetése után ugyanakkora betűkkel leírja a családi és utónevet magyarul, tehát ékezettel: Kántor Lajos. Hivatalosan tehát maradtam Ludovic – így az Eu-s egészségügyi card szerint –, még szerencse, hogy az irodalomban, a sajtóban (akár román nyelvű közlésekben, közleményekben) megőrizhettem lajosságomat.

És akkor a kórházi kaland, Budapesttől Kolozsvárig (mert itthon is lett azért szíves folytatás). Egy ilyen műtét után minden más. Mindent újra kell gondolni. A saját nevemet is, amely még nem kerül fel a házsongárdi családi sírra, azaz a fekete márvány sírkőre. A Városmajorban, a bejelentkezéskor (a card alapján) érthetően a Ludovic került előtérbe, a folyosón viszont néhány váratlan találkozás (először egy kedves hölgygel) a Lajoshihoz kötődött, sőt a Korunk és az egyetem apropóján is váratlanul megszólítottam. A professzor úr rátért a Lajos bátyámra.

Az intenzíven velem intenzíven foglalkozó kardiológus rám kérdezett, hogyan szólítson, és attól kezdve Lajos lettem a számára. (Bátyám nélkül.) A nővérek egy része kitartott a Ludovic mellett, annak ellenére, hogy lefordítottam nekik magyarrá a Ludovicot. A Szent Ferencben vegyesen szerepelt a nevem, fiatal kezelőorvosom kedvesen rátért a Kántor bácsira. Egyszer hajnalosan pedig, hat és hét óra között az ügyeletes felköltött, hogy valaki keres a kapunál. Nevet nem mondott (az enyémet sem). Még a takarítónők sem indultak, és én álmosan mindjárt lent voltam a földszinten, a bejáratnál. Ott csodálkozva néztek rám. Egy nemrég behozott fiatal kerestek a rokonai (egy másik szalonban feküdt), Erdélyből valót. Erdélyi – erdélyi, vélte az ügyeletes ápoló.

Külön történet: a hazatérés után pár héttel szerencsére rövid lejáratúnak bizonyult jelenésem a kolozsvári szívkórházban. Itt, román szokás szerint, a Domnu Kantor járt ki nekem. Úrnak különösebben nem éreztem magam, de panasza sem lehetett okom. A Ludovic pedig elő sem került, csak a zárójelentésben.

A tulajdonjog kiterjesztése

Hallom a tévében, hogy egy beteg, valamelyik kórházból távozóban, emlékeibe magával vitt egy őrizetlenül hagyott számítógépet. Én csak neveket – meg a gyógyulás reményét, kezdetét? – gyűjtöttem be, nagyon különböző természetűeket. Kórházhoz tartozó hivatásosak nevét, egy-két baj-társét. Három név, új szerzemények. Szabolcs Zoltán, Ács Anna, Tolnai András. A műtétet végző professzor, Erdély elkötelezett híve. A gondoskodó, ifjúkori kolozsvári emlékeit föllevenítő, Marosvásárhelyről elszármazott ügyintéző őrangyal. A hallgatni és kérdezni tudó, a rehabilitáció első napjaiban kiosztatlanul szerepet kapó szobatárs.

És egy negyedik név. Akit nem tudok megnevezni. A helyzet, az alig egymásfél órányi találkozás nem olyan volt, hogy mondjuk névjegykártyát cserélhettünk volna. A Szent Ferenc Kórház egyik mentőse vitt át, ellenőrzésre, vissza a Városmajorba, az egyik lábamon kinyílt sebet kellett megvizsgáltatni. A mentőautón oda-vissza jót beszélgettünk, életfilozófiáját (életstratégiáját?) fejtette ki, miközben a fővárosi létről, a máshonnan jöttekről, a kisebbségben élőkről beszélt. Szülővárosáról, Dubrovnikról mesélt érdekesekeket, okosakat – főorvosi szinten is mérhetőket. Legalább a keresztnévét kellett volna megkérdezniem.

Könyvek oldalairól is elgondolkodtató mondatok kerültek új tulajdonomba, ebből a köztes kórházi időből. Hogy miért éppen Réz Pali „hangos memoár” kötetét, a *Bokáig pezsgőbent* hoztam magammal a rehabilitáció heteire? Mikor sem a pezsgőt nem szeretem (egészségesen sem), a „rettenetes Réz úr” (Fodor Sándor Csipike-könyvében olvastam így) ugyancsak nem tartozott a kedvenceim közé (nem Fodor úr miatt). Igaz, Pali beszélgetőtársa, Parti Nagy Lajos annál inkább. Szóval Réz Úr, a művelt, nagy tudású kritikus, a *Holmi* ura... Éveken át vitatkoztunk a Magyar Irodalmi Díj zsűrijében, ritkán szavaztunk egyformán (Poszler Gyuri és Ilia Miska volt az, akikkel lényegében ugyanazt gondoltuk, ugyanarra az új magyar könyvre adtuk szavazatunkat, néhányszor győztesen, például Tolnai Ottó és Szilágyi István díjazásában). A Szépirodalmi lektorával, a mindentudó szerkesztővel adódik most posztumusz találkozás, a kortársakra emlékezés.

Nekem is személyes ismerősökkel, közeliakkal meg csak távolból tiszteltekkel. Mit üzen hát nekem Réz Pál ide a kórházba? Véletlenszerűen kiemelve például: „Írassatok Réz Palival, nemrég jelent meg az Apollinaire-könyve, abból látszik, hogy ért hozzá. Na, Bandi (Illés Endre) visszajön Illyéstől, és mondja. Én meg azt mondtam, hogy nagy megtiszteltetés, de nem írok. Azért nem írok, mert Illyés ebben nem fog nekem segíteni. Egy élő író esetében rengeteg adat kell, családi mindenfélék... hát én még azt se tudom, Illyés katolikus vagy református... Nem fogja megmondani, nem fog nekem megmondani semmit. Tele van rejtélyekkel, és csinálja is maga körül a rejtélyeket.”

Illyés-rejtély? Réz Pál-rejtély? Nekem ki fog segíteni? Illyés Gyula segített, többször is. Például amikor a *Világszerzés* címet kapott verskötetét válogattam otthon, Kolozsvárt, a hatvanas évek végén. Meg amikor a Bartók-émlékezést szerkesztettem, a *Korunkban*. A saját Illyés-émlékeim, a Józsefhegyi út tetejéről vagy Tihanyból mások, mint a Réz Pali katolikus vagy református kérdése. De erről majd később gondolkodhatom, ha visszatérek a *Kakas és kereszt* kéziratához. Most még a Széher úton vagyok, a Városmajortól néhány buszmegállónyira. Ezt Juli és András Sándor méri be naponta.

Ha Városmajor, én Mészöly Miklós és Polcz Alaine 48. szám alatti egykori lakására gondolok. Náluk meg itthon is, a Mikes Kelemen 15.-ben, négyesben (Miklós, Alaine, Erzsike meg én) és külön-külön; Miklós fiatal íróbarátokkal, neves tanítványokkal, Alaine a barátnőjével jött, jöttek, jöttünk össze. Az utolsó találkozás nagyon szomorú emlék, Miklóst mintha odaültették volna a könyvesbolt (Libri?) emeleti helyiségében a dedikálóasztal mellé, már nem ismerte meg az embereket. Hol volt már az a Mészöly, akinek a szenzációs „párbeszéd kísérelteté” (a pozsonyi Szigeti Lacival folytatott beszélgetését) 1999-ben olvashattam?

De még mindig a Széher úton vagyunk. Most éppen egyedül uralom a 112-es kórtermet, újabb jó beszélgetésekre nyílik idő és alkalom. Szobatárs András után a Nemesvita és Budapest között ingázó András (Sándor), a panaszaimra rákérdező, ám inkább az irodalom ügyeiről mesélni és (engem) hallgatni tudó barát tölti meg tartalommal a délutáni órákat, amíg a látogatási tilalmat be nem vezetik az influenzajárvány miatt. Más ez a mi „értekezésünk” a kortársakról, mint a Réz Pali utókornak szánt emlékezése, középpontban önmagával, bár kétségtelenül érdekes, bennfentes információk tömegével. (A *Bokáig pezsgőben* Mészöly-képe több mint hiányos, egyszer fordul elő a neve, akkor is a *Holmi*-szerkesztő negatív ítéletével.) Andrásról megkapom az általa szerkesztett kis Amerika-könyvet kórházi olvasmányul; a szerzővel, Szabó Zoltánnal londoni lakásában találkoztam, nagyon rég, először és utoljára. András ellát keserű csokoládéval is. A nem kevésbé figyelmes Csapody Miklós – a jeles Ilia-tanítvánnyal több évtizedes a barátságunk, Miskának köszönhetően – most nem könyvvel lep meg (sajátjával), hanem felesége, Kati finom húslevesével, akaratlan versenyben a Juli főztjével. István és Laci sem jön természetesen üres kézzel, a kórházi koszt pótlása (helyettesítése) mellett ők főképp a sajtóellátottságomról gondoskodnak. (Itt nincs „cenzúrázás”. A Városmajorban a professzor úr a fejét csóválta, amikor egy *168 órát* látott meg az ágyamon.) Egyszer az unokák közül a legnagyobbik, Bálint és a legkisebb, Dávid látogat meg, apjukkal jönnek, és minthogy tart még a karantén, telefonhí-

vásra a Széher utcai kórházkapu előtt örvendünk egymásnak. A december közepi elviselhető hideg a civil élet felé viszi a gondolatokat. Ugyanúgy, mint amikor bent, a Szent Ferenc földszintjén Julival az automata kínálta kávéválasztékból válogatunk.

A megszakított könyvírás, az írógép (ERIKA), a levelezést szolgáló, otthon hagyott laptop helyett tulajdonérvényesítemnek ezek most a fő eszközei. Szóval a nyereségoldalra van mit, és nem is akármit beírni.

A címszó persze: rehabilitáció.

Narancs

Juli hoz be narancsot is, hogy az magyar-e, nem valószínű, mindenesetre kisbetűs, de nem savanyú. Erről jut eszembe, hogy jó pár éve már, amikor Bacsó Péterrel ültem a vacsoraasztalnál, a Duna TV kuratóriumi kiszállása hozott össze velem, felvidéki utunkon, beszélgetésünkben Laci fiam filmes dolgai is szóba kerültek. Őt persze, a már nehezen mozgó, a buszozást mégis felvállaló mestert *A tanú* aureolája vette körül, én legalábbis így éreztem, az viszont biztosan nem jutott eszembe, hogy egy budapesti hetilap is őrzi (címében) a korjelző motívumot, az új magyar narancsként a tábornok elvtársnak átnyújtott citrom jelenetét.

Furcsák ezek az összejátszások. Az itthon hagyott, félig olvasottan rám váró Norman Manea-regény, az *Odú* Amerikából szól ide most az elsőszemélyes főhős nehezen átélte, súlyos szívoperációjával. (Ő egyedül volt, én szerencsére nem, Juli a támaszom, a gondviselőm.) És ha nem volna elég, a (félig igaz) panaszmentesség heteit, hónapjait figyelni – egy maradéktalanul kellemes június eleji napon, kint a malomban, Zentelkén, napozás közben, egy május végi hetilapban, történetesen a *Magyar Narancs*ban lapozva, Kőszeg Ferenc „derűs történetére” akadok, amelyben tízéves hátgerinctörténetét, kiváló szakorvosokkal esett tapasztalatait foglalja össze, míg elérkezik egy végül sikeresnek tűnő műtéthez. Azt persze nem tudom megítélni, hogy milyen üzletet köthettem volna, ha elcserélhetem az én négyes by-passomat a nálam két évvel fiatalabb Kőszeg gerincoperációjával, az orvosi-kórházi élmények kicserélése azonban, így a sajtón keresztül is, több, mint érdekes. Különösen, ha a hozzám közeli újabb tapasztalatcsomagját hozzáadva az enyémhez, a szívet és a gerincet el sem választom egymástól, egyúttal pedig élek a szabad határátlépéssel, orvosi rendelők, kórházak, tanácsok tekintetében, legalábbis Kolozsvártól Budapestig száguldozva. (Bicegve.) Reumatológus, ortopéd, gerincsebész, neurológus az én listámon is szerepel, az előnyöm viszont tetemes, ha a találkozott kardiológusokra, szívsebészekre gondolok. Ópiumos (opiáttartalmú) gyógyszerhez, tapasztalathoz viszont nem volt szerencsém, legalábbis illet nem közöltek velem, a fájdalomcsillapító injekciók összetételéről nincs igazán tudomásom.

Romániai magyar gerinc

Szív műtét után egyelőre eltanácsoltak a gerinctornától, minden reggeli szórákosától. Úgy két évtizeddel ezelőtt kezdődtek a bajok, és odáig fajultak,

hogy a kertünk végében lévő, a kőfal miatt másfél utcán át megközelíthető szerkesztőségből alig tudtam hazajönni, egy kolléganóm kísért el, a táskámat kivette a kezemből.

Amíg ebbe a fázisba jutottam, pontosabban előtte és utána történt egy s más, orvosi beavatkozási kísérlet. Ezt most nem Kószeg Ferenc gerinckalandját olvasva elevenítem föl (csupán), hanem mert hosszúra nyúló szíves rehabilitációm alatt nemegyszer fogott el a hátfájás, következképpen gyanakodni kezdtem a hátgerincemre. Ha pedig így volt (van?), mégiscsak hozzá kell látnom annyi ideje tervezett históriám, a *Romániai magyar gerinc* megírásához is.

Ez még valóban „romániai magyarként” indult, a Ceaușescu-korban, tehát több mint húsz éve, amikor az erdélyi helyett romániai, romániai magyart mondtunk, akár egy irodalomtörténeti összefoglalóban. Odaátról, azaz Budapestről így rendelték, még az Akadémia is. A Kriterion ugyancsak így fogadta a kéziratot. Maga a „gerinces” tanulmány, esszé viszont váratott magára – nem mintha a kiváltók okafogyottá lett volna, akadtak sürgősebb megírnivalók, időszerűbb, jobban várt állásfoglalások. A pár évig tartó aktív politizálásban. Nem utolsósorban a *Korunk*-szerkesztésben, 1990-től már főszerkesztésben. (Ha időnként hát- és lábfájással, de közbeiktatott teniszpartikkal; meg továbbra is közéleti feladatok teljesítésével.)

Az én gerincproblémám körüljárása lehet, hogy épp a teniszkönyökkel, illetve a térdfájással kezdődött. Ki tudja? Talán az ortopédok, a sebészek, Bartha, majd Széplaki Attila. Akkoriban rehabilitáció helyett a „recuperare” szó tolult a szánkra, a Hajnal negyedi új kórház nevéként, ha nem is beutalással, hanem szakrendelés helyéül. Ezúttal nem az „Ismerem az apádat”, inkább a barátom barátja jött be (Kószeg – *Magyar Narancs*), váltott lovakkal (drága magánrendelővel is, már 1990-et követően), hogy aztán fejedelmi körülményeket is megtapasztaljak a Duna-parton, több száz kilométerre a Kis-Szamostól. A fejedelmi jelzőn értsd Tőkés László közvetlenül forradalom utáni tekintélyét, magyarországi autóbalesetére következő rehabilitációját az ORFI egyik lakosztályában. Nekem pár évvel később, autózástól és T. L.-től függetlenül, hasonló kényelem jutott ugyanott, egy emeleti szoba-fürdőszoba, egyszemélyes tévéhasználat, felkínált szobai étkeztetés körülményei között, csak a napi hét-nyolcszori kezelésre kellett a földszintre vagy az alsorsori medencéhez lemennem. (Minthogy le tudtam menni, inkább a közös étkezdét vállaltam, szívesen.) Tíz napon át tanultam – a kolozsvári románnak megfelelő – magyar szakneveket. Most ki kellene keresnem a régi papírjaimat, hogy biztosan megmondhassam, például a „tangentor” itt vagy ott mondatik; a vízsugaras kezelés a nagy kádban csakúgy hasznosnak bizonyult, mint az elektromos úton érkező meleg, az ágyra felfektetve, meg a tornatermi vagy az úszómedencei, víz alatti torna. Az előzetes kolozsvári ambuláns napok-hetek nem igazán „rehabilitáltak”, a meleg után ki a hidegbe nem hozta meg az eredményt, az injekciók pedig csak átmeneti könnyebbedéssel jártak. Az ORFI-beli tíz nap viszont, a Segítő Jobbnak meg a különös figyelemnek köszönhetően, évekre hatóan, csodát tett. Beigazolódott a szakorvosi, még kolozsvári tanács: elkerülhető a gerincműtét. A gerinctornát azonban, amelyre az ORFI-ban tanítottak, ne feledjem.

Rosszabb külső körülmények közt azt már korábban is igyekeztem tudatosítani magamban (lehetőség szerint másokban is), hogy a gerinc óvása életfontosságú kérdés. Romániai, erdélyi magyarként legalább annyira, mint más térben. Ehhez jött, évtizedek múltán, a szív figyelmeztetése. A kettőt valahogy együtt kellene kezelni. Ambulancián, kórházon kívül is. A szívet és a gerincet.

Szíves Kolozsvár

Természetesen Kolozsvárnak, következésképpen a kolozsváriaknak is van szíve. Erre sokféleképpen lehet és kell gondolni, nem utolsósorban a Mikó utca (Clinicilor) és a Monostori út felől egyformán megközelíthető Szívkórház (Institutul Inimii) révén. Erről az intézményről, elismerem, többet tud mondani Peti barátom – őt a hármas, sikeres (és négy évvel korábbi) kolozsvári by-pass miatt lehet koronatanúnak tekinteni –, engem csak alkalmi, és maximum öt napig tartó bentlét okán tekinthetnek érdemesnek a helybeli nyilatkozásra. Én ugyanis, mint az eddig elmeséltekből kikövetkeztethető, a Városmajorban dolgozó unokaöcsém biztatására, valamint nem titkolható gyanakvásom (előítéletem?) következtében Budapestért elárultam szülővárosomat (irodalmilag és lakhelyválasztásként nem tenném!); itthonra a folyamatos kardiológusi ellenőrzést, illetve a rehabilitáció további, beígért hónapjait hagytam. De az nem volt bekalkulálva, hogy egy január közepi éjszaka, derült égből villámcsapásként, majdnem hogy négykézláb teszem meg a fürdőszobáig vezető néhány métert, és onnan vissza az ágyig, eldagadt két lábam nem akart engedelmeskedni.

A laboratóriumi vizsgálat ettől függetlenül időszerű lévén, telefon Bódizs doktornak, és az ő mindig kész, meghálálhatatlan igenje birtokában taxival, Juli támogatásával sikerül feljutni a lépcsőn az emeleti vérvételre, a másik épületben pedig – ott van lift – egy kedves román kardiológusnő sürgősségi vizsgálóágyára. Évekkel a gerinces látogatások után ismét a „recuperarén” vagyok (vagyunk), jól lehet csak azért, hogy a most már hón vágyott kolozsvári szívkórházba sikerüljön bejutnom, az ajánlott Kovács doktornőhöz.

Itt lesznek aztán Domnu Kantor (hogy Kovács Emese mellett a csinos rezidens doktornő és a nővérek csapata is értse, kiről és miről van szó, kezelésileg). Szerencsére a keresett és megtalált kardiológusnő érti a Városmajorból és a Széher útról kapott zárójelentéseket, megnyugtat, hogy a kinti műtéttel nincs semmi baj, viszont a felgyült vizet kell lecsapolni. Megkezdődik a vízhajtó infúziós adagolása, napi hat órán át vagyok ágyhoz kötözve. Jut időm a szobatársakra figyelni, egyáltalán az itteni kórházi rendre. Most nincs karantén, Juli mindent hoz, amit kérek – könyvet, folyóiratot is. Napról napra méretkezem, reggelente, és a mérleg kedves (szíves) hozzám: öt nap múltán mehetek haza, már könnyebb az autóba beszállni, nyolc kilóval vagyok kevesebb a megszokottnál (?), a kórházi kalandok előttinél. A gyógyszerlista otthoni használatra valamelyest módosul, a Furosemid mindenestre marad, de csak pasztillában, és kisebb adagban. Rossz emlékként csupán az ehetetlenül sótlan benti kenyérkínálatot őrzöm (és még sokat is adtak, sokan hagytuk ott). Kovács doktornőt majd a magánrendelőben keressük fel. Igaz, várakozásomon felüli volt a tisztaság, s a szakorvosi, az ápo-

lónói figyelemre sem lehetett panasz, most már azonban elég volt a kórházakból. A Városmajorba még el kell menni hivatalos felülvizsgálatra, Kolozsvár szívességét viszont hétköznapibb értelemben kívánom ezután megélni.

Következik két javuló, már-már jó hét, olyannyira, hogy az adóhivatali dolgokat is mehetünk elrendezni, sőt még belefér a napba (kórház miatti adósság) a Barabás Miklós Céh országos (szép!) tárlatának végigjárása, a Bánffy-palota termeiben. Egy kicsit fárasztó a kiállításprogram, indokolt megállásokkal, vizsztatérésekkel; nem baj, leülünk a közeli vendéglőben, megebédelünk, aztán megyünk haza. Csakhogy ember tervez, isten végez: sokat várunk a megrendelt levesre, egy korty sör addig belefér, a rehabilitációs előírásokba is (bár az orvosi rendelés egy pohár vörösbort). Nem fér bele. Hogy pontosan mi nem fér bele, azt máig sem tudom. Várakozás közben kicsike rövid szédülés, kicsike ájulás, nem több fél percnél, maximum egynél – elég az ijedtséghez, a pincér hagymaleves és sült hús helyett mentőautót tálal. Még az autóban vérnyomásmérés, vércukorszint ellenőrzése, EKG – mi több, a személyi igazolványomat nézve a mentőorvos magyarra fordítja a szót. Nem mennék vissza a szív-kórházba, de az ambulanciát nem kerülhetem el. A monitorizálás semmi érdemlegest nem mutat ki, este saját felelősségemre elengednek, taxiba ülhetünk. Hazáig ugyan nem jöhetünk, két sarokkal előbb meg kell állnunk, óriási politikai, kormányellenes tüntetés a városban (országszerte százezres nagyságrendben), a rendőrök nem engednek tovább az autóval (a gyerekekkel, kutyákkal vonulók védelmében) – szépen sétálva hazaérünk. Nyugodt alvás, saját ágyban, minden rendben.

Nemzeti közjáték, egy hónappal később. Március 14., este. Ünnepi fogadás, hozzáöltözve az eseményhez, gyalog megyünk Julival, a műsorhoz még sikerül ülőhelyet szereznünk. Koccintás, és ami ilyenkor jár, az állófogadás már vége felé tart, készülődünk, ideje indulni. Új beszélgetőpartner a kerek asztalnál, szédülés, eltűnök az asztal mellől. A „szokásos” fél perc, most a mélyben. Fölemelnek, kivisznek a levegőre, a folyosóra, széket tesznek alá. Csupa ismerős körülöttem, szemben épp az országgyűlési képviselőnk meg a főkonzul, már semmi bajom.

– Látom, nemzeti ügy lett belőlem.

– Eddig is az voltál – biztat Mille Lajos.

Megint jönnek a mentősök, székestül visznek le a kapu elé. És nincs apelláta, hiába mennék inkább haza. Juli nem ülhet be, ő majd jön taxival, csakhogy nem a Szív-kórház az irány, mint gondolnám, hanem a városi sürgősségi. Kevésbé úri hely, várni kell soromra, amíg betolnak a kezelőbe. Aztán jön ápoló, több rendbéli nővér, orvos is, méricskélnek. Különöset nem találnak. Nagy sokára Julit is beengedik, saját felelősségre ismét otthon, a Mikes Kelemen 15.-ben alhatunk.

Tanácsok persze vannak, további vizsgálatokra. Az előkelő Majális utca és környéke bőven felkínálja a választási lehetőséget (jobb volna a Botanikus kertet választani), egymás mellett sorakoznak az elegáns magán-rendelőintézetek, szakosodva, versenyben. Nem akármilyen üzletág, orvosi világváros vagyunk. Nemzetközi filmfesztivál, színházi fesztivál, UNTOLD (sztáregyüttesekkel) évente egyszer van, de a rendelők folyamatosan fogadnak, csak éppen várni kell az ismerős orvosra, amikorra be tud írni a titkárság. Végül minden elkészül, a mágneses rezonancia, az elektroencefalogram, a CT (komputertomográfia),

lehet tovább konzultálni a neurológussal, a kardiológussal. Hogy a nyaki ütőér meszesedése milyen fokú, ez okozta-e a rövid eszméletvesztéseket? Kérdezzünk meg egy (itthoni) érsebészt műtéti javallat tekintetében... Szerencsére ez utóbbi javaslattevők kisebbségben maradnak. A családi orvos válasza a legőszintébb: a nyaki ereket akkor szokták műteni, amikor már úgymint mindegy...

No nem, újabb operációs sikert nem próbálok begyűjteni. Inkább elolvasom a *Magyar Narancs*-ban a világ százéveseinek életreceptjeit. Addig van még két évtized. A városmajori professzor tíz évet már megígért nekem, ha a kése alá fekszem. Továbbiakkal nem próbálkozom. Kórházi keresztből volt éppen elég.

Visszatérek a könyvekhez. Folytatom a *Kakas és keresztet*. Talán nem is kell hozzá teljes évtized.

(Álomról, rémálmokról – pótlásként)

A folyosóra felfutó lonc bódításával versenyben, a nyár hivatalos első napjára ismét kinyílt udvarunkon az ezüsthárs. Ideje, hogy csak a szépre emlékezzem: kellemes, boldogító álmra igen, rémálmokra nem. Így akár ki is maradhatott volna a kórházi történetekkel nyilván összekapcsolható egyik rossz éjszakám látomása, valami súlyos csata, meghatározatlan helyen; a „jók” oldalán többen fegyverrel harcoltunk, erdélyi írók, ott volt Bajor Bandi, Panek Zoltán (még Beke Gyuri is), de vesztesre álltunk, az ellenség kezdett kiszorítani a várból.

Ha nem kerül a kezembe, 24 órával a hivatalos napforduló előtt, a budapesti *Vigília*, a rémálmok nem kapnak külön, zárójeles alfejezetet. És szegényesebb (mégis szebb?) lett volna a Városmajor megidézése. Már a címlapról megszólított, az irodalmi összeállítás élén: Zoltán Gábor: *Véresmajor*. Részlet készülő könyvből. A Városmajor fái és egyes épületei az azonosítható szereplők, mindenekelőtt az 54-es szám. Ez nem áll messze a 48-tól, ahol Mészöly Miklóssékat látogattuk. Regénybeli (dokumentumbeli?) funkciója szerint: Sztéhlo Gábor egyik gyermekmentő otthona. A felidézett történelmi idő a nyilasok rémuralma, 1944. „Egy kórház bejáratánál tetemek voltak kipakolva. Az egyiknek, egy nőnek a talpára rajszöggel cédulát tűztek, hogy minden arra járónak tudtára adják, az egy zsidó hulla. Rákosi Zoltán felháborodott, és kiabálni kezdett: gyalázat! A tettesek a közelben voltak, ám ez nem készítette óvatosságra. Mert hiszen pont ezért volt kitéve a hulla, pont ezért volt felcédulázva: hogy színvallásra készítse a lelkeket. – Egy nyilas lelőtte. Rákosi Zoltán élettelenül esett össze. Később a kórházi személyzet bevitte, és megvizsgálták. Kiderült, hogy bár sok vért vesztett, nem halt meg. A golyót benne hagyták, de bekötötték, és ágyba fektették. Felgyógyult, és az ostrom után Sztéhloéknál kezdett dolgozni.”

Nem követem tovább a júniusi *Vigiliában* olvasható regényes fordulatokat, a megidézett személyek élettörténetét (bár nyilván érdekelnek); a Városmajor 68, az Érsebészeti és Szívsebészeti Klinika az én történetem része, amely – ki gondolta volna? – ilyen szörnyűségnek is tanúja volt, az utcai front felől nézve. De ki ez a Zoltán Gábor, a *Vigília* szerzője, azonkívül, hogy 1960-ban született, Budapesten, és író? A könyvrészletből megtudható, hogy a Városmajor (utca) és környéke az életének fontos része. És azon túl?

Haragudhat az ember az internetre, mert elszoktatja a fiatalokat az olvasástól, ám amikor a segítségünkre siet... No lám, egy korábbi wikipédiás szöveg, Zoltán Gábortól: „Budapestnek az a része egy kis Erdély: a Királyhágó utca, Nagyenyed utca. Maros utca, Szamos utca, Temes utca: erdélyi folyók csörgedeznek a völgyben, de még a Csaba utca is a hun-székely királyfit idézi fel. Az itt dolgozó kortárs építészek hol nemzetközi modern stílusban dolgoztak, hol erdélyies szecesszióban.” A szerző természetesen említi a Györgyi Dénes és Kós Károly által tervezett városmajori iskolát és óvodát, ahová nyolc éven át járt. Ne álljunk meg itt, mert folytatódik a városmajori „erdélyi vonal”. Többek között – a Nyíró- és Wass Albert-könyvek sorsán innen és túl – ilyen vallomásos mondatokkal: „Nálunk is, mint annyi más családban, egyértelmű volt, hogy a magyar legfelső foka az erdélyi. Az erdélyi legfelső foka pedig a székely.”

Hát akkor ne lenne igaz az én kórházi, erdélyi oltárálmom, az éjszakai nap aranyfényében? Károly bácsival, Cs. Szabóval, Jékelyvel, székely származású, jó humorú grafikus barátommal, Deák Ferivel? Meg Lászlóffy Alival, Szilágyi Domokossal? Hogy mindent, tehát a városmajori szív-kórházat is mi építettük, a budapestieknek? Ragyogó a múlt és a jelen.

Persze, ahogy Zoltán Gábor 1944-es történetét meg a rákövetkező éveket olvasom, mindent azért nem vállalnék. Sok mindent nem. De annak örülök, hogy a teljes ismeretlenségből – nyilván az én figyelmetlenségemből a késés – elémm jött ez a zoltángábori elbeszélésmód. Egyszer talán személyesen is találkozunk. Mészöly Miklóst már nem hívhatom el a találkozásra, András Sándort, a városmajori szomszédságból azonban mindenképpen megkérdezem, jön-e egy kórházon kívüli közös látogatásra.

Tinkó Máté

Ismétlődések

(I)

*elfáradni,
kiürülni,
szanatóriumba kerülni,
számot vetni a sorssal,
lemondani arról, ami már lemondásra ítéltetett,
fölfedezni egy keskeny ösvényt, ahonnan átszüremlik a fény,
a fény egyetlen nyalábja,
istennek hinni a létezését,
hogy elfáradhatok,
hogy kiürülhetek,
hogy szanatóriumba kerülhetek,
hogy számot vethetek a sorssal,
hogy lemondhatok arról, ami már lemondásra ítéltetett,
fölfedezhetek egy keskeny ösvényt, ahonnan út vezet a semmibe*

(II)

*elmúltak azok az idők
lecsendesedett az óra is
zakatolása kopogó semmi
nincsenek kérdések bennem*

(III)

*Ennyi zuhanás egy napban hogyan fér el?
Kitettem a kőre magam, és nem száradt,
Átázott a test. Veszteni már tudunk.
Most jöhetne egy okosabb végzet,
Egy nem mindennapi szóváltás,
Hogyan gondolsz a mára?
Begyakorlott, ám selejtes mozdulatok.
Amivel nem leszel közelebb.
De a messzeséget fürkészném, és amit nem lelek,
Az majd mind kihajt a kő repedései közt.*

(IV)

*Ez nem lesz egyszerű menet.
Végignézni, ahogy megöregedsz.
És megöregednek mások is.
És annyi ismételt óra, rutin-
szinten bebiztosított teljesítmény, az évek.
S a gépszerűen vonszolt test nem lázad,
nem döfi tőr át, nem törik be ablakát a háznak,
nem leszel itt velem, hogy elmagyarázzad.
Egyedül maradok, és még emlékeim sem
lesznek róla. Csak elhunyorogok a tavaszi fényben,
ahogy a nap marad, elmarad, lemegy.*

„Tudatos értelemmel rendbe tenni, amit az ösztön sugallt”

Lator Lászlóval beszélget Major László és Ménesi Gábor

Forró nyári délelőtt érkezünk a fák árnyékában megbújó Kupeczky utcai társasházhoz. Röviddel csengetésünket követően Lator László a kertkapuban terem, s lendületes léptekkel invitál be a lakásába, majd a dolgozószobába. Körülüljük az asztalt, velünk szemközt a polcon könyvek sorakoznak, az asztalon is feltornyozva jó néhány, a táskában félretéve pedig ott pihen az írógép.

M. L.: – *Még mindig írógéppel ír?*

– Igen, ott van a két munkaeszközöm, különösen kedves nekem az a régi, húszas évekbeli Kappel írógép.

M. L.: – *Kertész Imre az ezredforduló táján, amikor számítógépen kezdett el írni, naplójában azon töprengett, vajon az új technika nem lesz-e rossz hatással stílusára és szellemére, nem teszi-e majd „fecsegőbbé”. Hasonló megfontolások miatt döntött úgy, hogy kitart az írógép használata mellett?*

– Nem érzem, hogy fecsegővé tenne a modern technika használata, de abban igazat kell adnom Kertész Imrének, hogy ha számítógéppel formáljuk meg a szövegeinket, a mai technika óhatatlanul befolyással lesz ránk és szemléletmódunkra, még ha talán ez misztikusan hangzik is. Azt pedig, hogy írógéppel dolgozom, annyira megszoktam, hogy kézzel nem is tudnék már írni, miközben a számítógéphez sem tudok alkalmazkodni. Talán rossz beidegződés, de a komputer képernyőjén számomra nem jelenik meg igazán a szöveg, ahhoz, hogy átlássam, mit írok, nekem papír kell.

M. G.: – *Változatlanul megvan az állandó munkaritmusa, amihez ragaszkodik? Rendszeresen odaül az íróasztalhoz és dolgozik, vagy ez ma már kötetlenebb?*

– Ma már teljesen kötetlen, nem is tudnék úgy dolgozni, mint korábban. Régen kora reggeltől dolgoztam, mondjuk egyig, de délután már nem nagyon ültem vissza az íróasztalhoz. Ez megváltozott, most már nem folyamatos a munkám, hanem, amikor úgy érzem, hogy valamit meg kellene írnom, pontosabban meg tudnék írni, akkor leülök, és megpróbálom megfogalmazni. A versírás egészen más, annak nem lehet úgy nekiállni, hogy az ember odaül az asztalhoz nyolckor, és tizenkettőig verset ír, bár volt olyan költő, aki ilyenformán dolgozott, például Weöres Sándor is.

M. L.: – *Versei hogyan születnek meg? Hogy felelhessek valamit című műve kapcsán megvallja, hogy nem érzett ellenállhatatlan kényszert, úgynevezett ihletet, amikor megírta ezt a költeményt,*

Az interjú közlésével köszöntjük a 90 esztendős Lator Lászlót (A Szerk.)

egyszerűen csak írni akart valamit. Többi versének megkomponálása is ilyen tudatosan zajlott, vagy inkább belülről motoszkáló, féltudatos készíttetések hatására bomlottak ki alkotásai?

– Mindkettő igaz rám. Időnként elkezd motoszkálni bennem valami, például eszembe jut a vers első sora, de fogalmam sincs, hogyan fog folytatódni. Nem csak én vagyok így ezzel, éppen most olvastam Fodor András naplójából, hogy verset készül írni, egy sor már megvan belőle, de nem tudja, hogyan írja majd tovább. Nemes Nagy Ágnes is arról vall esszéiben, hogy számtalanszor nem tudja, hová fog eljutni versírás közben. Ez a fajta verskészítés, hogy valami, akár egy sor, akár egy szó, akár egy egész strófa megmozdul bennem, jellemző rám. Előfordult az is, hogy „megrendelésre” írtam, ilyen például egyik versem József Attila haláláról, ami egy róla szóló műsorra készült, Fodor András kérésére. Gyakran idézik azt a versemet, amit Babits Mihály-vendégszövegekből állítottam össze, és amit szintén ilyenformán írtam, egy szekszárdi Babits-ünnepségre. Ez a fajta versírás ugyanolyan jó, mint a másik, amikor az ösztön, az úgynevezett „ihlet” indíttatására írunk, semmivel sem érzem alábbvalóbbnak az így költött verset egy olyan versnél, amelyek nem előre megfontolt szándékkal készültek. Ha visszatérek az első változathoz, amikor belülről mozdul meg valami, akkor utána előveszem, magam elé teszem az összes mondatot, amit leírtam, majd kiszórom belőle mindazt, amit első látásra rossznak érzek, és megpróbálom tudatos értelemmel rendbe tenni, amit az ösztön sugallt. Tehát mindenképpen a tudatos, a mesterségbeli tudáson alapuló versírás híve vagyok, amit nemcsak úgy értek, hogy tisztában vagyok az alapfogalmakkal, azzal, hogy például mi a jambus és a rím, hanem az is a mesterséghez tartozik, hogy a versbe miként teszem bele a különféle elemeket, hogyan cserélem őket, hagyok rést valamiért, vagyis, hogy a verset – s ezt tartom a legfontosabbnak – megszerkeszsem, rendbe tegyem.

M. G.: – *Olyan is van, hogy bizonyos versek végleg kiszóródnak és megsemmisülnek? Azért is kérdezem ezt, mert amikor napvilágot látott az összes verseit tartalmazó kiadvány – éppen húsz évvel ezelőtt –, másokkal együtt magam is elcsodálkoztam azon, hogy fél évszázad termése, a költői életmű legjava elfér egy alig több mint kétszáz oldalas kötetben. Mi az oka ennek a kevésszavúságnak? Általában keveset ír, vagy kíméletlen szigorúsággal rostálja a megszülető versanyagot?*

– Makói gimnazistaként, amikor már volt fogalmam a versírásról, és úgy éreztem, a magam hangján szólok, rengeteg verset írtam. Sok közülük nem került bele későbbi kötetembe. Előfordult, hogy hajdani, fogyatékosra sikerült verseimet a mostani tudasommal újraírtam, oly módon, hogy amennyire lehetett, behelyezkedtem az akkori állapotomba, verscsinálási módomba, s megpróbáltam olyanná formálni őket, amilyenné keletkezésük-kor kellett volna. Két kötetben is vannak ilyen átírt verseim, volt, amelyikből kihúztam egy szakaszt, és úgy közöltem, de volt olyan, amelyiket teljesen átírtam, és – legalábbis remélem – kijavítottam. Sokat vitatkoznak az irodalomtörténészek és a kritikusok arról, hogy szabad-e a korábbi, most tökéletlennek érzett verseinket átírni, korrigálni. Kassák például azt mondta, hogy ha egy vers nyomorékuul születik, azt úgy kell hagyni. De azért ő is teljesen átjavította azt a versét, hogy „*A virágnak agyara van, a felhőnek zöld kecskeszakála*”, s megírta másként, értelmes, nem ilyen avantgárd nyelven. Köztudomású, hogy Szabó Lőrinc egész életművének első részét, azaz két kötetét (az elsőt teljesen, a másodikat talán kevésbé) tudatosan átírta, és csak a javított változatot vállalta. Én is amelletl vagyok, hogy ha valamit meg tudunk menteni, akkor ne dobjuk ki, hanem őrizzük meg.

M. G.: – *Mi alapján dől el, hogy mi válik később, akár ötven-hatvan év távlatából fontossá, továbbgondolhatóvá?*

– Erre nem tudok elméleti választ adni, csak a gyakorlati módszeremen keresztül szemléltethetem, ami úgy néz ki, hogy magam elé teszem a versem, és megállapítom, hogy ez a sor jó, de a következőben töltelékszavak vannak, vagy a rím csak amiatt került oda, mert

az előző sor vége éppen azt a szót hívta elő, esetleg ügyetlenségek vannak a versben, mert akkor még nem voltam képes pontosabban fogalmazni. Javítottam nemcsak saját kötetemben jelentek meg, de a 2017-es *Szép versekben* is szerepel kettő, az egyiket kijavítottam, a másikat teljesen átírtam, jóformán nem is hasonlít az eredetihez.

M. G.: – *Azon túl, hogy az adott vers korrigálva érvényes ma az ön számára, a kötetkompozícióban is helyet kell kapnia, mint például A tér, a tárgyak című 2006-os verseskötetben, melynek egyik ciklusa átírt költeményeket tartalmaz.*

– A kompozíció, vagy mondjuk így, tudatos szerkesztés, számomra minden versben meghatározó, mint ahogy a verseskötetnek is szerkezete kell, hogy legyen, amit persze néha kicsit erőltetni kell, mert az összeállításnál behatárol bennünket a megírt anyag. Nemcsak a verseknél, az esszéknél is erre törekszem. Amikor legutóbb az Európa Könyvkiadó felkért, hogy állítsak össze egy esszékötetet, megnéztem, milyen írásaim vannak, amelyeket korábban folyóiratokban publikáltam, és hogy vajon össze tudok-e gyűjteni belőlük egy könyvre valót. Terjedelmes anyag került elő, így azt hiszem, a *Szabad szemmel* lett a legvastagabb esszékötetem. A szövegek elrendezésekor, ahol hiányt éreztem, oda új esszékét írtam, például Illyés Gyuláról és Szabó Magdáról, a hozzájuk fűződő kapcsolatomról.

M. G.: – *Maradva még a kevésszavúságnál, említette, hogy Makón sokat írt. Később ez ritkult?*

– Emlékeztetnék rá, hogy az elhallgatás idejéről beszélünk, amikor a magyar költészet java szilenciumra kényszerült. Ha hajlandók lettünk volna valami keveset odanyújtani a pártirodalomnak, akkor közölték volna a verseinket, mivel azonban úgy írtunk és azt írtuk meg, mint azelőtt, ezért nem jelenhettek meg a munkáink. Ez az egyik oka annak, hogy sok költő kevesebbet írt, sőt voltak olyanok is, akik teljesen elhallgattak ebben a korszakban. Az íróasztalfióknak írni szép dolog, de a versek általában azért születnek, hogy el is olvassák őket valahol. Kormos István például ebben az időszakban egyáltalán nem írt verseket, mert – ahogy későbbi önéletrajzában fogalmazott – nem volt kedve beállni az egyszólamú zenekarba. Sok verséről mégis azt állította, hogy megírta, részletesen elmesélte nekünk, milyenek lettek, miről szólnak, még azt is, hogy hány sorosak. Valójában akkor nem születtek meg ezek a versek, de amikor már publikálhatott, utólag megírta mind egyiket – ha jól emlékszem, így jött létre a *Szegény Yorick* című kötete –, és alájuk azokat a dátumokat írta, amikor először beszélt róluk. Vagyis az ott feltüntetett évszámok hamisak, de ha úgy tetszik, mélyebben igazak, mintha a valóságos dátumokat írta volna művei alá. Volt olyan költő is, akit egyáltalán nem zavart, hogy megjelennek-e a munkái vagy sem, így írta meg zseniálisan nagyszerű életművét Weöres Sándor, aki annyit írt, amennyit akkor írt volna, ha közölni tudja a verseit. Vagy akár említhetném Szabó Lőrincet is. Mindemellett azért is keveset írok, mert csak arról akarok írni, amit igazán lényegesnek gondolok. Mindig arra törekedtem, hogy élet és halál legfontosabb kérdéseiről szóljon a vers, vagyis, ahogy ezt mondani szokták, egzisztenciális lírát szerettem volna művelni. De az is lehet, hogy mindez csak mentség, és egyszerűen nem tudtam többet írni.

M. L.: – *Ha visszatekintünk a kezdetekre, vegyük számba azokat az élményeket, hatásokat, amelyek versvilágának ihlető forrását jelentették. A megmaradt világ címmel megjelent visszaemlékezéseiben arról ír, hogy a tiszásásvári kert („vad zugaival”, „a tenyészet, a születés fészkeivel”) anyagot adott egész életére a verseihez. Milyen inspirációkat hozott még szülőfalujából?*

– Leginkább ezt, amit mondott, de sok egyebet is, és *A megmaradt világban* némelyik verssel kapcsolatban, amelyek önelemzés tárgyát képezik a kötetben, egy-egy motívumot is kiemelek, vagy akár egy képet, amit mondjuk hatéves koromban láttam. Számomra az

élet, a halál, a tenyészet és a pusztulás csakugyan abból az élménytömegeből származik, amit kiskölyökkoromban Tiszasásváron átéltem, amint mászkáltam a bokrok alatt és megfigyeltem a természet körforgását, láttam megszületni és elpusztulni az állatokat és a növényeket. A *Hogy felhelhessek valamit* című vers mögött is ez a tiszasásvári élmény áll.

M. L.: – *Továbbá három verse is van A kert címmel.*

– Igen, és azok is mind odakötődnek. Ez a kert valamiképpen az alapélményeimet adta, a gyermek felfedez valamit, amit nem ért, nem ismer, de a látvány erősen hat rá. Persze más tapasztalataim is beépültek a verseimbe, így a háború és a határon való átszökés. A filozofikus költőnek tartott Nemes Nagy Ágnes egy rádiós beszélgetésben azt mondta, hogy ő földhöz kötött költő, és semmit nem tud kitalálni. Ha valaki igazán belemélyed egy-egy versébe, ami időnként ugyan absztraktnak tűnik, akkor igenis megérzi benne a fogható dolgokat, képzeteket, emlékeket, például, ahol azt írja, hogy „*A kisebb tó, a fok mögött. / A nagy víz hajdan erre járt. / Levendula-mezők között / látni a geológiát*”, arról tudom, hogy ez a Tihany mögötti vizes síkság. Én is hasonlóan gondolkodom, fontosnak tartom, hogy ekképpen is fedezete legyen annak, amit írok.

M. L.: – *A leventekorúaknak szóló behívó értelmében a frontra kellett vonulnia, utóbb a breszt-litovszki fogolytáborba került. Az imént említette, hogy a háború is befolyásolta versvilágát, A megmaradt világban pedig úgy fogalmazott, hogy ezen tapasztalatok következtében egyszerre lett érett és koraérett, miközben a „feszültségoldó kamaszkor” kimaradt az életéből.*

– Igen, az teljesen kimaradt.

M. L.: – *Melyek voltak a háborúban legmeghatározóbb, legnyugtalanítóbb élményei?*

– Nagyon sok ilyen volt, amelyeket megpróbáltam írásaiban több oldalról is megközelítve elmesélni, többek között tömörítve *A megmaradt világban*. A második világ-háború vége felé, a nyilas hatalomátvétel után a leventekorúakat behívták katonának. Mikor először jött hirdetemény a toborzásról, apám azt mondta, hogy ne vonuljak be, másodszer szintén így döntött, de harmadszor, mivel már egyre nagyobb volt a fenyegetés azokkal szemben, akik nem mennek el a frontra, azt tanácsolta, hogy induljak el, de hozzátette, hogy mindig csak azt tegyem meg, amit muszáj, és ez bölcs tanács volt részéről. Németországba kerültünk, ahol, ahogy jött a nyugati front, keletre, ha jött a keleti, akkor visszafelé vittek bennünket, és két másik társammal úgy döntöttünk, hogy megszökünk, egy légitámadás után alkalom kínálkozott erre, lőtték a vonatot, le kellett ugrálni róla, majd bementünk egy erdőbe, de amikor a vonat továbbindult, mi már nem szálltunk fel rá, hanem ott maradtunk, vagyis megszöktünk, ami életveszélyes tett volt, de szerencsére emiatt nem lett bajunk. Mikor hallottuk, hogy vége lett a háborúnak, gyalog elindultunk Magyarországra felé. Először amerikai fogságba estünk, viszonylag civilizált körülmények közé kerültünk, de állandóan éhesek voltunk. Az amerikaiak egy idő múlva szétosztották a foglyokat aszerint, hogy ki hová való, bennünket, kárpátaljaiakat különválasztottak, átadtak minket a szovjet hadseregnek. Nem tudtuk, hogy szülőföldünk már a Szovjetunióhoz tartozik, azt hittük, legrosszabb esetben Csehszlovákiához, mint a háború előtt. Napokon keresztül mentünk nyitott vagonokban, majd Breszt-Litovszkba, egy olyan fogolytáborba kerültünk, ahol rajtunk kívül magyarok nem voltak, csak egykori szovjet állampolgárok. Ez egy úgynevezett büntetőláger volt, nagyon jellemző, hogy olyanok tartózkodtak ott, akiket a németek elhurcoltak kényszermunkára, ezért aztán, mivel látták a nyugati világot, javító-nevelő munkára akarták vinni őket. Ugyancsak ide kerültek a Vlaszov-hadsereg, egy szovjetellenes orosz alakulat volt katonái, de két asszonyra is emlékszem, akik csecsemőt szoptattak, el sem tudom képzelni, hogyan keveredtek a

fogolytáborba. Sokszor tapasztaltam a gondviselés beavatkozását, mert úgy tűnt, hogy innen elvisznek Szibériába, a Gulágra, ami emberi számítás szerint végzetes lett volna, hiszen akik odakerültek, többnyire elpusztultak, de a táborban kiütéses tifuszt vagy más betegségeket is kaphattunk; én is tele voltam tetűvel, szerencsére mégsem betegedtem meg. Mindezt részletesebben elmeséltem már másutt, ezért csak annyival egészíteném ki, amit eddig elmondtam, hogy a sors végül úgy hozta, hogy elengedtek bennünket, kárpát-aljai magyarokat, ugyanis leváltották a fogolytábor parancsnokát, s az új parancsnok hazabocsátott minket. Ekkor tapasztaltam először azt, hogy a szovjet rendszerben a véletlen és az abszolút kiszámított politikai döntések időnként találkoznak, keresztezik egymást. Míután hazaértem Kárpátaljára, egy unokanénémmel megtanácskoztuk, hogyan tovább, és abban maradtunk, hogy átszököm Magyarországra, ahol a szüleim vannak. Amikor átjöttem a határon, akkor tudtam meg, hogy Makóra kerültek, ahol apámnak két nővére lakott. Amint elkezdtem Makón már érett verseket írni, a háborús élményanyag belekerült a költészetembe, hiszen láttam borzalmaikat, megéltem a fogolytábor, végignézetem, ahogy a foglyok közül azokat, akik meghaltak kiütéses tifuszban, lelőik a vonatról és elkaparják. Az egyik oka annak, hogy az első kötetem nem jelenhetett meg, éppen az volt, hogy túlzottan pesszimistának találták. Milyen is lehetne annak a verse, aki átélte mindezt? Abban viszont igazuk lehetett, hogy az *Őserdő* anyagában már benne volt a fordulat éve, legalábbis annak előérzete, ezért ha nem is joggal, de okkal tiltották be a kötetet.

M. L.: – *A versvilágát befolyásoló élmények után térjünk át azokra a személyekre, akik leginkább hatottak költészetére. Kiket emelne ki közülük?*

– Mielőtt az egyes költőkre rátérnék, hadd meséljek arról röviden, amit *A megmaradt világban* is megírtam, azaz, hogy élt a falunkban egy kis púpos fiú, úgy hívták, hogy Gáncsa, aki állandóan értelmetlen verszeteket mondogatott. Nem tudom, ő találta-e ki ezeket, vagy valahol hallotta őket, de ma is emlékszem egyikre, ami jól mutatja, mennyire bennünk van a hajlam erre a látszólag semmit sem jelentő költészetre. Az ő ráolvasásszerű verse így hangzott: „*Hid is lig is lóg is, / kecskepezerántus, / a rák csúszik-mászik, / a béka bókászik.*” Eszembe jutnak erről Weöres Sándor sorai: „*A kő-béka lassan ment. / A kő-béka lassan ment. / Kitépték az éjfél szőrét, / lenyúzták a hajnal bőrét. / A kő-béka lassan ment.*” Egyszer feladtam egyetemista tanítványaimnak, hogy próbálják megfejteni, mit jelent ez a vers. Gyönyörű magyarázatok születtek a keleti filozófia tükröződéséről a versben, és arról, hogy a kő-béka maga az élet. Majd idéztem Weöres Sándort, aki úgy fogalmazott, hogy ő ebben a versben két ritka görög verlébat próbált ki, bár hajlandó elfogadni, hogy a szöveg valamiféle jelentéssel bírhat. A költészettel való kapcsolatomban tehát azzal kezdődött, hogy efféle mondókákat hallottam, melyek mély benyomást tettek rám. Ilyenek a kiszámoló is, mondjuk a gyönyörű antik versformában megírt „*Egyedem, begyedem, tengertánc*”. Aztán olvasni kezdtem azokat a költőket, akiknek a versei véletlenül a kezem ügyébe kerültek. Az egyik első, költészettel kapcsolatos meghatározó élményem az volt, hogy apám kezembe adta Arany János balladáinak Zichy Mihály illusztrációival díszített kötetét, amelyben egyszerre voltak szemem előtt a versek és a nagyszerű rajzok. Rajta kívül Petőfi is hatott rám, és az első kísérleteimben ezeket a klasszikusokat másoltam. Később már modernebb költőket is próbáltam utánozni, a *Nyugat* nemzedékéből. Anyám nagyon szeretett olvasni, egyik kedves költője Babits Mihály volt, s bár nem volt semmilyen irodalmi hajlama, egy-egy verset felolvasott nekem, ennek hatására magam is forgattam Babits kötetét. Mégsem annyira Babits volt befolyással rám, sokkal inkább Ady, de ő sem a nagyságával, hanem a modorával, úgyhogy rengeteg Ady-verset írtam, később pedig felfigyeltem a színpadias, ékesszóló Mécs Lászlóra, aki szintén erősen Ady hatása alatt állt. Még a beregszászi időszakban kezembe került Vajthó László *Mai magyar költők* című antológiája – az a példány

sajnos Kárpátalján maradt, azt, amit itt látnak, Domokos Mátyástól kaptam –, abban fedeztem fel a kortárs magyar lírát. Weöres Sándortól a *Valse triste* most is a fülemben cseng, és bármikor el tudom mondani, hogy „*Hűvös és öreg az este. / Remeg a venyige teste. / Elhull a szüreti ének / Kuckóba bújnak a vének...*” Kedves versem lett a *Panaszdal* is, az Weöres másik arcát mutatja meg, *A Bab El Mandeb-en* szintén. Megvolt nekem az ugcovsai faluban a *Medúza* című kötete. Ami ott látható, az nem az a példány, amit Tiszásasváron megszereztem, hanem egy másik, amit azonban könyvritkaságnak nevezhetünk, mert Weöres Sándor nekem dedikálta. Valósággal beleszerettem József Attila költészetébe, akitől először a „*Mint egy tányér krumplipaprikás*” kezdetű verset olvastam, aminek egyébként *Falu* a címe. Valahogy megszereztem egy kisebb József Attila-válogatást, ami a Cserépfalvinál jelent meg, és így egyre több versét ismertem meg. Rajtuk kívül sok más költő lírája is közel került hozzám, így Jékely Zoltáné, akit szintén nagyra tartottam, de ők csak az indítást adták meg, mert a verseim Nyugat-utánérzések voltak, nem pedig Weöres Sándort vagy József Attilát utánozták. Weörest egyébként sem lehet utánozni. Vas István beszélt egyszer arról, hogy ha elolvas egy Szabó Lőrinc- vagy egy Illyés-verset, úgy érzi, ezt ő is meg tudta volna írni, de ha Weöres Sándor verseit olvassa, ez soha nem jut eszébe. Nemes Nagy Ágnes, aki szintén zseninek tartotta Weörest, megjegyezte, hogy „*Sanyikának könnyű, nem ember*”, ami tréfának tűnhet, de az rejlik mögötte, hogy olyan sűgói és ösztönei voltak, ami csak nagyon kivételes egyéniségeknek adatik meg.

M. L.: – *Hol publikálta első, gyermekkori verseit?*

– Az első felnőtt folyóiratban megjelent versem Zilahy Lajos *Híd*-jában adták ki. Ha Kosztolányit, Tóth Árpádot meg Juhász Gyulát összegyűrték volna, ők hárman talán olyan verset írnak, mint az enyém volt. A többi versem *A Mi Utunk* című református diákújság közölte. Nagyon sokan kezdték ott a pályájukat, többek között Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes és Szabó Ede, aki nagyszerű kritikus volt. Megjelentek verseim a beregszászi gimnázium folyóiratában is, amit, ha emlékezetem nem csal, egy nagyszerű tanárnő, egyébként nyelvész szerkesztett, Deákné dr. Bartha Katalin, aki később Debrecenben lett egyetemi tanár és akadémikus. De ezek a versek is mind utánérzések voltak, arra, hogy milyen verset akarok vagy tudok írni, makói éveimben jöttem rá, ott találtam meg igazából önmagamot.

M. L.: – *Elmondása szerint úgy érezte, hogy Makón kinyílt ön előtt a világ. Milyen szellemi izgalom fűtötte az alföldi kisvárost a negyvenes évek második felében, milyen élmények, impulzusok érték itt?*

– A beregszászi gimnázium is jó iskola volt, de a makói tágabba nyitotta előttem a kapukat. Olyan pártfogóink voltak a civil életben, mint Diósszilágyi Sámuel, a kórház igazgató-főorvosa, lakott nála Móra Ferenc, közelről ismerte Juhász Gyulát, nagy szerepe volt abban, hogy Juhász Gyula hozzásegítette József Attilát első kötete megjelenéséhez. Diósszilágyi gyógyította a költőt, mikor Makón a DEMKE internátusban öngyilkos lett, és csak úgy emlegette, hogy „*Átilla öcsém*”. Irodalmi estjeinkre eljött mindenki, aki valamiképpen értelmiséginek tudta, akarta tudni magát Makón, képzeljék el, hogy a vármegyeháza dísztermében nekünk, taknyos, fiatal költőknek teltház előtt volt alkalmunk elmondani a verseinket, és nemcsak a nagy öregek voltak jelen, hanem nagyon sok fiatal, akiket érdekelt az irodalom, tehetséges költőnek vagy kritikusnak indultak.

M. L.: – *A már említett költők mellett kikre figyelt még fel ekkoriban?*

– Kassák Lajosnak akkor jelent meg *Hatvan év összes versei* című kötete, amely tartalmazta olyan avantgárd, hülyéskedő megnyilvánulásait, mint a „*madarak lenyelték a hangot*

/ a fák azonban tovább énekelnek”, „de nem jelent semmit / én KASSÁK LAJOS vagyok / s fejünk fölött elröpül a nikkal szamovár.” Betéve tudtam ezeket a tulajdonképpen értelmetlen verseket. Ekkor kaptam rá az avantgárdra, és Kassák bűvöletében magam is elkezdtem hasonló verseket írni, de ezeket kihagytam későbbi köteteimből. Kassák indított el, meg talán Weöres Sándor, a modern francia költészet felé, de efelé terelt Radnóti Miklós műfordítás-kötete, az *Orpheus nyomában*, valamint Rónay György *Új francia költők* című antológiája is. Mindkettőben olvastam Apollinaire-t, akitől el voltam ragadtatva.

M. G.: – *Mivel hatott Apollinaire ilyen elementárisan?*

– Leginkább azzal – miként az *Égővben* is megfigyelhetjük –, hogy elbeszéli az életét, de nem időrendben, hanem asszociatív, hézagos technikával, ami az így kibomló tudatfolyamból a képzetársítások révén tárul elénk. Ez az egyik Apollinaire. De érdekes mutató volt, amit a másik Apollinaire művelt, amikor felszólított, hogy mindent szüntessünk meg, a rímet, a ritmust, a verset, a tartalmat, de kevésbé szerettem vad avantgárd verseit. Rajongtam viszont *A Mirabeau-híder*t, a *Búcsúért* és a *Kikericekért*. Ezekben ugyanis Apollinaire arra vállalkozik – ezzel Weöres Sándor is próbálkozott, és én is kísérleteztem –, hogy egy ilyen kiszámíthatatlanul alakuló anyagot dalformába tegyen, hiszen a *„Letéptem ezt a hangszálat”* kezdetű vers voltaképpen fülbemászó dal. Mindazt, amit nagy verseiben bonyolultan, több szövegszálban, orkesztrálisan adott elő, belesűrítette a *Búcsú* öt sorába, és gondoljunk bele, mi minden bújik meg ebben a dalban. Később olvastam róla, hogy nagyon szerette a középkori francia „szövődásokat”, a *chanson de toile*-okat, miközben abszolút modern volt, amit *A Mirabeau-híd* is jól mutat.

M. L.: – *A Szabad szemmel kötet egyik írásában olvastam, hogy miközben a költészetben a játékoságot, a kísérletező kedvet nem tartja elvetendőnek, óva int a legújabb divatok feltétlen követésétől. Apollinaire születésének századik évfordulójára írott esszéjében idézi is a francia költőt: „Éljünk benne a korunkban, és mit se áldozzunk föl abból, amire a régiek taníthatnak bennünket.”¹ Tekinthesz ez az ön költői hitvallásának is?*

– Lényegében ez az idézet összefoglalja, amit az előbb próbáltam megfogalmazni. Ugyan ezt nagyon jó gondolatnak tartom, de valójában nincs másoktól átvehető ars poeticám, úgy vélem, mindenkinek magában kell kialakítania egyfajta költői hitvallást. Apollinaire-től nagyon sokat tanultam, nem annyira elméletben, elméleti írásaiban ugyanis főleg riogatni akarja a hülye olvasót. Az egész Apollinaire figurában benne van a késztetés, hogy valami képtelenséget, kihívót csináljon és írjon. De ez az ösztön ahhoz is hozzásegítette, hogy ilyen hihetetlenül modern legyen, nem véletlenül mondták, hogy Apollinaire árnyéka a modern költészet minden útján rajta van. Persze az érem másik oldala, hogy mindehhez olyan tehetség kell, mint Apollinaire-é, vagyis, ha ő hülyeséget ír, ha hülyéskedik, valahogy azt is megeteti velem, ahogy Weöres Sándor is.

M. L.: – *Beszélt már azon költőkről, akik hatottak lírájára, de még kicsit térjünk vissza a családi indíttatáshoz: voltak a családban olyanok, akik kötődtek az irodalomhoz, és elindították a költészet felé?*

– Dédanyámat Szentpály Jozefának hívták, és volt a családban egy Szentpály Janka nevű író, akinek kiadták a levelezését, amit az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején börtönbe zárt vőlegényével folytatott. Ezenkívül írt jelentősnek nem mondható regényeket is. Emlékszem, hogy anyai nagyanyám emlegetett egy kissé bolondos

¹ Lator László: *A százéves Apollinaire*. In: *Szabad szemmel. Esszék*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2016, 373.

fiút, aki írt egy egysoros verset, ami úgy hangzik, hogy „Kéklík a zöld fű, sárga mezőben”, és ez nagyanyámnak nagyon tetszett, hozzáteszem, nekem is, az optika sajátos megjelenítése miatt. Ez a fiú aztán azt mondta egyszer, hogy „Édesapám elmennék”, „Hová, édes fiam?”, nem tudom pontosan, melyik távoli országot nevezte meg, mire az apja így felelt neki: „Jól van, fiam. Isten áldjon!”, és elment, soha többet nem jött vissza. Nos, voltak ilyen, kicsit egzaltált felmenőim is. De igazából nem volt az irodalom terén családi örökségem. Apám gazdálkodott, és mérnöki egyetemet végzett, mivel az első világháborúban behívták, az utolsó vizsgáit már nem tudta letenni. Anyám, ahogy említettem már, ugyan olvasott, de semmi komoly irodalmi támpontot nem találtam, és valami módon ez később is megmaradt, úgyhogy ellentétben sok költővel, például a legközelebbi barátommal, Fodor Andrással szemben, nem kerestem magamnak mestereket vagy példaképeket.

M. G.: – Tehát így vagy úgy többen hatással voltak önre, de mestereket nem választott magának?
– Igen, sokan hatottak rám, de mestereim nem voltak. Éppen most olvastam újra Fodor Bandi *Ezer este Fülep Lajossal* című naplóját, aki számára Fülep maga volt az istenapa. Sokra tartottam, tiszteltem és most is nagyra becsülöm Fülep Lajost, aki egyébként olvasta a verseimet, és mindig jó véleménnyel volt róluk, de tőle és másoktól függetlenül akartam írni.

M. L.: – Hogyan került az Eötvös Collegiumba?
– Nem tudtam semmit az intézményről, ahogy a szüleim sem. A hivatalos közlönyből értesültünk, hogy lehet jelentkezni felvételle. A makói gimnáziumban két egykori Eötvös-kollégista is tanított, a matematikus Kási Jenő és a latin szakos Hetvényi Lajos. Szokás volt, hogy a korábbi növendékek azokban az iskolákban, ahol tanítottak, ajánlották egyes tanítványaiknak, hogy menjenek el az ún. *fejkopogtatásra*. Ma is emlékszem még, hogy százhuszan jelentünk meg a felvételin, és abból talán tizenötöt vettek fel, vagyis nagyon nehéz volt bekerülni. Az is csábított, hogy a *Collegiumban* szállást kaptunk, és az olyanoknak, mint én, akiknek szegénységi bizonyítványa volt, ingyenes étkezés is járt.

M. L.: – A Ménesi úton eltöltött évek miképpen tágitották szemléletét? Mi jellemezte azt a szellemiséget, mely az ottani működést és a mindennapokat áthatotta?

– A *Collegiumban* abszolút szabad szellem uralkodott. Keresztury Dezső volt az igazgató, akivel később közeli kapcsolatba kerültem, az ő nevéhez köthető az a *collegiumi* jelszó, ami úgy hangzott, hogy „szabadon szolgál a szellem”. Aligha kell mondanom, hogy az, hogy szabadon szolgál a szellem, a szocializmusban, de nevezzük inkább nevéen, a diktatúrában elképzelhetetlen volt, ezért kellett az intézményt megszüntetni. A két és fél év alatt, amit ott töltöttem, magamévá tettem azt a szokást, íratlan törvényt, hogy az ember reggel lement a könyvtárba, és ahogy ott mondták, seggelt estig, éjfélig akár. Amikor nem kellett éppen egész nap ott ülni, akkor nagyon léha szellem jellemezte a *Collegiumot*, amit szintén szerettem. Képzeli el, hogy bejött az ebédlőbe Tomasz Jenő, az igazgató-helyettes, amúgy kiváló klasszika-filológus professzor, és akkor a kollégisták maguktól, anélkül, hogy bárki jelt adott volna, elkezdtek durva, trágár rigmusokat szavalni. Az egyik így hangzott: „Jövel Tomasz, légy vendégünk, baszd meg, amit adtál nekünk!” Az abszolút szabad szellemet nagyon jól példázták a kollégiumi kabarék is, amelyeket Fodor András nagyszerűen megörökített. Lakits Pál, a későbbi professzor kiválóan utánozta Gáldi László professzor hangját, amikor elkezdte a színpadon pattogó hangon mondani, hogy „Én, aki azelőtt Mussolini stílusáról értekeztem...” (ami igaz volt, de persze Gáldi nem volt fasiszta, csak írt egy tanulmányt Mussoliniról), alakítását nézve mindenki dőlt a nevetéstől, miköz-

ben ott ült Gáldi, akinek egy szava sem lehetett. Aztán eljött az az idő, amikor ez a fajta szellem nem működhetett tovább, a *Collegiumot* módszeresen szétverték, többek közt egy Lakatos Imre nevezetű zseniális őrült.

M. G.: – *Az irodalmi élet milyen volt a Collegium falai között?*

– Egymással párhuzamosan létezett az irodalmi közeg és a tudományos, utóbbi abszolút szerzetesi rend volt. A tudós hajlamú kollégisták kicsit játékosan, de irigykedve is, kissé kinézték maguk közül azokat, akik írók akartak lenni. Az ő nézetük szerint ugyanis nem írni kell, hanem tudósnak lenni. Mindig volt egy-két író- vagy költőjelölt kollégista, az én időmben ilyen volt Szász Imre, aki később ismert prózaíró lett, vagy a fiatalon elhunyt Fazekas László, akinek a *Válaszban* jelentek meg versei, vagy Fodor András, aki már ekkor a *Válasz* állandó munkatársai közé tartozott, és ott voltam én is. Korábban is voltak ilyen ambíciójú kollégisták, mint például Jékely Zoltán, Jankovich Ferenc és Sőtér István. Az író- és költőhajlamú másod-, harmad- és negyedéves hallgatók már írtak különféle folyóiratokba, leginkább a *Válaszba*, de a *Magyarokba* is. Ez az irodalmi közeg szűkebb körre korlátozódott, mint a tudományos.

M. G.: – *A kollégista időkből már ön is publikált?*

– Persze, több versem jelent meg a *Magyarokban*, de a *Tiszatájban* is, és írtam a *Válaszba* is. Utóbbi ugyan csak egyetlen versemet publikálta, a folyóirat megszűnése miatt. De megmaradt a kapcsolatom a *Válasz* körével ezután is, így a szerkesztőjével, Sárközi Mártával is.

M. L.: – *Sárközi Márta közösséget összetartó személyiségének, lelki, szellemi kisugárzásának köszönhetően az irodalmi, szellemi élet számos jeles alakját vonzotta maga köré. Kikkel ismerkedett meg, és milyen élményekre tett szert a Válasz vonzáskörében?*

– Sárközi Márta zugligeti kis szoba-konyhás lakásban lakott, ahol minden szombaton vagy vasárnap összegyűltek a *Válasz* egykori munkatársai. Másokkal együtt én is eljártam az ő vendégségeibe, ahol – ahogy ezt Kormos leírja – hagymás zsíros kenyérral fogadott bennünket, mert nem volt pénze. De ha mégis volt valamije, azt bárkinek odaadta, nem kölcsönbe, hanem örökbe. A *Válasz* körében ismerkedtem meg ifjúkorom csillagaival, ma is előttem van, ahogy Szabó Lőrinc ott ül Sárközi Mártánál, és haja a megszokott módon homlokába lóg, de megismertem Sinka Istvánt is, aki más okokból volt kamaszkori bálványom. Ott jöttem rá, hogy milyen belső tusakodás van ezek között az írók, költők között, időnként egymás torkát is átharapták volna, de Sárközi Márta össze tudta őket tartani. Nagyon mély emlékképeim vannak Féja Gézaról is, akinek háromkötetes irodalomtörténetét kamaszként nagy örömmel olvastam. Hadd elevenítsem fel egyik emlékemet Fējáról és Szabó Lőrincről! Sárközi Mártánál olvastuk Szabó Lőrinc szerelmes ciklusát, *A huszonhatodik évet*, majd Mártától távozóban megkérdeztem Fējától, hogy „mit szólna, micsoda kötetet írt Szabó Lőrinc”, mire azt válaszolta, hogy „hát igen, Szabó Lőrinc nagy költő, egy grandiózus epigon”. Ezt mondta Szabó Lőrincről! Pedig ha valaki nem volt epigon, akkor Szabó Lőrinc szerintem biztosan nem volt az. A társaságba járt Bibó István is, akivel szintén ott ismerkedtem meg, sokszor találkoztunk, természetesen politikáról is beszélgettünk. Annak, hogy Bibó is megfordult itt, később következménye lett, amikor ugyanis 1956 után börtönbe zárták, Sárközi Márta is gyanúba keveredett. Őt, mármint Sárközi Mártát, nincs ezen mit szépíteni, Révai mentette meg a börtöntől. Volt egy idő, amikor Márta nálunk aludt, mert tudta, hogy aznap az ÁVO figyeli. A *Válasz* utóéletéeként létrejött társaság nem irodalmi szalon volt, hiszen nem csak irodalomról, sőt nem elsősorban arról társalagtunk, hanem mindenről, szerelemről, kapcsolatokról, politikáról, és nem mindig a zugligeti lakásban időztünk, kirándulni is eljártunk.

M. L.: – Az Eötvös Collegium és a Válasz mellett a harmadik meghatározó szellemi közeget az Újhold nemzedéke jelentette. Kikhez kötődött leginkább közülnök?

– A Collegiumban szerveztek Újhold-esteket, és ha jól emlékszem, egy ilyen alkalommal ismerkedtem meg Nemes Nagy Ágnessel, akivel később több szálon is szoros kapcsolatba kerültem. Amikor már nem létezett a folyóirat, a hajdani újholdasok eszpresszóban találkoztak, a nagyhírű Darlingban meg a Stühmerben, utóbbiba akkortól jártunk, amikor a Darlingba már nem mertünk menni, mert úgy éreztük, hogy megfigyelnek bennünket. Majd eljött az az idő, amikor a Stühmerben sem találkozhattunk már, és ekkortól Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs Kék Golyó utcai lakásában jöttünk össze. Nem csak újholdas szerzők jártak azonban hozzájuk, hiszen ott ismertem meg Ottlik Gézá is, akinek egy sora sem jelent meg az Újholdban. De Jékely Zoltán is megfordult ott, aki emlékezetem szerint szintén nem publikált soha a folyóiratban. Noha úgy tartják, hogy az Újholdhoz a polgári írók, a Válaszhoz pedig a népiek tartoztak, valójában nem volt annyira éles választóvonal, mert a Válaszban legalább annyi polgári író szerepelt, mint amennyi népi, Kormos István *Katlan* című zseniális verse pedig az Újholdban jelent meg. Ez sokkal inkább irodalmi találkozóhely volt, mint Sárközi Mártáé, kéziratban olyan műveket olvastunk, amelyeknek a megjelenésére a leghalványabb remény sem látszott. Ott kerültek először a kezembe Mándy Iván *Előadó* novellái, amelyekben érzékletesen leírja, hogyan éltek az írók a diktatúrában. Ott ismertem meg Kálnoky László *Lázás csillagon* című kötetét, amely csak 1957-ben jelenhetett meg, de Szabó Magda első regényét, a *Freskót* is ott olvastam először, annak se látszott esélye, hogy azt kiadják majd, de addig nem is tudtam, hogy Szabó Magda prózát is ír, hiszen ő költőként indult. Rajtuk kívül Nemes Nagy Ágnes verseit is olvastuk ebben a társaságban, és időnként Jékely is hozott műveiből.

M. L.: – Szabó Magda egy kedveskedő hexameterben bátorította önt a versírásra, amiből arra következtetek, jóban lehettek.

– Ő is az Újhold köréhez tartozott, de gyakran alakult ki nézeteltérésük Nemes Nagy Ágnessel, ami azért nem akadályozta őket abban, hogy összetartsanak a nehéz időkben. Szabó Magdával először Nemes Nagy Ágnesék otthonában találkoztam. Később is megmaradt ez a barátság közöttünk, és Magda, amikor tehette, engem kért meg, hogy mutassam be új könyvét, beszélgessek vele. Volt az életünkben olyan időszak is, amikor különböző okokból kevesebbet találkozhattunk, olyankor leveleket váltottunk. Mindig rossz levelező voltam, keveset és kínlódva írtam, Magda viszont imádott levelezni; egyik levelét közlöm a *Szabad szemmel* kötetemben, abból is kitészik, hogy ezeket ugyanolyan igényességgel alkotta meg, mint prózai műveit. Később megint gyakrabban találkoztunk, részben a *Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia* összejövetelein, amelynek mindketten alapítói voltunk.

M. G.: – Nemes Nagy Ágnest milyennek látta? Úgy hírlík, az önmagával szembeni kíméletlen maximalizmust másoktól is elvárta, s talán ezért is nehéz természetű ember lehetett.

– Sokan nem is bírták a társaságát, mert kíméletlenül kritikus tudott lenni. E mögött az is ott lappangott, amit már nyugodtan elmondhatok, mert Lengyel Balázs is megírta, hogy Nemes Nagy Ágnes állandóan attól félt, hogy anyjához hasonlóan ő is meg fog bolondulni, van is egy verse, amelyben idegszanatóriumban van az édesanyja, elmeosztályon. Ha valaki nem tudja, amit most kifecsegek, akkor egy szót sem ért *A szörny* című verséből, amelyben arról ír, hogy egy szörny lakik benne, időnként előmerészkedik, és az „iszapban hentereg”. De tudjuk, és azt hiszem, Lengyel Balázs meg is írta, hogy Nemes Nagy Ágnes olykor-olykor elvesztette az eszméletét, hogy úgy mondjam, a józan esztét, és, amikor ebből az állapotából felesemélt, akkor fogta el az a félelem, amit ez a vers is köz-

vetít. Benne volt Nemes Nagy Ágnes személyiségében ez is, de emellett rendkívül okos, minden szót meglátoló alkotó volt, versben is, prózában is. Szerintem a versírás módszeréről ő írta a legfigyelemreméltóbb esszéket, tanulmányokat. Nemcsak másokkal, hanem önmagával szemben is szigorú volt, és ebből kifolyólag rengeteg versét nem adta ki, mert egy részüket talán túl szókimondónak, túl személyesnek érezte. A természetéből adódott, hogy áttételes verseiben saját személyét elrejtette, úgyhogy, amikor mondjuk a *Trisztán és Izoldát* olvassuk, felfedezhetjük, hogy Marke király versindítója, ami a második világháborút átélt ember monológja, Nemes Nagy Ágnes takarja, de ő egyszermind Izolda is. Késői versei nagyon személyesek, és megmutatkozik bennük az a nehéz természet, amit sokan őriznek emlékezetükben róla. Hadd tegyem hozzá, hogy Nemes Nagy Ágnes szülei Máramarosszigeten laktak, ott volt ügyvéd az apja, az én nagybátyám is ezt a hivatást űzte, úgyhogy állandóan jártak egymáshoz, és az én családom ismerte Nemes Nagy Ágneszt. Én azonban már nem ott ismertem meg, hanem szülővárosában, Budapesten. A származásunk miatt ugyanazt a dialektust beszéltük. Emlékszem, hogy egyszer azt mondta egy házibuliban tánc közben, hogy „én csak úgy roszpitálok”, és odaszólt hozzám, hogy „maga tudja, mit jelent az, hogy roszpitál”, és valóban tudtam, egyedül az egész társaságból, mert az egy ugocsi, máramarosi szó. Tehát érdekes, és egyben nagyon jó kapcsolat volt kettőnk között.

M. G.: – *A többiek hogyan hatottak önre? Pilinszky Jánosra, Rába Györgyre gondolok elsősorban.*

– Pilinszkyvel nem lehetett igazi kapcsolatot kiépíteni, csak arra emlékszem, hogy mindig szerzetesi tekintettel, befelé néző szemekkel beszélt, mégis nagyon szerettem őt, és sokat voltunk együtt, nem annyira Nemes Nagy Ágneséknél, mert oda mindig egyedül járt. Egyébként az *Apokrif* létrehozására Nemes Nagy Ágnes szelleme erős hatással volt, ugyanis, amikor Pilinszky megírt belőle egy-két sort, elvitte neki, ő pedig soronként véleményezte a verset, s ha nem így történik, akkor talán egészen más alkotás születik. Meglepő módon sokkal többet találkoztam Pilinszkyvel Sárközi Mártánál, aki Pilinszky számára egyfajta anyaképet testesített meg, aminek, azt hiszem, családi háttere is lehetett. Nem akarok hosszú történeteket mesélni róla, de egyet azért felidéznék. Sárközi Márta szeretett kirándulni, és egyszer együtt indultunk el, talán a Börzsönybe, ahol egy turistaházban szálltunk meg, és ezúttal Pilinszky is velünk tartott második világháborús katonai oldalzsákkal, katonai bakancsban. Szinte lehetetlen őt így elképzelni! Különösen, ha a késői, európai polgár Pilinszkyre gondolunk. Egyszer azt hallottam, hogy a felső ágyon, ugyanis emeletes ágyakon aludtunk, felhangzik az éjszaka közepén, hogy „*Iszonyú! Le kell szállnom*”. A hang pedig Pilinszkyé volt, és azért volt *iszonyú*, mert ki kellett mennie pisilni az udvarra, ahol kutyákkal találkozhatott volna, pedig azoktól halálosan rettegett. Valahol megkockáztattam egyszer – talán Jelenits István emiatt meg is haragudott rám –, hogy Pilinszkynek valamiképpen alkati tulajdonsága volt ez a halálos rettegés, ami persze megjelenik olyan verseiben is, mint például a *Harbach 1944* vagy a *Frankfurt*, de egy kutyától ugyanúgy tudott félni, mint amikor a foglyot odaállítják a kivégzőosztag elé. Később megszakadt a kapcsolatunk, amikor valami módon átment Törőcsik Mariék társaságába. Szerettem, és nagyon jóban voltam Mátyás Ivánnal is, Rába Györggyel szintén, bár Rába is nehéz eset volt, mindenkire megsértődött, viszont én mondhattam neki akármit, rám nem.

M. L.: – *És Lengyel Balázssal, aki kritikusként is követte a pályáját, milyen kapcsolata volt?*

– Lengyel Balázssal időnként levelet is váltottunk, és a könyveinket mindig kicseréltük. Sokakkal ellentétben nagyon jó kritikusként gondolom őt, mert azok közé tartozik, akik

versről, költészetről úgy írnak, ahogy általában a kritikusok nem tudnak. Nagyra tartom azokat a tanulmányait, amelyeket Nemes Nagy Ágnes verseiről írt, mert ezekben beenged bennünket a versek olyan háttértartományaiba, ahová egyébként nem juthatunk el. Rólam is nagyon szép esszét jelentetett meg.

M. G.: – *Az irodalomtörténet-írás állandó velejárója a kategorizálás. Önt leginkább az Újhold köréhez kötik, annak ellenére, hogy nem publikált a folyóiratban. Szívesen vállalja ezt a besorolást?*

– Először tisztáznunk kellene, hogy mit értünk azon, hogy valaki újholdas. Azt tekintjük annak, aki megjelent az *Újholdban*? Mert az *Újholdban* többen is megjelentek a szocialista realizmus később felkapott írói közül, például Aczél Tamás, akit nagyon utáltunk akkoriban, aki, ahogy Sárközi Márta szerette mondani, bezupált. Pándi Pál is írt a folyóiratba, aki az egyik legortodoxabb marxista kritikus lett, sőt, egy időben Rákos Sándor is szocialista-realista volt, akit később nagyon kedveltem, és most is nagyra tartok, elfelejtem neki az akkori rossz verseit. Úgy gondolom, hogy az *Újhold* igazából három-négy ember elképzelése volt az irodalomról, elsősorban Nemes Nagy Ágnesé, Lengyel Balázsé és talán Rába Györgyé. Mindenesetre én szívesen veszem a versírás, a költői szemléletmód szempontjából ezt a kategorizálást, ha mindenképpen szükséges a besorolás. De legalább annyit jártam a *Válasz* körébe is, ahol nagyon szerettek, és én is odatartozónak éreztem magamat.

M. G.: – *Az Újhold kapcsán az irodalomtörténet leginkább az objektív, személytelen látásmódot emeli ki. Gyakran hivatkozunk Kenyeres Zoltánra, aki az elvont tárgyiasság lírájaként írja le az újholdas költészetet. Mi az, amit ebből továbbgondolhatónak tartott saját versteremtő módszerében?*

– Nem azért voltak személytelenek a verseim, mert az *Újholdnak* ez volt a szemléletmódja, még nem is olvastam az *Újholdat*, talán még meg sem alakult, amikor már tárgyi-
asan írtam. A Makón írott verseim is eléggé objektívek, bár akkor születtek még nagyon személyesek is, mégis általában egyfajta tárgyiasság volt jellemző rám. Tehát ezt a besorolást nagyon is elfogadom, vállalom a személytelenséget, de nem azért, mert újholdas voltam vagy akartam lenni, hanem, mert így alakult, és ebbe biztosan belejátszott az is, hogy nem volt mindig tanácsos kiadni magunkat. Egyik versemben például – amelynek eredetileg az volt a címe, hogy *Radnóti emlékére*, ezt később *Menetgyakorlatra* változtattam – abszolút személyes élményem szerepel, amint május elseje előtt gyakorlunk a felvonulásra, de ezt magamtól teljesen eltávolítva írtam meg. Azt mondja Ferencz Győző, hogy eljön az idő, amikor az írók elkezdenek kényszerűen valamelyest személyesen alkotni, úgy érzem én is, hogy a későbbi korszakomban írtam ilyen verseket. Mert ha a feleségemet látom a kórházban eszméletlenül haldokolni, arról nem lehet másképp írni, csak erősen subjektív hangon. Az öregség, az elmúlás közelsége olyannyira a saját ügyem lett, hogy arról sem tudok objektíven beszélni. Ugyanez Nemes Nagy Ágnesre még inkább érvényes, mert azok a versei, amelyeket Lengyel Balázs adott ki a kéziratok hagyatékából, amelyeket a költő nem akart publikálni, azok erőteljesen tárgyiatlanok, és azért nem adta ki ezeket, mert úgy vélte, hogy csak az objektív költészete tartozik az olvasókra, a személyes nem. Vitakoztak rajta, hogy meg lehet-e jelentetni ezeket, én azt gondolom, hogy igen. Ferencz Győző Nemes Nagy Ágnes legutóbbi összes verseiben mindennél teljesebben és pontosabban helyükre téve szerepelnek ezek a nem tárgyiasságú versek. Az objektív és személyes líra kérdése összetett dolog, de általában elmondhatjuk, hogy a 20. századi világlírában (sőt korábban is, gondoljunk Browningra) divatba jött a tárgyiasságú költészet, amiről Eliot azt írta, hogy nem a személyes érzelmeinket, gondjainkat tesszük bele a versbe, hanem verset írunk, menekülünk az énünkötől.

M. G.: – *Önnek tudatosan törekednie kellett erre az objektivitásra? Hiszen a verset többnyire valamilyen személyes élmény, benyomás indítja el. Kellett ebből visszavennie, esetleg áttételt alkalmaznia?*

– Nem kellett, hanem úgy adódott, hogy nagyon ráéreztem erre az áttételes, tárgyias, objektív költészetre, de ismétlem, hogy ha egyszer úgy érzem, hogy azt kell papírra vetnem, ami a legszemélyesebb bajom vagy örömöm, akkor azt is megteszem. Persze a korszellem diktálhat bizonyos versírási módot, ahogy a 20. században is voltak meghatározó irányzatok, de sosem próbáltam ezekhez alkalmazkodni. Babits is azt mondta már 1905-ben, hogy „*Eladnám elsőszülöttségem jogomat egy tál objektív lencséért!*”. Babits egész költészete hol nagyon személyes, hol tárgyias, öregkori versei az előbbi kategóriába tartoznak, középső korszaka az utóbbiba esik.

M. L.: – *1948, a fordulat éve nagy változásokat hozott a kinti világban, de nem hagyta érintetlenül a kollégiumi életet sem. A demokrácia felszámolása miatt tapasztalható feszültség mennyire szűrődött be az Eötvös Collegium falai közé, mennyire vált zaklatottabbá a benti légkör?*

– Nagyon beszivárgott. Hosszabban beszéltem arról, hogy a Collegiumban tökéletesen szabad szellem uralkodott, ami a politikai nézetek szabad artikulálására is vonatkozott. De eljött az az idő, amikor a Collegium kétfelé hasadt, a *frakcióba* tartoztak a pártkatonák, akik egyre erőszakosabban, nyíltabban készültek átvenni a hatalmat. Ennek egyik mozgatója az a bizonyos Lakatos Imre volt, akire utaltam már, s akiről könyvet írt Alex Bandy, vagyis Bándi Sándor. Lakatos félelmetes figura volt, Nagyváradon illegális kommunista sejte egyik nőtagját halálra ítélte, a lánynak öngyilkosnak kellett lennie, mert Lakatos állítólag attól félt, hogyha a beteg lányt beviszik a kórházba, ott önkívületében lebuktathatja a szervezetet, mert kifecseghet valamit. Ő volt az egyik elindítója annak a folyamatnak, ami a Collegium bezárásához vezetett, és csatlakoztak hozzá többen az intézményen belül. Vannak, akik azt állítják, ők azért vállalták, hogy az intézményt a párt szelleme szerint átforgalmazzák, hogy megmentsék. Én viszont tudtam, hogy az nem mentheti meg a Collegiumot, ha átalakítják egyneműen balos pártkollégiummá, akkor annak így is, úgy is vége lett volna, ahogy vége is lett, amint Lutter Tibor, az utolsó igazgató aláírta a Collegium megszüntetéséről szóló minisztériumi határozatot.

M. L.: – *Hogyan zajlott az Eötvös Collegiumból való kizárása?*

– A Collegiumból való kiebrudaltatásunk nem ment simán, nem lehetett csak úgy kilépni. Domokos Mátyás volt az egyébként, ha jól emlékszem, aki tudta, hogy ki fogják rúgni, ezért bement az igazgatóhoz azzal, hogy lemond, de erre nem volt lehetőség, meg kellett várni, hogy az embert kiseprűzzék, megszegyenítsék, megsemmisítsék. Ezt nem részletezem, mert Fodor Bandi naplójában rendkívül szépen és pontosan leírta, többek közt az én eltávolításomat is. 1958-ban megjelent egy verse azzal a címmel, hogy *Tilalmas ifjúság. Egy volt Eötvös kollégistához*, nekem dedikálta, megörökítette benne az akkor uralkodó légkört, hogy mennyire félünk, ahogy „*forr, lobog a csiholt gyűlölet*”. Olyan hangulat alakult ki a Collegiumban, hogy már nem mertünk beszélni, így ha Domokos Matyi, Fodor Bandi meg én valamit meg akartunk tárgyalni, akkor negyedórás időközönként kimentünk a Collegiumból, és felmentünk a Gellért-hegyre, körülnéztünk, hogy nincs-e ott valaki és beszélgethetünk-e szabadon. Pándi volt a „hóhérom”, és az egyik vád ellenem az volt, hogy betiltották a kötetemet, szóval nem volt elég, hogy nem jelenhettem meg, még meg is bélyegeztek velem. Pándi így kezdte, hogy Lator, akinek betiltotta a Könyv hivatal a kötetét, és jól tette, majd a Rajk-perről értekezett, amit kötelező volt hallgatni, és amit egy úgynevezett népgyűlés követett a Collegiumban, ahol mindenki köteles volt hozzászólni. De én nem szóltam hozzá, mert, ahogy hallgattam Rajk beszédét, amint száraz, fahangon

sorolja a bűneit, hallottam a hangján, hogy hazudik, és nem lehetett azzal félrevezetni, hogy gaztetteket követett el. Ekkor már lehetett tudni, hogy fel fogják akasztani, csak talán megígérték neki, hogyha ezt mind magára vállalja, akkor nem végzik ki. Ezt azért részleteztem, mert az egyik vád az volt ellenem Pándi szájából, hogy nem szóltam hozzá a Rajk-perhez, és nem ítéltam el Rajkot. Ízlésem nem tűrte volna, még ha azt is gondoltam volna, hogy Rajk gonoszságot csinált, akkor sem jött volna ki a számon, hogy akasszák fel. Úgy gondoltam, hogy ilyet nem lehet mondani.

M. L.: – *Szóba hozta az imént Domokos Mátyást és Fodor Andrást, akikkel több szálon is összekapcsolódott a sorsuk. Hogyan ismerkedtek meg, és később miként alakult a barátságuk?*

– Domokos szintén a makói gimnáziumba járt, egygel fölöttem, mert a háború miatt évet veszítettem. Ott kezdődött a barátságunk, ő is tagja volt annak az irodalmi társaságnak, ahol én is gyakran megfordultam. Domokos leginkább a prózát szerette és ismerte nagyszerűen, beleértve a legfrissebb világirodalmat és a nyugati filozófiákat. Tőle kaptam ötleteket, hogy mit érdemes elolvasnom, Proustot például ő ajánlotta először figyelmembe. A líra terén viszont megállt Adynál és József Attilánál, én keltettem fel az érdeklődését a kortárs költők iránt. Nem tudom, addig olvasott-e egyáltalán Weöres Sándort, de az én hatásomra olyannyira beleszeretett, hogy később egész könyvnyi tanulmányt írt róla. Amikor az *Eötvös Collegium*ba kerültem, Domokos Szegeden járt egyetemre, többek között Bibó István tanítványa volt, akivel aztán Sárközi Mártánál újra kapcsolatba kerülhettem, Halász Előd is tanította, akivel később én is megismerkedtem. Mivel úgy is át lehetett kerülni a *Collegium*ba, ha valaki másutt kezdte a tanulmányait, csak sikeres felvételi vizsgát kellett tenni, javasoltam Domokosnak, hogy jelentkezzen át. Természetesen felvették, hiszen hatalmas tudásanyag birtokában volt. Közeli barátságba kerültünk Fodor Andrással, aki a Dunántúlról érkezett, és akkor már rendszeresen publikáló költő volt. Miután mindhármunkat kirúgtak, a Batthyány térhez közeli Székely utcában egy fűtetlen szobát béreltünk. Ma is előttem van – Domokos talán meg is írta valahol –, hogy amikor Fodor reggel felébredt, a haja deres volt. Tartós, nyugodtan mondhatom, halálig tartó barátság kötött össze bennünket.

M. G.: – *1948-ra készült el kötetnyi versanyaga, amely Őserdő címmel megjelenésre várt. Akkor létesítették a cenzúrára szakosodott Könyv hivatalt, s az ön kötet az elsők között volt, amit betiltottak. Úgy tudom, ebben Lukácsy Sándornak volt nagy szerepe, aki ugyancsak kollégista volt.*

– A Könyvhivatalnak Lukácsy Sándor volt az egyik igazgatója, de nem a főigazgatója, mert őt Vértesnek hívták, Lukácsy az irodalomért felelt, és az ő keze is benne volt abban, hogy betiltották az *Őserdőt*. Ha róla beszélünk, mindenképpen el kell mesélnem azt is, hogy 1956-ban vagy 1957-ben írt egy önéletrajzot, amiben leszedi saját magáról a keresztvizet, és elmondja, hogy milyen kártékonyan viselkedett korábban. Amikor később együtt játszottunk a televízióban, a *Lyukasórában*, nagyon jó barátságba kerültem vele. Említhetem még Falus Róbert esetét, aki szintén az egyik „hóhérom” volt, de ő is megtalálta a módját, hogy kiengeszteljen egy mondattal. Nem azt mondta, hogy ne haragudj, öregem, hanem átfogta a vállam, akkor már nem volt lába szegénynek, mert a vonat alá feküdt, és valami olyasmit mondott, hogy vagy mostanában, de kicsengett a hangjából, hogy sajnálja, ami történt. Ugyanezt viszont soha nem tudta megtenni Pándi. Nagyon tanulságos történet, hogy amikor Fodor Bandi már emlegetett *Tilalmas ifjúsága* megjelent, akkor felhívta Pándi, hogy találkozzanak. Pándi elkezdte sorolni neki, hogy „Bandi, neked nincs igazad, mert az nem úgy volt, ahogy te gondolod, mert akkor szükségszerű volt, amit tettünk”, és Fodor csak lesunyta a fejét, s mondta, hogy de igen, az így és így volt, mire Pándi egyszer csak lecsapta a tollát, és kifakadt, hogy „mondj, Bandi, tudod te, hogy mennyire féltünk”. Szóval elképesztő, hogy ők félelmükben keltettek másokban rettegést.

M. G.: – *Jékely Zoltánéval csaknem egyszerre tiltották be a kötetét. Őt is azzal vádolták, hogy komor, pesszimista verseket ír?*

– Sőt, még tovább mentek, azt mondták, hogy ez olyan temetői költészet. Erre válaszul Jékely elkezdett sírverseket írni, aminek köztudottan az volt a lényege, hogy egy-egy író neve szerepelt az első sor végén, és arra kellett rímeket alkotni. Mint például *„Itt nyugszik László Bóka, Ortutay szarcsimbóka”,* vagy *„Itt nyugszom én, Horváth Márton, ezzel szolgálom a pártom.”*

M. G.: – *Mások is írtak ilyeneket?*

– Igen, elterjedtek, és a pesti folklór részévé váltak, én is írtam nagyon sok sírverset. Egyébként az *Orpheusban* Lakatos István írt róluk, idéz is egy csomót, három részre osztja őket, nagyon jókra, közepesekre és rosszakra.

M. G.: – *Azt olvastam, hogy az Óserdő példányaiból meg tudott menteni néhányat.*

– Az Antiqua Nyomda igazgatójának köszönhetem, hogy csinált belőle tíz vagy tizenöt levonatot, amit nem lett volna szabad, de így ezeket odaajándékozhattam a barátaimnak. Nem tudom, tudják-e, hogy *A magyar irodalom története, 1949–1953* című kétkötetes, zöld könyvben úgy szerepel, hogy az *Óserdő* megjelent, csak nem került könyvtári forgalomba, ami nem igaz, mert valójában meg sem jelent.

M. G.: – *A kötetekből, amelyeket megmentett, mások mellett Weöres Sándornak is adott. Milyen visszajelzést kapott?*

– Weöres Sándorral igazi jó barátságban voltunk, ez kiderül bármelyik dedikációjából, látják például, amit levettem a polcra, ezt a kötetet 1975-ben adta. Vagyis engem nagyon szeretett, de az rögzült bennem, hogy a verseimet nem kedvelte. Fodor Bandi is leírja naplójában, hogy amikor odaadtam neki a kötetemet, erősen kritikus véleményt mondott róla, de ezt nem veszem tőle rossz néven.

M. G.: – *Különböző történeteket lehet olvasni arról, miként ugratták egymást jeles költőink, talán valamelyest feloldva ezzel a kor nyomasztó hangulatát. Weöres Sándor is kivette a részét ezekből a tréfákból. Már a könyvkiadóban dolgozott, amikor megkereste önt egy Ifj. Kanalas Béla nevű dilettáns költő, egy versét is elküldte. Mi lett a történet folytatása?*

– Ma is őrzöm azt a zseniális levelet, egy kitépelt, kockás füzetlapra íródott. A megszólítás úgy hangzik, hogy Tiszelt Szerkesztő! – mert az írógépen nincs „ő” –, majd egy „q” következett, halványan leütve, mintha kiszaladna a levélíró keze alól, de végül megdondolja magát. *„Most jutottam abban a korban mikor a múzsa közvetlenül érint legyen szíves, ezt megítélni egy versből nemsok, reményilem nem fárasztom agyon”* – írja, majd így folytatja: *„Kérésem megisméltése miatt közlöm egyébként még csak 76 éves vagyok és nőtlen legyen szíves, időnkint erről is gondoskodni. Néhai Atyám Thököli Imre vasuti álomás főnök a nyírségi helyi érdekű vasuton. Rugja sebbe legyen szíves.”* A vers pedig ekképpen indul: *„Növendék erdőben terem a növényzet / Himrigó trillázik nöstényrigó végett... / De hiá'bjába dalol tarkabarkát, / Imádottja nélkül himbálhatja farkát. ex!”* Az utóbbi szócskának persze semmi értelme nem volt. Rögtön tudtam, hogy ugratásról van szó, és Kormost sejtettem mögötte. Ezért amikor legközelebb korrektúrát küldtünk neki a kiadóból, kiszedtettem és beletettem az ominózus verset, és aláírtam a nevét. Kiderült azonban, hogy nem ő volt, és már együtt Jékelyt vettük gyanúba, de ő szintén ártatlannak bizonyult. Egy év is eltelt, amikor más ügyben felhívott Weöres, és a beszélgetés végén a maga jellegzetes, éneklő hangján megkérdezte: *„Mondd, Lacikám, szokott még neked verseket küldeni Ifj. Kanalas Béla?”* Így tudtam meg, hogy ő volt, de játszottam a tudatlant. Domokos Mátyással írtunk Weöresnek egy gonosz levelet

Illés Endre nevében. Végül minden tisztázódott, de Kanalas Béla ügye sokáig foglalkoztatta az irodalmárokat.

M. G.: – *Hogyan élte meg, hogy már induláskor kettétörték pályáját, s ez miképpen hatott alkotói törekvéseire, a versírásra, hogyan dolgozta ezt fel?*

– A legkevésbé az nyomasztott, hogy az *Őserdőt* betiltották, ezt természetesnek vettem, hiszen a fél magyar irodalmat betiltották, nem közölték, aki nem az elvárásoknak megfelelően írt. Másrészt akkor már benne voltunk a fordulat évében, és a *Collegium* szelleme is megváltozott, így nem ért meglepetésként. Sokkal jobban féltem attól, hogy nem kapok állást, netán börtönbe csuknak. Ehhez a létkérdéshez képest eltörpült, hogy nem jelenhettem meg a kötetem. Azt hadd tegyem hozzá, a rend kedvéért, amit sokszor elmondtam már, hogy az *Őserdőt* a makói *József Attila Társaság*, aminek egyik alapítója voltam, egyik irodalmi estje bevételéből finanszírozta. Megvan ma is a nyugta, olcsón vállalta a nyomda, ráadásul csak a szedést meg a tíz korrektúrát kellett kifizetnem.

M. G.: – *Jogos volt a félelme, hiszen Pesten nem sikerült állást kapnia.*

– Akkoriban az egyetem befejezése után be kellett menni a minisztériumba, egy bizonyos szobába, ahol megtudtuk, hogy hová neveznek ki. Az ott kapott papíron az szerepelt, hogy Vas megyébe mehetek, és csak általános iskolában taníthatok. Mégis nagyon boldog voltam, hiszen a *Collegiumból* való kizárásom után attól tartottam, hogy az egyetemről is kirúgnak. Azt, hogy állást kapok, el sem tudtam képzelni. Vas István megkérdezte tőlem a diploma megszerzése után, hogy hogyan tovább, mire mondtam neki, hogy megyek Körmendre. „Dehogy mégysz Körmedre – válaszolta ő – neked itt a helyed Pesten, mindjárt felhívom Kardos Lacit.” Kardos Pándi apja volt. Megpróbáltam Vast lebeszélni róla, de már elkéstem, és jól hallottam, amint Kardos azt mondta a telefonba, hogy Lator osztályidegen, az apja dzsentri földbirtokos volt, a *Collegiumból* kiebrudalták, a kötetét betiltották, jobb neki, ha néhány évre eltűnik vidéken. Mire Vas István elsötétült tekintettel azt mondta nekem, hogy igazad volt. Ennek is van folytatása, mert Kardos László 1956-ban, amikor összetalálkoztam vele, indulatosan elítélte a szovjet beavatkozást.

M. L.: – *A Körmeden töltött időszokról úgy nyilatkozott, hogy „gyógyító szanatóriumnak” érezte „az űzött vad pesti évek” után.*

– Igen, ez így van, a pesti idegbajos, szorongatott helyzetem után nagyon szerettem ezt az életszakaszomat. Ráadásul végül nem általános iskolába, hanem a körmendi gimnáziumba kerültem, úgy tudom most, hogy a Vas megyeiek jóindulatának köszönhetően.

M. L.: – *Milyen szellemi közeg fogadta a határ menti kisvárosban?*

– A körmendi gimnázium csodálatos volt, először is remek tanárok voltak, az egyik fizika–matematika tanárnő kisvártatva már a Közgazdasági Egyetemen lett oktató, egy másik tanár, Bajusz Sándor világhírű gyógyszerész-vegyész, akadémikus lett. Ráadásul az igazgató előtt, aki párttag volt, bármit mondhattunk, soha nem fordult elő, hogy feljelentett volna bennünket. Körmeden jöttem rá, hogy született tanár vagyok, s nagyon élvezem, hogy ott ül előttem huszonöt gyerek, akiket úgy kell tanítanom, hogy valahogy eljusson a fejükbe az, amit mondok nekik. Nagyon szerettek, most is hívnak az érettségi találkozóikra, és azt mondják, hogy én voltam a legjobb tanáruk.

M. L.: – *Hogyan tartotta fenn ez idő alatt a kapcsolatot a pesti irodalmi élettel, illetve annak képviselőivel?*

– Egyrészt rendszeresen kaptam munkát Kormos Istvántól, aki az egész hallgató magyar költészetet eltartotta. Az ő nevéhez fűződik többek között a *Szerelmes kalendárium*,

a *Szerelmes ezüst kalendárium* és a *Szerelmes arany kalendárium*. Kormos szólt nekem is, hogy fordítsak szerelmes verseket. Az ő ötlete volt a meseírás is. Írtam egyet, egy Arany László gyűjtötte népmese volt az alapja, amiben szerepelt egy gonosz király, úgy hívták, hogy Világbíró Mátyás. Amikor felküldtem Pestre, másnap Kormos expressz levelet küldött, hogy „nagyon jó, közöljük, csak utólagos engedelmekkel Világbíró Mátyásból Zöldszakállú király lett”. Jellemző volt az akkori viszonyokra, hogy veszélyes lehetett, ha egy gonosz uralkodót Mátyásnak hívnak. Kormos mellett Vas István látott el még munkával. Körmenten fordítottam Shakespeare *Cymbeline*-jét, amit nem volt egyszerű megkapnom, mert pályázni kellett rá, négy felkért próbafordító közül végül nekem adták a színdarabot, a Rába-parton fordítottam. Szóval kapcsolatban álltam a munkaadóimmal, rajtuk kívül leveleztem is többekkel, ami persze nem pótolja a személyes találkozásokat. Ugyan időről időre feljöttem Pestre, mégis óhatatlanul kissé kiestem ebből a közegeből addigra, mire 1955-ben visszahívtak a fővárosba.

M. G.: – *Egyből a kiadónál ajánlottak megbízást?*

Igen. Akkor még Új Magyar Könyvkiadónak hívták. Úgy tudom, Juhász Ferenc is támogatta az ügyemet, de végül Bodnár György – aki egyébként a másik oldalon állt, korábban Révai József személyi titkára volt, de a barátságunk valahogy túlélte ezt – szólt Rákos Ferenc igazgatónak az érdekemben. Sokat töprengtem rajta, érdemes-e hátrahagynom azt a nyugalmat és békességet, ami Körmenten körülvevett, de végül elfogadtam a felajánlott munkát. Eleinte a szovjet irodalomra szakosodtunk, én is az orosz szerkesztőségénél kezdtem. Az 1956-os forradalom teremtett lehetőséget az átszervezésre – a kiadóban megalakuló forradalmi bizottságban én is benne voltam –, és Európa Könyvkiadó néven már a világirodalom felé fordultunk.

M. G.: – *Domokos Mátyás, aki a magyar irodalmi műveket megjelentető Szépirodalmi Könyvkiadónál tevékenykedett évtizedeken keresztül, a következőképpen idézi fel a korabeli viszonyokat: „...fogaskerékrendszerbe igyekezett nemcsak a Szépirodalmi Könyvkiadót, de az egész világmindenséget beleszorítani a létezett szocializmus”. Majd hozzát teszi, hogy a „megkötöttségeken – fogaskerékrendszeren – belül aztán csakugyan »szabadok« voltunk, s azt csináltuk, amit legjobb belátásunk szerint akartunk, mint a mobil-artos Harasztý István madara; a madár kalickáján mindig tárva-nyitva az ajtó, csak akkor csukódik be, ha történetesen eszébe jutna belőle kirepülni.”² Az Európa Könyvkiadónál, ahol a világirodalommal foglalkoztak, mennyire tudtak szabadon mozogni ebben a bizonyos „fogaskerékrendszerben”?*

– Nagyon találonak érzem Domokos Matyi leírását, és ez a világirodalmi részlegre fokozottan érvényes volt. A tiltások és kényszerek ellenére bennünket korántsem cenzúráztak úgy, mint a magyar irodalommal foglalkozó kiadókat, hiszen az ötvenhatos szerepvállalásuk miatt bűnösnek bélyegzett írók műveiben nagyítóval keresték a rendszerellenes utalásokat. Nálunk ilyen nem volt, mert a világirodalmat kevésbé tudták ellenőrizni, a hatalom képviselői nem ismerték a Nyugaton megjelent műveket. Bizonyos mértékű öncenzúrát kénytelenek voltunk gyakorolni – nem adtuk ki például Arthur Koestler vagy George Orwell műveit, bár meglepő módon az 1984 és az *Állatfarm* még a Kádár-rendszer végén megjelenhetett –, illetve be kellett tartanunk azt a szabályt, hogy a kiadványaink bizonyos hányada szovjet, illetve népi demokratikus irodalom legyen. Még ebben is volt mozgásterünk, mert a szovjetekhez soroltunk olyan klasszikusokat, mint Tolsztoj, Dosztojevszkij és Csehov, Thomas Mannt pedig népi

2 Domokos Mátyás: *Leletmentés*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 10.

demokratikusnak tekintettük, mivel a későbbi NDK területén született. Nem kizárólag a politikai áthallások miatt volt nehéz egy-egy művet megjelentetni, hanem az úgynevezett erkölcsi szempontokra is tekintettel kellett lennünk. John Updike botrányosnak számító könyve, a *Nyúlcipő*, mely nyíltan beszél a testi szerelemről, a fordítás elkészülését követően még évekig várt a kiadásra, de azért óvatosan ezen a téren is feszegethettük a határokat.

M. G.: – *Magyarul jelenhetett meg először teljes egészében Mihail Bulgakov A Mester és Margarita című regénye, ami szintén nagy dolog volt. Hogyan sikerült ezt elérni?*

– Valamelyik szovjet folyóirat közölte folytatásokban a regényt, de alaposan meghúzták. Mi a kiadóban azon gondolkodtunk, hogyan lehetne a teljes művet megjelentetni. Wessely László – aki „a munkásmozgalom régi harcosa” volt, meglehetősen furcsa figura, róla mintázta Illyés Gyula a *Humok Párizsban* Venceljét – ismerte Bulgakov feleségét, és amikor mód nyílt a megjelentetésre, megkérte az özvegyet, hozza át a kihagyott részeket, ő pedig a bundabugyijában elrejtve csempészte be a kéziratos lapokat. Így történt, hogy a teljes szöveg előbb jelent meg magyarul, mint oroszul, a hatvanas évek végén, Szöllősy Klára fordításában.

M. G.: – *Domokos János előbb irodalmi vezetője, majd igazgatója volt a kiadónak. Hogyan emlékszik az ő szerepére? Össze tudta egyeztetni a rendszer iránti elkötelezettségét a szakmaisággal?*

– Nem tudom, hogyan tudta összeegyeztetni, de az biztos, hogy amennyire rendszerhű volt, annyira renitens is. Amikor együtt képviseltük a kiadót egy megbeszélésen, tanúja voltam, ahogy azt ordította a felettesének: „*Hazudsz! Fogd be a száád!*” Hadd mondjak el még egy történetet vele kapcsolatban! Curzio Malaparte *Kaputt* című zseniális riportregényének kiadására készültünk, és hosszan vitatkoztunk azon, hogy megjelentethetjük-e a művet sértetlenül, vagy csak szemelvényeket közöljünk belőle, ugyanis kendőzetlenül tárja az olvasó elé a kegyetlen háborús körülményeket. Én a teljes közlés mellett érveltem, Domokos először nem akarta vállalni, végül mégis beleegyezett, azzal a feltétellel, hogy írassunk hozzá egy előszót. Felkértük S. J.-t, aki hamarosan hozta az írást, elolvastam, jónak találtam, bevittem Domokosnak. Ő is megnézte, majd felkiáltott: „*Nem elég jó! Meg kell írni, hogy Malaparte fasiszta volt.*” S. J. hazament, megírta. Néhány nap múlva megismétlődött ugyanez a jelenet. A harmadik változatot már elfogadta az igazgató. Mikor S. J. kiment, Domokos utánanézett, s megjegyezte: „*Igazi magyar ember ez az S. J., az ellenkezőjét is megírja annak, amit gondol.*” Ez is jellemző volt Domokosra, aki kétségkívül próbált idomulni a rendszerhez, de mindig szem előtt tartotta, hogy az igényes irodalmat eljuttassuk az olvasókhoz, és valóban jelentős műveket tudtunk rá támaszkodva kiadni, olyan sorozatokat indítottunk, mint a *Lyra Mundi*, az *Európa Zsebkönyvek*, a legfrissebb irodalmat közlétező *Modern Könyvtár*, valamint *A világirodalom klasszikusai*, az a legszínvonalasabb irodalmat adta közre. Nem vagyok benne biztos, hogy a mai szabad, ámde másfajta kényszerek között lavírozó könyvkiadásban elképzelhető volna hasonló széria.

M. L.: – *Sokakkal a kiadói munkája révén került kapcsolatba. 1955-ben így ismerte meg feleségét, Pór Juditot is. Milyen közös munkáik voltak?*

– Kezdő orosz szerkesztőként rám bízta Jeszenyin verseskötetét. Pór Juditot adták mellém, hogy segítsen, mert ő nagyszerűen tudott oroszul, mint később kiderült, a francia nyelvben is kiváló volt. Így ismerkedtünk meg, s a munkakapcsolatból hamarosan szerelem, majd házasság lett.

M. G.: – *A fordítói tevékenység rendszeres maradt, és előállt az az érdekes helyzet, hogy műfordításait tartalmazó kötete, a Kalandok, szenvedélyek korábban jelent meg, mint első önálló verseskönyve. Hogyan nyílt erre lehetősége?*

– Az Európa Kiadó a forradalom után segítő szándékkal megjelentette ismert műfordítók válogatott köteteit, hogy azért is kapjanak honoráriumot. Soronként fizettek, ezért mondta Kormos, hogy ősi magyar nyolc hatvanasban írta a verset, mert akkor nyolc forint hatvan fillér járt minden verssor után. Így jelentek meg mások mellett Weöres Sándor, Kardos László, Áprily Lajos, Illyés Gyula, Vas István, Rónay György és Kormos István műfordításai. Kormos javasolta Domokosnak, hogy adják ki az én kötetemet is. Nagyon örültem a lehetőségnek, mert akkor még szóba sem kerülhetett a verseim megjelenése, a *Kalandok, szenvedélyek* amolyan pótverseskötetnek tekintetem.

M. L.: – *Másokkal szemben úgy véli, hogy – a nyelvek közötti átjárás nehézségei ellenére – igenis lehet és kell verset fordítani, sőt egy 2001-es tanulmányában azt is hangsúlyozza, hogy „erős áramütést mindig vagy majdnem mindig fordított versektől” kapott, s hogy bizonyos versek csak magyarul hatnak önmre.³*

– Változatlanul ez a véleményem. Apollinaire gyönyörű sorai – noha el tudom mondani franciául is – magyarul, Vas István fordításában hatnak rám elemi erővel: „*Letéptem ezt a hangszálat / Már tudhatod az ősz halott / E földön többé sohse látlak / Ó idő szaga hangaszálak / És várlak téged tudhatod.*” Ha egy verset magyar nyelven olvasok, másképp szól meg bennem, de ha például franciául, akkor is másképp hallom, hiába értem az eredeti változat minden szavát, nem biztos, hogy bennem is megjelenik a vers teljes asszociációs hálójá, egy-egy kép vagy kifejezés háttere, mindaz, ami egy francia befogadónak magától értetődő.

M. G.: – *A fordítónak ragaszkodnia kell az eredetihez, vagy elrugaszkodhat attól, és saját költői hangjához igazíthatja a verset?*

– A Nyugat első nemzedéke a költőiséget tartotta szem előtt, azt vallották, hogy a fordítás legyen szép vers. Illyés Gyula és Szabó Lőrinc fellépésével mindez megváltozott. Szabó Lőrinc például a konok szöveghűség jegyében átírta fiatalkori – még Babits és Tóth Árpád hatására született – Verlaine-fordításait, és amikor a kiadóban Verlaine-kötetet szerkesztettem, nem járult hozzá, hogy közöljük a korai fordításokat. A következő nemzedék képviselői – Weöres, Jékely, Vas István, Kálnoky, Rónay –, ha lehet, még inkább ragaszkodtak az eredetihez. Kálnoky azt is megpróbálta elérni, hogy ugyanazok a szavak rímeljenek, mint az idegen nyelvű versben. Véleményem szerint, amennyire lehet, szöveghűségre kell törekednie a fordítónak akkor is, ha ezzel sokat vesződik, de úgy, hogy a fordítás magyarul is vers legyen. Egyszer lefordítottam Giacomo Leopardi *A remete rigó* című versét, amelynek egyik sora így szól az eredetiben: „*acélcsovek távol dörgése*”. Sokat töprengtem rajta, vajon milyen acélcsovekről lehet szó, és arra a következtetésre jutottam, hogy fegyverek ropogását hallja a költő. Először megkísértett a gondolat, hogy puskát írjak, de végül változatlanul hagytam ezt a sort. Jóval később került a kezembe Eugenio Montale egyik tanulmánya, amelyben arról értekezik, hogyan változott bizonyos szavak költői értéke, funkciója az idő múlásával, és kifejti, hogy Leopardi idejében, a kor ízlésének megfelelően, nem volt ildomos egy versben fegyverekről, puskákról írni. Fordítás közben erről fogalmam sem volt, valahogy mégis megéreztem, hogy az acélcsovek említése odaillő.

3 Lator László: *Lehet-e verset fordítani?* In: *Szabad szemmel*. 322.

M. L.: – *Goethétől a Vándor éji dalát többen is átültették magyarra. Nagyon szép fordítások születtek, de ez a vers is jól példázza, milyen nehéz megközelíteni az eredetét.*

– Az a vers – bár többen nagyon szépen fordították – lényegében lefordíthatatlan. Több ilyen vers van egyébként. Gondoljanak Petőfi Sándor jellegzetes soraira („*Megy a juhász számaron, / Földig ér a lába*”), vagy akár a gémeskút ábrázolására. Ha ezt franciára szeretném fordítani, rátalálhatok a megfelelő szavakra, mégsem tudom közvetíteni azt a hangulatot, azokat a mögöttes asszociációkat, amelyeket a vers felidéz a magyar olvasóban.

M. L.: – *A két tevékenység hogyan viszonyul egymáshoz? Visszahatnak-e a fordítások saját költészetére?*

– Nem veszem észre, hogy visszahatnak, de – hasonlóan a nyugatosok felfogásához – úgy érzem, a fordítás elválaszthatatlan a versírói tevékenységtől, ugyanolyan komolyan veszem, és ugyanolyan öröömöm telik benne. Ráadásul abban a szerencsés helyzetben voltam már Kőrmenden is, aztán az Európa Könyvkiadóban különösen, hogy magam választhattam ki azokat a verseket, amelyeket lefordítottam. Leveleim tanúsítják, hogy szerkesztőként magam is szabad kezet adtam fordítóknak. Illyésnek javasoltam például, hogy fordítson Cocteau-verseket, de a választást rá bízta. Az is előfordult, hogy a költők kerestek meg azzal, hogy összegyűlt egy kötetnyi fordításuk, és szeretnék kiadni. Ha volt rá lehetőség, megjelentették.

M. G.: – *Azt, hogy miért húzódtok el annyira költői pályakezdése, a már tárgyalt politikai körülmények magyarázzák. 1969-ben jelent meg a Sárangyal, két évtizeddel az Óserdő elkészülte után. Mi változott akkorra? Milyenek voltak a viszonyok, amelyek lehetővé tették a bemutatkozást?*

– Egyre szabadabban lehetett olyan verset írni, amelyet én akartam. Úgy éreztem, hogy a *Sárangyalból* még a forradalom után is ki kellett volna hagyni bizonyos verseket vagy verssorokat. Engedjék meg, hogy fellapozzam a kötetet, és két idézettel megvilágítsam, mire gondolok. „*Ez a bűn hajléka, ime a bűn / hajléka, hasonlatos Sodomához. / Aki tudja a csillagok útját, / menekül, vagy gyenge galambot / áldoz.*” (Sodoma) „*A látó így szól: Jeruzsálem / leánya, háromszor jaj neked! / Sásán él s fűvön, mert a fejsze / a fák gyökerére vetett.*” (A szabadsághoz) Veszélyes gondolatok voltak ezek, börtön járt volna értük, ha akkor megjelennek. Kompromisszumok árán viszont nem akartam a kötetet, inkább kivártam a megfelelő pillanatot. Folyóiratokban rendszeresen publikáltam, az *Élet és Irodalom* is közölte azokat a verseimet, amelyeket a korabeli viszonyok között vállalhatóan tartottam. A *Sárangyal* kéziratát először a Magvető Kiadónak adtam, de ők nem akarták, vagy nem merték kiadni, ezért átvittem a Szépirodalmi Kiadóhoz, ahol Illés Endre azt mondta: „*Nagyon sötét ez a költészet. Legalább lenne katolikus, mint Pilinszkyé.*” Merthogy Pilinszkynek bizonyos határig az volt a mentsége, hogy katolikus világnézetű lírát művelt, abban helyénvaló a tragikum. A *Harmadnapon* esetében azért azt mégis kikötötték, hogy a külső megjelenése ne legyen esztétikus. Hiába lett csúnya, mégis szétkapkodták egy hét alatt, s a Teleki téren óriási felárért lehetett hozzájutni. Visszatérve a *Sárangyalhoz*, a Szépirodalmi is nehezen vállalta a közlést, de mivel Juhász Ferenc, akinek a szava sokat számított, kedvező lektori jelentést adott, végül Illés hozzájárult a kiadáshoz.

M. G.: – *Nem is volt semmilyen kikötése?*

– Nem, egyetlen szót sem kellett megváltoztatnom, az én elképzeléseim szerint került nyomdába a könyv.

M. L.: – *Hogyan emlékszik a kötet fogadtatására?*

– Nem volt egyöntetű, például a *Népszabadság* kritikusa – bár valamelyest méltatta a kötetet – ugyancsak a versek sötét tónusát emelte ki. Fodor András pedig, aki mindig

erősen kiállt a barátai mellett, írt az illetőnek egy dörgedelmes levelet, amelyben kifogásolta az itt-ott negatív kritikát, mire a szerző arra hivatkozott válaszában, hogy Pándi nyúlt bele a cikkbe. Sokkal rosszabbul esett, hogy a *Jelenkorban* megjelent egy fanyalgó bírálat Bécsy Tamás felesége, Futaky Hajna tollából. Talán azért fogalmazott annyira lesújtóan, mert tartott a politikai következményektől, de azt nyíltan nem akarta megírni, amit elvártak tőle.

M. L.: – *Emeljünk ki pozitívabb észrevételeket is, hiszen például Illyés Gyula biztatta a versírásra, hangsúlyozta a kötet sokszínűségét, utalva a két végre, a Hajnalkára és a Szomjúságra.*

– Illyés később is nagyra értékelte a verseimet, ami talán meglepően hangzik, hiszen azt gondolnánk, hogy ő idegenkedett tőlük, s inkább Weöres kedvelte az írásaimat, pedig éppen a fordítottját tapasztaltam. Persze igen kedvező kritikákat is kaptam, például Fodor András közölt nagyon szép, méltató elemzést a *Kortársban*, később Domokos Mátyás, Lengyel Balázs, Csűrös Miklós és Ferencz Győző értekezett alaposan, szakszerűen a munkáimról, időnként az egekbe emeltek.

M. L.: – *Ha már Lengyel Balázst említi, idéznék egyik kritikájából. A Fellobban, elhomályosul kötet kapcsán írja, hogy egyetlen téma foglalkoztatja a versekben, a létezés, de nem metafizikai értelemben, hanem a „létezés mint érzet” áll a középpontban.⁴*

– Nagyon találónak érzem Lengyel Balázs gondolatát, pontos és kifejező, amit ír. Kétségkívül jobban érdekel az olyan látvány vagy tárgyi világ, amelyen keresztül el tudok jutni az elvontságig, de csak ilyen áttételesen tudok közelebb kerülni az absztrakcióhoz.

M. L.: – *Méltatói közül kiemelte Domokos Mátyást is, akinek hadd idézzem azon megállapítását, melyben aláhúzza, hogy „a Létezés egyetlen ösképletét” írja fel a halál „fekete táblájára”, miközben kifejezi „rettenetes vágyódását az »édes semmiségek«, az élet »részeg kedve« után”.⁵ Egyetért a kritikussal?*

– Ez is tökéletesen helytálló megállapítás. Domokos különösen árnyaltan és tartalmasan fogalmazza meg, amit gondolok, és a verseimben próbálok kifejezni.

M. L.: – *Mi a háttere annak, amire itt Domokos is utal, de amit Lengyel Balázs is megemlíti az idézett kritikájában, azaz hogy a félelem és az életöröm viszonylag kiegyensúlyozottan van jelen költészetében?*

– Erre nem tudok válaszolni. Nyilván ilyen az alkatom és az élettapasztalatom. A félelemtől sosem tudunk teljesen megszabadulni, mert pontosan tudjuk, hogy az életünk véges, bármikor meghalhatunk, de az életöröm legalább egy időre elfeledteti velünk mindezt.

M. L.: – *A megmaradt világban megemlíti, hogy Kutlán István kárpátaljai alkotó tanította festészetre, s mestere hívta fel figyelmét „a hatékony hiány”, a „bevégtetlen teljesség” szerepére, arra, „hogy nem kell minden vonalat meghúzni, minden részletet aggályosan kidolgozni, hogy egy-egy folttal, tárgyitöredékkel egy-egy kiválasztott valóságdarabról mindent el lehet mondani”.⁶ Ezt a festészetben elsajátított technikát mennyire alkalmazta a versek megformálásakor?*

4 Lengyel Balázs: *A létezés fantasztikuma*. In: *Zöld és arany*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 458–463.

5 Domokos Mátyás: *Ösképlet verseben*. Tiszatáj. 1976/4. 64–66.

6 Lator László: *A megmaradt világ. Emlékezések*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012. 34.

– Nagyon erősen. A versről is azt gondolom, hogy nem kell mindent beletenni, sokszor többet mondhatunk el azáltal, ha kihagyunk bizonyos részleteket. Rögtön hozzáteszem, hogy azoknak a vonaloknak, amelyek végül megmaradnak, nagyon pontosaknak kell lenniük. Nemcsak Kutlán Istvántól, az ismert kárpátaljai festőtől tanultam ezt, hanem apámtól is, aki fiatalkorában próbálkozott a festészettel.

M. G.: – *Lírájában kezdettől fogva újra és újra feltűnik a testi szerelem. A versekben megjelenő érzékiség, a természet burjánzásának képei mintha transzcendens dimenzióba emelnék az élményt, mely egyszerre jelenti a megsemmisülést és a feltámadást, az újjászületést, legalábbis én így olvastam. Hol húzódik a kimondás határa, amikor nem válik pornográfá, obszcénné a versbeszéd?*

– Nehéz kérdést tett fel. A nyolcvanas években a feleségem fordításában jelent meg Benoîte Groult *A szerelem fészkei* című szókimondó, erotikus regénye, melynek bevezető fejezetében a szerző kifejti, mennyire nehéz a testi szerelemről beszélni, mert ha ezt a szót használom, akkor az elvont és tudományos, ha azt a szót választom, akkor az útszéli és trágár, vagyis nincsenek megfelelő szavaink a nemi szerveinkre és a testi érintkezésre. Ezzel a problémával én is szembesültem, de azt gondolom, bizonyos határig elmerészkedhetünk, és akár emelkedett szövegben is leírhatjuk azt a szót, amit vulgárisnak, szeméremsertőnek érzünk. Vas István *Csak azt nem* című versében csupán körülírja a női nemi szervet, én viszont elég messzire mentem, amikor áhítatosan a nevére neveztem. A közelmúltban Nyíregyházán rendeztek egy borkóstolóval egybekötött irodalmi estet, ahol beszélgetőtársam, Veiszer Alinda megkérdezte tőlem, fel merném-e olvasni *Orpheusz* című versemet. Mondtam, hogy egész más leírni, mint közönség előtt felolvasni, de végül sikerült rávennie. Nem tudom ellenőrizni, hányan háborodtak fel rajta, de a többség láthatóan elfogadta.

M. G.: – *A tér, a tárgyak kötet élére prólogusként a Szürke műterem című költemény került, mely Váli Dezső festményéhez kapcsolódik, más verseiben pedig Mednyánszky László vagy Csontváry Kosztka Tivadar képe jelent ihlető forrást. A versanyagot egy 1970-es költemény, A szobrász zárja, amely nem először szerepel kiemelt helyen. Miért vált fontossá a képzőművészeti alkotások megidézése és leírása?*

– A háttere ennek az, hogy kamaszkoromban magam is festőnek készültem, a már említett Kutlán Istvánhoz jártam tanulni a mesterséget, és a festészet ma is erősen hat rám, nagyon elevenen belém tud költözni a látvány, a mondanivaló. Mednyánszky képeit mindig nagyon szerettem, és az *Őszi világ* című festménye – miközben tájképként is szemlélhető – elsősorban az emberi létezésről szól. Azt talán nem is kell magyarázni, miért oly kedves nekem Csontváry *Magányos cédrusa*, hiszen a magyar, sőt az európai festészet egyik legnagyobb alkotása. Mindig azt közvetítette felém, hogy az emberiség valami nagy dolog körül kering, amit a cédrus testesít meg. Csontváry képeire is jellemző, hogy van, amit nagyon pontosan megrajzol, de van, amit félbehagy, és ezt a módszert, amint korábban is kiemeltém, a versalkotás terén is magaménak érzem. Mindig szerettem hangsúlyos helyre tenni *A szobrászt*, mert olyan művészi tevékenységet jelenít meg, amelyik összefüggésbe hozható a versteremtés folyamatával. Ahogy a szobrász formát ad mindannak, ami a kőben rejlik, a megalkotott vers éppúgy az emberi létezést próbálja megragadni a maga eszközeivel.

M. G.: – *A kötet két verse elejére mottót helyezett, ami azért is figyelemre méltó, mert nem megszokott eljárás önnél. Miként indította el az elmúlással szembenéző versbéli gondolatokat Tomasi di Lampedusa *A párduc* című regénye?*

– Bennem mindig hihetetlenül visszhangos, tragikus jelenet volt, amikor a herceg egy erkélyen ül, és úgy érzi, „széles, egymásra torló hullámokban hagyja el az élet”. Az *Elváltozik és A herceg halála* egyaránt halálvers, mindkettő tárgyiasítva beszél az elmúlásról, ami egyszerre személyes is, mert az én halálélményem is benne van, miként a háborúban átélt pusztulás látványa és a feleségem halála.

M. L.: – A költészet és a műfordítás mellett életművét végigkíséri a vers genezisééről és természetéről, a költészet mesterségéről és technikájáról való gondolkodás, és eszmefuttatásait időről időre könyv formájában is közzéteszi. Így jelent meg a *Szigettenger*, a *Kakasfej* vagy filozófia, legutóbb pedig a *Szabad szemmel*. Mi indította arra, hogy ne csak a verseken keresztül szólítsa meg olvasóit, hanem az esszé műfaját is rendszeresen művelje?

– Fiatalkoromban még nem állt kezemre az esszé, de érett fejjel úgy éreztem, hogy biztosabban tudok mozogni ezen a terepen, különféle munkáimon, kisebb kritikákon keresztül megtanultam, hogyan lehet úgy írni esszét, hogy a lehető legpontosabban, és persze egyszerűen, sallangmentesen, cirkalmak és elméleti képletek nélkül közöltessem meg az irodalmat. Ebben is erősen hatott rám a feleségem, akinek jó érzéke volt a prózához – halála után jelent meg *Lóháton Rómában* című esszékötete –, sokat tanultam az ő írásmódjából. Másrészt annak reménye ösztönzött, hogy költői gyakorlatommal, mesterségbeli tudásommal, hallásommal olyan szempontokat is felvethetek egy-egy életmű vagy vers ürügyén, amit az irodalomtudomány nem képes elmondani. Esszéimben engem elsősorban nem a vers mondanivalója érdekel, hanem a költészet mestersége.

M. L.: – Pályakép Kálnoky Lászlóról című írásában, mely a *Szabad szemmel* kötetben is olvasható, *Alföldy Jenő kismonográfiáját ekképpen méltatja*: „Mennyire igaz van Alföldy Jenőnek, hogy nem enged a divatos módszertanok csábításának. Hogy nem beszél tudós tolvajnyelven, hogy mer, akár bonyolult dolgokról is, egyszerűen írni. Elfogulatlanul közeledik a költészethez, eltűnődik egy-egy vers jelentésén, s megpróbálja felfejteni, megmagyarázni, közel hozni az olvasóhoz. Kitapintani a mögöttes élményeket, megfejteni egy-egy kép létrejöttének titkait, állomásait.”⁷ *Úgy tűnik számomra, mintha az itt megfogalmazódó gondolatsorban, vagyis hogy Alföldy Jenő másképp közelít tárgyaéhoz, mint általában az irodalomtörténészek, kritikusok, egyúttal saját eljárásának főbb ismertetőjegeit is számba venné.*

– Eredetileg az *Élet és Irodalomban* jelent meg az a kritika, amelyből idézett. Nincs hozzáfűznivalóm, mert valóban pontról pontra a magam felfogását fedeztem fel abban, ahogy Alföldy Jenő minden felesleges elméletieskedés nélkül tudott írni Kálnoky lírájáról.

M. G.: – Az elődök között voltak olyanok, akik példát mutattak az esszéírás terén?

– Nagyon szeretem a nyugatosokra jellemző tartalmas, igényesen megformált, olvasható esszét, főként Babits és Kosztolányi írásait. A világirodalom történetéről számomra kezdetűl fogva Szerb Antal irodalomtörténete nyújtotta a legelevenebb és legmaradandóbb élményt. Ugyancsak közel áll hozzám Halász Gábor és Gyergyai Albert esszévilága. Az említett alkotóknak volt hallásuk a versre, mindamellett a filológus alaposágával tudtak írni az irodalomról, a költészetről, ahogy erre nagyon kevesen képesek.

M. G.: – *Nemcsak a saját életműben, de a kortárs magyar irodalomban is különleges helyet foglal el a beszélgetésünkben többször szóba hozott könyve, A megmaradt világ, amely teljesen mást és sokkal többet ad, mint a megszokott memoárok, nem csupán az emlékek és a hozzájuk tartozó infor-*

7 Lator László: *Pályakép Kálnoky Lászlóról*. In: *Szabad szemmel*. 76–77.

mációk elősorolását. Hogyan dolgozta ki magának azt az egyéni nyelvet és elbeszélésmódot, mely a kötetben megmutatkozik?

– Mondhatnám, hogy azt éreztem, így kell írnom, de nyilván ez nem volt ennyire egyszerű. Amikor megkaptam azt a több száz oldalas interjút, amit az *Országos Széchényi Könyvtárban* csináltak velem az életemről és a pályámról, adódott az alkalom, hogy létrehozak belőle egy írásban is elfogadható önéletrajzot. Hozzá is kezdtem, de valamiért nem ment, az anyag nem akart engedni nekem. Egyszer csak megszülettek azok a hosszú, gyakran fél oldalakat betöltő mondatok, amelyek különböző helyszíneket és idősíkokat kapcsolnak össze. Nem győzöm hangsúlyozni, hogy *A megmaradt világ* nem szabályos önéletrajz, sosem írtam naplót, nem voltak feljegyzéseim, csak az emlékeimre hagyatkozhattam. Az emlékezet viszont bizonytalan, megmásít, kihagy, esetleg felerősít bizonyos mozzanatokot, s talán jól tükrözi mindezt az általam kialakított fogalmazásmód. A kötet egyszersmind műhelytanulmány a vers születéséről, a *Zsinórpaddás* ciklusban néhány vers elemzésére vállalkoztam. Ez nagyon kényes műfaj, mert a saját verseimet nem minősíthettem, de nem is erre törekedtem, csupán azt próbáltam felfejteni, milyen élmények húzódnak a háttérükben.

M. G.: – *Az volt a benyomásom az említett önelemzések, műhelyessék olvasása közben, hogy elébe akar menni azoknak az értelmezéseknek, amelyek a költői szándékot figyelmen kívül hagyják. Azért is gondoltam ezt, mert számos esszéjében vitába száll – olykor kimondva, máskor burkoltan – bizonyos teoretikus megfontolásokkal, így például a hermeneutikai vagy dekonstrukciós szövegértelmezéssel, a szerző halálát hirdető nézetekkel.*

– Jól látja. A *Kakasfej vagy filozófia*, illetve legutóbbi esszékötetem, a *Szabad szemmel* ilyen értelemben vitairatnak is tekinthető, amelyben csipkelődve, olykor kíméletlenül szálllok szembe bizonyos elméleti felfogásokkal.

M. L.: – *Az ELTE-n indította el, majd az Eötvös Collegiumban folytatta versfordító szemináriumát, melynek középpontjában a költői mesterség és a stílusgyakorlat állt. Magyarországon kevés előzménye volt ennek a stúdiumnak, leginkább a Négyesy-féle szeminárium juthat eszünkbe róla. Hogyan kezdődött?*

– Még a kiadóban dolgoztam, ahová a fiatal fordító- és költőjelöltek gyakran behozták és megmutatták az írásaikat. Nagy Péter, a Világirodalmi Tanszék professzora vetette fel, hogy indíthatnék az egyetemen egy olyan szemináriumot, ahol ezt a tevékenységet rendszeressé tenném, és tanítanám a műfordítás módszertanát. Rövid gondolkodás után ígert mondtam, de – szemben Kardos Lászlóval, aki korábban kifejezetten a fordításról tartott előadásokat – nemcsak a műfordítással foglalkoztam, hanem a költészettel is. Az órákon elolvastuk és megbeszéltük, elemeztük a tanítványaim verseit, nyíltan megmondtam nekik én is, illetve ők is egymásnak, ha valami nem tetszett, de a véleményünket mindig meg kellett indokolni. Az általános költészettani, formai ismeretek átadásán túl mindenkit tehetségéhez mérten próbáltam elindítani a pályán, vagyis nem mondhattam ugyanazt Vörös Istvánnak, amit Ferencz Győzőnek vagy Tóth Krisztinának, amit Imre Flórának. Négyesy László stílusgyakorlata működött hasonlóképpen, odajárt a századforduló táján Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula, Oláh Gábor. Vészi Endre írja valahol, hogy amikor Illyés Gyulának megmutatta első verseit, Illyés azt mondta, hogy van tehetsége a költészethez, de először tanulja meg a mesterséget Négyesy könyvéből.

M. L.: – *Ha jól tudom, ez a tankönyv önnek is megvolt gyermekkorában.*

– Igen, én is abból tanultam meg a versírás alapjait. Nekem nem Illyés, hanem édesapám adta a kezembe, aki – bár nem volt irodalmár – sokat olvasott, de máig sem tudom,

honnan volt meg neki ez a könyv. Egyébként Waldapfel József tartott hasonló szemináriumot egyetemista koromban, hozzá járt például Rába György, Kormos István, Lakatos István, de hamar kiderült, hogy Waldapfel átállt a hivatalos művelődéspolitikai oldalára, onnantól ideológiai tananyagot akart közvetíteni, így ez a szeminárium elsorvadt.

M. L.: – *Hogyan került át az Eötvös Collegiumba az ön stílusgyakorlata?*

– Ne tűnjön szerénytelenségnek, de az én óráimra túl sokan jártak, a tudományos szemináriumokon viszont csak néhány hallgató jelent meg. Úgy éreztem, ezt rossz szemmel nézik az egyetemen – ráadásul anyagi nehézségek is adódtak –, Géher István pedig javasolta, hogy folytassam a *Collegiumban* a műhelymunkát. Így került át, és néhány évvel később a magam akaratából hagytam abba a tanítást.

M. L.: – *A költészet népszerűsítésében is szerepet vállal, például a Lyukasóra több mint két évtizeden át a Magyar Televízió meghatározó kulturális műsora volt, a képernyőről ugyan lekerült már, de a Lyukasóra klubban továbbra is összeül az irodalombarátokból álló társaság. Kinek az ötlete volt annak idején a műsor elindítása?*

– A *Lyukasórá*t Mészöly Dezső találta ki. Úgy képzelte, lehet belőle két-három adás, de akkora sikere lett, hogy legalább húsz éven keresztül folyamatosan műsoron volt.

M. L.: – *Mitől volt ennyire népszerű?*

– Talán az lehetett a titka, hogy egyszerre volt komoly és játékos. Látszólag kötetlenül csevegtünk az irodalomról, miközben igyekeztünk fontos dolgokat mondani egy-egy költőről vagy versről. Rengeteg levelet kaptunk a nézőktől, még a határon túlról is. Ma is megszólítanak teljesen ismeretlenek az utcán, mert hiányolják a *Lyukasórá*t. Miután megszüntették a műsort, az egyik szerkesztő, Kontra Mária indította el a *Lyukasóra klubot* a MOM Kulturális Központban, ahol már közönség előtt beszélgetünk.

M. L.: – *Mit gondol a líra huszonegyedik századi lehetőségeiről? Mit lehet még kihozni a nyelv plasztikus anyagából?*

– A technikai civilizáció kétségkívül sokat ártott az olvasásnak, másfelől sokat használt, mert egy pillanat alatt megtaláljuk azt az információt a világhálón, amit napokig kereshetünk a könyvekben. Egy időben úgy tűnt, hogy a vers iránt különösen megcsappant az érdeklődés, de ma úgy látom, még nem érkeztek el a költészet végnapjai. Ez persze nemcsak a közönségen múlik, hanem a költőkön is. Meggyőződésem szerint a költészetben mindent szabad, de nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni a befogadók igényeit sem.

M. L.: – *Azt kérte, hogy az interjú szövegét jóváhagyásra őrségi házába küldjük, mert júliusban és augusztusban nem tartózkodik Budapesten. Minden nyarát Ispánkon tölti?*

– Igen, amióta megvan az a ház. Ha kilépek az ajtón és körülnézek, a közelben egyetlen házat sem látok. Ott olyan csend és nyugalom vesz körül, amilyenben Budapesten sosem lehetett részem.

M. L.: – *Szán majd időt az Őrségben gyermekkora óta tartó, a kaland érzetével is csábító szenvedélyére, a gombászásra?*

– Persze, arra mindig. Annál is inkább, mert a fiam, aki ugyan nem szakértője a gombáknak, de nagyon szeret főzni, mindig noszogat, hogy hozzak gombát. Azért is kalandos a gombászás, mert rengeteg fajta van, és az újdonság varázsával hat, amikor a természetben találkozom ezzel a sokszínűséggel. Arról nem is beszélve, hogy a gomba akkor is jó lehet, ha a sarki fűszeresnél vásároljuk, de más az íze, ha magam szedem, és egy-egy ételbe tizenötféle gomba is kerül.

M. L.: – *A nyárra tehát pihenést tervez. És utána? Gondolkodik valami munkán a közeljövőben?*
– Nem. Nincsenek már terveim. Ha valami ötletem támad, azt megírom. A vers pedig egészen más, azt nem lehet tervezni és bármikor írni. Az a jó érzés van bennem, hogy lehetőségemhez mérten megvalósítottam mindent, amit magammal hoztam.

A beszélgetés után Lator a kertkapuig kísér, közben fiát is üdvözljük, aki éppen a szomszéd társasház erkélyén piheni ki a tanév fáradalmait. Szellemileg feltöltődve a közeli buszmegállóban várakozunk, amikor váratlanul feltűnik a költő alakja – talán késői ebédjét indul elfogyasztani –, int nekünk, majd a megállóhoz érve megjegyzi, ilyenkor ritkán járnak. Elfordul a sarkon, rövidesen a busz is megérkezik, így mi is útnak indulunk, miközben felidézünk az interjú legérdekesebb pillanatait, a tartalmas életút legfontosabb állomásait.

Lengyel András

Az ifjú Sansculotte

Storfer Adolf József indulásáról

1

A 20. századi magyar szellemi élet történetének egyik furcsa jellegzetessége, hogy sok minden alakot öltött és fölszínre emelkedett e korszakban, de ezek sokszor mindjárt el is süllyedtek, elfelejtődtek. Mindkét momentum fontos. Az, hogy itt alkalom kínálkozott jelentős tehetségek és finom kulturális alakzatok kiformalódására, éppúgy nem a történeti „véletlen” számlájára írandó, ahogy az itt ki nem futhatott pályák és elvetélt lehetőségek nagy száma sem. Sajnos ez a sajátos dinamika egyúttal óhatatlanul az elsüllyedés, a történeti amnézia „természetes” melegágyát is megteremtette. S egyszerre hozta létre a csak „itthon világhírű” és az itthon nem is ismert, ám valóban nemzetközileg jegyzett alkotókat és életműveket. E mélységesen paradox fejlemény példatára sajnos igen kiterjedt. Az ebben az összefüggésben megemlíthetők közül az egyik sok szempontból szimptomatikus életmű a Storfer Adolf Józsefé.

Storfer Adolf József (1888–1944) személye és életműve legalább három okból ma is számottevő nemzetközi érdeklődést tart ébren. (1) Sigmund Freud (1856–1939) bécsi kiadójának, az Internationaler Psychoanalytischer Verlagnak 1921-től munkatársa, 1925-től 1932-ig igazgatója volt (Scholz-Strasse 1989/90, Rothländer é. n., Pape 2012), s mint ilyen, a professor legközelebbi munkatársainak egyike – a kiadó fénykorának megteremtője. (2) Nyelvészként, az analitikus orientációjú nyelvtörténet (etimológia) nagy tájékozottságú és kreatív művelőjeként jelentőset produkált (vö. Silagi 2009). Két könyvét is, évtizedekkel halála után, reprintben újra kiadták, élénk érdeklődés mellett. S ezekre, horribile dictu, olykor még magyar nyelvészeti kiadványok is hivatkoznak. (3) A második világháború éveit, az Anschluss elől menekülve, Sanghajban töltötte (Rosdy 1999, Blowers 2004, Yuan Zhiying 2008), s ott emigránsként egy német nyelvű folyóiratot adott ki és szerkesztett, s ez, a Gelbe Post a hozzáértők szerint (vö. Vámos 2005: 77.) a korszak legjobb ottani lapja volt. (Azóta ennek anyagát is újra közreadták.) Majd, ugyancsak Gelbe Post névvel napilapot adott ki és szerkesztett. Sokrétű tevékenységének, ma már tudjuk, nagy szerepe volt a pszichoanalízis kínai recepciójában, térhódításában. Személyét mindemellett két további dolog még külön is érdekessé teszi. (1) Migrációja, amely időnként tényleges (politikai) emigrációba ment át, önmagában is szimptomatikus figurának mutatja (vö. pl. Friedrich 2015). A (már akkor is Romániához tartozó) Botoşaniban született, az akkori, tehát „magyar” Erdélyben nevelkedett, indulása Magyarországon történt, innen azonban korán, még jóval a nagy cezúrát jelentő 1919 előtt távozott, Svájcban és Bécsben élt s tanult, német lapoknak dolgozott, ám az első világháborúban magyar katonaként, az Osztrák–Magyar Monarchia magyar tisztjeként vett részt. 1919 után azonban ismét Bécsben, már „igazi” emigráns évek következtek, majd (1938), már „osztrákként”, az emigrációból is emigrált – Kínába. Végül azonban nem ott, hanem onnan is továbbmenni kényszerülve, Ausztráliában halt meg (Wittels 1945). Nem szokványos életút ez, több minden egyéni szí-

nekkel látja el, de még esetlegességeiben is egy nagy történeti trend (vö. Erős 2016) jutott benne érvényre. S (2) tevékenysége több mozzanata „magyar” szempontból is közvetlenül fontos – egyebek közt az 1920-as évek elején az akkori legjobb magyar napilap, az emigráns Bécsi Magyar Újság kulturális rovatát szerkesztette.

Meglehetősen speciális szerkezetű agy volt az övé, sok, nagyon különböző érzékenységi irány és kompetencia harmonikusan megfér benne. Teljesítménye pedig több, erősen különböző területen is jelentős. Illő lenne tehát idehaza is ismerni és számon tartani pályáját, életművét. Annál inkább is, mert indulása, mely a vele foglalkozó német és angol nyelvű szakirodalom számára is máig csaknem teljesen homályban marad, magyarországi indulás volt. S mint ilyen, a magyar gondolkodástörténet része – s egyáltalán nem utolsó sorban: teljesítménye.

Az alábbiakban ennek a jórészt homályban maradt pályakezdsnek a történetét igyekszem fölvezetni.

2

Storfer Adolf, valamennyi szakirodalmi adat szerint, 1888. január 11-én született Botoşaniban (régi magyar nevén: Botos). Botoşani akkoriban Észak-Moldva egyik kereskedelmi központja volt, erős gabonakereskedelemmel. (Korábbi neves szülöttei közül az 1850-ben született Mihai Eminescu költőt és az 1871-ben született, történészként és politikusként egyaránt számottevő Nicolae Iorgát szokás megemlíteni.) Lakossága (1900-ban kb. 32 ezer fő) zömmel román volt, de az 1% alatt mozgó zsidók, mint kereskedők, e kereskedelmi centrumban erős gazdasági pozícióval bírtak. Apja, Carl Storfer (vö. pl. Rothländer é. n.) is egyike volt az ottani zsidó kereskedőknek (állítólag fakereskedelemmel foglalkozott). Anyja, Krausz Lina egy chernowitzi bankárfamília lánya. (Chernowitz a Prut folyó partján épült, ma Ukrajnához tartozik, akkoriban osztrák, majd osztrák–magyar fennhatóság alá tartozott.) A Storfer család azonban, a jelek szerint, e román közegben is úgynevezett „magyar zsidóként” határozta meg önmagát, ami a magyar nyelv ismeretén és használatán túl a fiú iskoláztatásának alakulásában is megmutatkozott. Ez az opció az akkulturáció lehetséges irányai (román vagy magyar) közötti választásként jelentős. S ezzel, bár a család, így maga a fiú is, poliglott volt (a német és a magyar mellett, gyakorlati okokból, legalább románul is beszéltek), eldőlt Storfer Adolf kulturális perspektíva-választása is. Magyar iskoláztatást kapott. Az osztrák, német és angol Storfer-irodalom (pl. Rothländer é. n.) egybe hangzóan úgy tudja, tanulmányait Storfer Kolozsváron végezte. Ezt visszhangozza Friedrich Melinda (2015: 319.) tanulmánya is: „Kolozsvárott járt gimnáziumba, ahol Kun Béla iskolatársa”. E tanulmányok körül azonban sok a homály és a bizonytalanság. Már arra sincs konkrét adat, Botoşaniból mikor költöztek át Kolozsvárra, s a fiú hol, melyik iskolában kezdte meg tanulmányait. Csak sejtés, hogy talán valamikor az 1890-es évek közepétől-végétől éltek Kolozsváron. Storfer azonban a máig méltán nagy híró kolozsvári református kollégiumnak, amely iskolaként számba jöhetne, s amelyre Kun Béla iskolatársként való emlegetése utal, nem lett növendéke. Tanulmányait nem itt végezte. A szóba jöhető években (1897/1901) a nyomtatott értesítőben neve nem szerepel a diákok közt. Az 1897/98. tanévtől viszont megtaláljuk nevét – a közeli Dés gimnáziumának értesítőiben. Dés (korábbi írásmód szerint: Deés) kisváros volt Kolozsvártól 57 km-re, északra. Etnikailag „vegyes” lakossága volt. (1910-ben kb. 8 ezer magyar, 3 ezer román, és pár száz német, s e szerkezetet még tovább tagolta a zsidók jelenléte, akiket viszont, a korban érvényes konvenciók szerint, nem etnikumként, hanem „csak” vallásfelekezetként tartottak számon.) A gimnázium I–VIII. osztályát Storfer e kisváros gimnáziumában végezte (Ért 1897/98: 73., 1898/99: 30., 1899/1900: 30., 1900/01: 38., 1901/02: 37., 1902/03:

43., 1903/04: 57., 1904/05: 72.). Hogy őt, s nem egy esetleges névrokonát regisztrálják a dési gimnázium értesítői, azt mindjárt az elsős osztálynévsor „megjegyzés” rovatának rá vonatkozó adatai (születési időpont, vallás) is igazolják. Ez a kisvárosi, állami gimnázium fiatal, voltaképpen akkoriban szerveződött, még hagyományok nélküli középiskola volt, nagyon vegyes etnikai összetételű diáksággal (a magyarok mellett például sok román, és szép számú zsidó tanulója is volt). Elképzelhető, hogy a nem magyar környezetből érkező fiú éppen ezért, a könnyebb beilleszkedés végett járt a kisebb presztízsű, ám számára „ismerősebb” etnikai összetételű gimnáziumba. Ezt a föltevést erősíti, hogy a kitűnő képességű fiúnak éppen a „magatartás” jegye több éven át csak 2-es, azaz „jó” volt, ez beilleszkedési zavarra utal. Egyéb tárgyakból többnyire hozta az eredményeket, osztályzatai a jeles (1) és a jó (2) között mozogtak. A negyedik osztályban valami törés érhető tetten, három tárgyból is csak 3-as osztályzatot kapott, s egészében romlottak eredményei. Ez a törés némileg még az ötödikes eredményein is érzékelhető: több tárgyból (görög nyelv, történelem, torna, gyorsírás) is „csak” kettese volt, természettanból pedig – horribile dictu – hármasa. Hatodikban viszont már mindenből jelest kapott, hetedikben és nyolcadikban pedig a jelesek közt csak a görög nyelv és a torna képezett kivételt: ezekből csak „jó” lett. Az oktatás, mondhatnánk, értelemszerűen, „nemzeti szellemben” folyt. Az érettségi előtt, a 8. osztály „magyar nyelvi” írásbeli feladatai közt például ilyen címetek találunk: „Az Auróra hatása a nemzeti szellemre”, vagy: „A XIX. század mely irodalmi és művelődési irányjaiban nyilatkozik meg a magyar nemzeti szellem hódító ereje?” (Ért 1904/05: 51.) Storfer részt vett az önképzőkör munkájában is, amely akkor szerveződött meg. „A lefolyt [1904/05.] tanévben vált intézetünk a VIII. osztállyal teljessé”, olvashatjuk erről az értesítőben, „s így az ifjúsági önképzőkör működése ez évben terjedt ki először a négy felső osztály növendékeire. Az ifjúság lelkes kezdeményezéséből igazgatói engedelemmel megindult kör immár az intézet szerves részévé vált s alapszabályainak jóváhagyása után (1377-1904. sz. főgimn. rend.) a »Czakó-önképzőkör« nevet használja.” (Ért 1904/05: 51.) Storfer szerepet kapott a „tisztikarban”, a bírálóbizottság öt tagja közül ő lett az egyik. Igen aktív volt, a legtöbb felolvasást ő tartotta, dolgozatai címei: Szilágyi és Hajmási históriájának jellemzése verstanai szempontból, Pesszimizmus és természetimádás Czako Zsigmond Leonájában, A kurucvilág hangulata, Erdély a Rákóczy szabadságharcban (Ért 1904/05: 52.). Az ünnepélyeken is szerepelt: 1904. december 11-én a Rákóczi-ünnepségen felolvasással (Ért 1904/05: 53.), 1905. június 8-án a Czako Zsigmond ünneplésével egybekötött záróünnepélyen pedig ő mondta az ünnepi beszédet (Ért 1904/05: 54.). „A jövő 1905–6. iskolai évre” kitűzött „pályakérdések” egyike is az ő nevéhez fűződött: „Storfer Adolf VIII. o. t. Descartes, Értekezése a módszerről c. művének ismertetésére 1 db 10 koronás aranyat adott.” (Ért 1904/05: 54.) Az érettségi az 1905. május 16–20-án megtartott írásbelikkel kezdődött, majd június 21-én fejeződött be: mint a „legjobb jeles érett” 50 koronát kapott Illosvay Lajos műgyetemi tanár jóvoltából (Ért 1904/05: 72–73.).

Storfer korán éró típus volt, ez magyarázza, hogy tanulmányait is még a szokásos életkor elérése előtt kezdte meg és folytatta le – amikor érettségizett, még alig múlt 17 éves. S, mélyen jellemző ez, a matura után mindjárt saját folyóiratot is gründolt és szerkesztett. Az ehhez szükséges pénzt nyilván apja adta – ez, ha vagyonos a család, nem nagy dolog. De maga a lapalapítás ötlete és ambíciója annál inkább. Folyóirata Az Új Század címet kapta, s alcíme szerint „Szabadgondolkodó, társadalomtudományi havi szemle” volt. Szerkesztősége, amelyet Storfer nyilván egymaga alkotott, Kolozsváron volt, a lapot az „Ujhelyi M. és társa” nyomda nyomta. „Megjelenik minden hó elején. Ára 6 kor.” (Vö. MKsz 1906. Mell. 69.) A lapból pár szám jelent meg, még 1906 elejére is átnyúlt. Különösebb figyelmet nem keltett, de nyitányként, meg nem spórolható ujjgyakorlatként kétségkívül valóságos szerepet töltött be indulásában.

1905 őszén a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem hallgatója lett. Az 1905/06. és az 1906/07. tanévben bölcsészeti tanulmányokat (filozófia, pszichológia és nyelvészet) hallgatott. Hogy mennyire vette komolyan ezeket a stúdiumait, nem tudjuk, írni azonban már írt s publikált. 1906. március 25-én, a Jövendő az évi 13. számában Henrik Ibsent (1828–1906) „Az egyéniség apostola”-ként mutatta be. Esszéje nem szoros értelemben vett irodalmi, esztétikai interpretáció, hanem kevesebb és – több. A drámatechnikai összefüggések stb. nem érdeklik, a századvégnek, ha tetszik, a modernitásnak viszont figyelemre méltó diagnózisát adja – s egyáltalán nem utolsósorban, ezzel kijelöli azt a gondolkodástörténeti, értelmezési keretet, amelyben önmagát is meghatározni próbálja. Már cikke fölütése erőteljes: „A fin de siècle modern irodalmának talán legközösebb eszménye: az egyéniség, az erőteljes, egészséges, szép, virágzó földi életet élő, önmagát teljesen függetlenítő s teljesen önmaga által meghatározott ember igazi, teljes egyénisége. Új renaissance ez: immoralista, de humanista.” (27.) S ezt a fejleményt, implicit mód, egy (nem dogmatikai értelemben vett) vallástörténeti kontextusban helyezi el: „Tudatosan vagy nem tudatosan újra érvényre emelik pogányok tanait. S mintha a hellénizmus legyőzni készülne a judeokrisztianizmust.” (27.) Ez a felfogás bizonyos értelemben fontos felismerése, de legalább annyira árulkodó is saját gondolkodása tradíció meghatározta kiindulópontjáról. Szimptomatikus (s egyben éles eszű), amit ennek kapcsán kimond: „Az individuálisztikus felfogásnak legnagyobb szószólói a századvégi irodalomban: Wilde Oszkár, Nietzsche Frigyes és Ibsen Henrik, hogy e pogány óriásokkal együtt ne is említsük Tolsztoit, akinek modernisége, individualizmusa atavisztikus visszatérő keresztényiségbe van oltva.” (27.) Az egyéniség három nagy képviselőjét jellemzi is – az első kettőt röviden, Ibsent (már csak tárgyválasztása okán is) részletesebben. Nietzsche-ről adott leírását érdemes külön is idézni: „Nietzsche, a német, migrénes, beteges filológus-szobatudós megteremtette a homo sapiens utódját, az übermenschet. Neki rontott századok ethikai építményének, istent, »legrégibb hazugságunknak« deklarálta s az ördögöt »legősibb barátjának a megismerésnek«, amely az egyéni élet igaz értékelésére vezet. S kimondta merészen az igazi egyéniségnek az erkölcsi dogmák fölé helyezzettségét, a »jenseits von Gut und Böse« elvét.” (27.) Ibsent, s ez az opciója megint árulkodó a szerzőre, élesen elkülöníti Wilde és Nietzsche beállítódásától. Ibsen is az egyéniség eszményének képviselője, sőt, mint a cikk címe mondja, „apostola”, de merőben más, mint a másik kettő: „az az egyéniség, amelyet ő prédikál, nem azonos a Wilde-ével, vagy Nietzsche-ével. A szépségimádó, paradox, egoista Wilde hedonizmusától, a kiválasztás tanát költészetté varázsló arisztokratikus Nietzsche »Herrenmoral«-jától nagyon különbözik mindaz, amit a lélekbúvár »északi szfinksz«-tól tanulunk. Szigorú moralista Ibsen, kegyetlen boncolója az emberi léleknek, amelyben lankadatlanul keresi a nemeset. Wilde és Nietzsche hellén individualizmusával szemben az Ibsen éthikai és pszichológiai tényezővé válik.” (28.)

Ibsennek ez a besorolása s cikktárggyá választása nemcsak a modernitás gondolkodástörténete egyik reprezentánsának leírása, hanem Storfer saját opciójának indirekt jelzése is. A modernitásnak etikai és pszichológiai fölfogása, értelmezése és kritikája beállítódása alapszerkezetére világít rá, s előlegezi életműve uralkodó törekvését. Az, ahogy Ibsent jellemzi, s azok a lehetőségirányok, amelyeket kiemel Ibsen életművéből, félreérthetlenné teszik ezt.

Mindenekelőtt leszögezi: „Ibsen realista: szigorú, kérelhetetlen realista. Emberek, tárgyak, intézmények, eszmék átlátszóvá válnak a költő érintésétől és hűséges valójukban látszanak. És Ibsen idealista, szélső idealista. Nagy »ideális követelményei« vannak [...]. Mintha papja lenne a morálnak, mindenüvé bekopogtat az ő követeléseivel, de az emberek nem tekintik magukat hitelezőinek s ha el is ismerik adósságukat, nem tudják kifizetni. S ezért pesszimista Ibsen.” (28.) „Szenvedélye odanyúlni mindahhoz, ami aranyak

látszik, hogy meggyőződjk és meggyőzzön arról, hogy csak talmi-arany. Az eszméket relativitásban mutatja be. Az embereket az »ideális követelményekkel« szemben fizetés-képteleneknek. S az intézményeket hazugságon épülő dogmáknak. Semmi sem oly szent előtte, hogy ne merte volna skeptizise tárgyává tenni.” (28.) Mindezt Ibsenről mondja, elismerően, de hogy saját preferenciáiról is beszél, arról egyebek között metaforikája is árulkodik, amely az erkölcsinek és az üzletinek sajátos összefonódását mutatja. (Ez alighanem az ősi zsidó tradícióra megy vissza, de az aktuális gyakorlat, a modernitás természete váltotta ki. Modernitáskritika.) S Ibsent jellemezve, alighanem önmagáról is megint vall, amikor így írt: „S ellenségévé válik a mai társadalomnak, amelynek szüksége van egy csomó hazugságra, dogmára, szép hangzású szóra, ideálra, hogy velük hiányait befördje s repedéseit betapassza. [...] Ibsen önmagába zárkózik, mint a szirt tetején ülő szfinksz, hallgatagon, rejtélyesen, kifürkészhetetlen bensővel. S kegyetlenül leolvastja a dolgokról s az emberekről a látszat mázát, hogy semmirekellő valójukat megmutassa.” (29.)

Storfer interpretációjában Ibsen „anarchista – amint maga is kijelentett egy ízben a párisi »Figaro« egyik munkatársának. Ellensége az államnak s mindenféle organizációnak, szövetségének.” (30.) Majd, összefoglalóan: „Az anarchizmus hitvallása ez, s a relativitás tana.” „De Ibsen [...] nemcsak a szűken értelmezhető államnak, hanem a társadalomnak is ellensége, mint olyan intézménynek, amely működésében ép ellentétes irányú az egyén szabad megnyilvánulásával. Olyannal látja és láttatja a társadalmat, mint valami óriási gépezetet, amelynek egyes kis kerekei az egyének. Megszabott pályán, megszabott irányban kell mozogniuk ezeknek a kis kerekeknek. Az egyén tehát a társadalom funkciójává süllyed alá.” (31.) Az „anarchista” Ibsen azonban kap Storfertől egy megszorító lábjegyzetet: „Gazdasági kérdések iránt nincs Ibsennek érzéke. Amikor darabjaiban [...] üzleti dolgokról, pénzműveletekről, bukásokról, stb. van szó, e dolognak csak lélektani, erkölcsi indoka és hatása érdekl és foglalkoztatja. – Amikor tehát Ibsen szocializmusáról vagy anarchizmusáról beszélünk, semmi esetre sem lehet szó e felfogások gazdasági elveiről.” (30.) Ez a megszorítás megint árulkodó jelzés. Nemcsak a leírás pontossága követelte meg, de – implicite – azt is elárulja, Storfernek már voltak az ibseni világon túlmutató tapasztalatai. S nemcsak mint egy zsidó kereskedőcsalád fia érzekelte ennek a gazdasági dimenzióknak a létét és jelentőségét, hanem magára a szocializmusra, mint elvre is, ha csak utalásszerűen is, reflektált. (Mellesleg erre az Ibsenen túli perspektíva jelenlétére vall az is, hogy Ibsent – miként Wilde és Nietzsche pozícióját is –, amint megjegyezte: „már a múlténak tekinthetjük” [27.]

A Jövendőben közölt Ibsen-értelmezés, summa summarum, egyféle orientációkereső és önmeghatározási kísérlet is volt. S nemcsak bizonyos nagy trendek érzékelését dokumentálja, de figyelemre méltó tájékozottságot is mutat. (Egy lábjegyzetben például Sören Kierkegaardnak egy „aforizmáját” idézte [29.] S in nuce éppúgy benne van a modernitáskritikus „szocialista”, mint a lelki kollíziókat értelmező pszichoanalitikus beállítódottságának alapszerkezete is.

3

Az az elégedetlenség, amelyet irodalmi példán, elvontan, az Ibsen-esszé kifejezett, a maga mindennapiságában, mint gyakorlati társadalomkritika is megjelent nála.

Van Kun Bélának (1886–1938/1939?), a majdani népbiztosnak, korábban a kolozsvári református kollégium diákjának egy egyetemi hallgatóként írott levele (Józsa–Mucsi 1986: 233.), amelyet a szakirodalom 1904 októberére datál. A datálás alighanem téves, a levél legkorábban 1905 őszén íródhatott, mindenestre érdekes összefüggésben emlegeti állítólagos iskolatársát, a levél írásakor hallgatótársát, Storfert. Kun, aki e levelében a

diákoknak a „szocialista propagandamunkába” való bevonását ígérte, egyebek közt ezt írta: „Különbén most már van az egyetemen egy pár fiatalabb ember, akik – ha izoláltan is – megpróbálták a propagandát, s ezeket most mint legöregebb szociáldemokrata magam köré gyűjtöm, s nekilátunk a munkának.” Majd így folytatta: „Ezek közül Storfer Adolfot (I. Ferencz J. út 18.) bejelentem, mint aki már csatlakozott a szervezethez.” (Idézi: Józsa-Mucsi 1986: 233.) Erről a szociáldemokrata propagandamunkáról nem sokat lehet tudni, de alighanem ennek részeként azonosítható Storfer 1906. nyári és őszi szerepvállalásának több eleme is. A helyi Előre című napilapban például, igaz névtelenül, legalább három, meglehetősen vihart kavart cikket írt. (Mindhárom cikkét egyik hallgatótársával, Pártos Ervinnel írta.)

Az első (ismertté vált) cikk az Előre 1906. június 16-i számában jelent meg, A pap bűne címmel, s A szamosújvári Jolbej eset alcímmel. A cikk a szamosújvári főgimnázium örmény katolikus hitoktatójának, Esztegár Gergelynek és nyolcadikos gimnáziumi tanítványának, a „szabadgondolkodó” Jolbej Miklósnak konfliktusáról adott hírt. Kettejük állandósuló vitái eredményeként Jolbej (1888?–1915) megtagadta a gyónást a hitoktató előtt, az pedig, retorzióként, megakadályozta, hogy Jolbej érettségit tegyen. A diák panasszal élt, s e panasza során fény derült Esztegár bizonyos dolgaira. Az Előre cikke ennek kapcsán egyebek közt megírta, hogy Esztegár „[n]ői szoknyába öltözve dr. Mártonffy igazgatónál undok orgiákban vett részt. Természetellenes vágyainak kielégítését a rája bízott ártatlan gyerekemberek és más fiatal emberek körében keresi. Beteges perverzítésével nemzedékeket fertőz meg.” A cikk meritumát a hitoktató diákjával szembeni önkényeskedéseinek leírása adja, de az idézett pár mondat érthetően botrányt kavart. Az esetről több fővárosi lap is hírt adott, a Népszava 1906. június 17-i száma például viszonylag részletesen referált róla, s idézte is az Előret. Majd, mintegy zárófüggeléként megírta: „Késő éjjel táviratban értesítenek bennünket, hogy az »Előre« egyik-másik radikális hangú cikke miatt, de különösen Esztegár fajtalankodási üzelméinek leleplezése miatt a kolozsvári polgármester az »Előre« kolportálását nem engedélyezte. Az új lap szokatlan radikalizmusa megfélemlítette a koalíciós hősöket és az ő befolyásuknak köszönhető a polgármester vakmerő fellépése. [...] Az »Előre« különben hétfői számában folytatni fogja a leleplezéseit a klerikális-koalíciós hajsza ellenére is.” (Uo. 9.)

Így is lett. A kolozsvári lap június 18-án egyrészt visszatért a szamosújvári esetre (Kórházba! A beteg pap bűne), másrészt egy új ügyet is fölvetett. Az újabb, második „leleplezés” ugyancsak az Előre június 18-i számában jelent meg, Szélnék eresztett szeminaristák címmel, A papszakácsné garázdálkodása főcím alatt. Ez a cikk a helyi, Apor-féle Szent József-szeminariumban elkövetett visszaéléseket leplezte le, s pro forma diákjóléti szempontokat érvényesített. Abból a tényből indult ki, hogy a szeminarium szegény, bentlakásos növendékeit idő előtt szélnék eresztették, hogy ne kelljen élelmezésükről, ellátásukról gondoskodni. A bírálat éle „a mindenható intézkedés jogát” „magához ragadó” papszakácsné ellen irányult: „Sovány, hosszúlére eresztett ételeket kapnak a jóétvágyú, amúgy is vékonypénzű csenevész diákok. Bezzeg püspöki koszton hízik a sok zsírtól csöpögő finom falaton nekigömbölyödött pap-szakácsné család.” S a konyhapénz elfogyván, június 16-án utcára tették a diákokat. Az „ifjak tiltakozásul felírtak a Státus igazgató-tanácsához. Eredménye ennek az lett, hogy 16-án mindhatvanuknak kitétték a szűrét, megszokott szobáikból is kizavarták. Utcára tették őket, élelem nélkül, pénz nélkül ép a legnagyobb diligencia idején. Hajléktalanul lézengenek szegények, holott a szobák nyáron amúgy is üresen maradnak.” Ez a diákjóléti szempontok szerinti bírálat azonban retorikája révén erős intézménykritikai felhangot kapott, s klérusellenességbe ment át: „De mit bánja ezt a pap-pereputty? A fő: nem kell a duzzadó papzsákba nyúlni, a melyet a kiszipolyozott nép verejtékes munkája töltött meg. Mert a papzsák telhetetlen. Nagyon

telhetetlen. S telhetetlen lesz mindaddig, míg a társadalom a papi birtok kisajátításával meg nem törí a klérus évszázados népbutító, népszaroló uralmát." A cikk, értesülvén a diákok ószre tervezett szervezkedéséről, s a „csuhás kis-királyok” felé vágva, azzal zárul: „Biztató jele az időnek, hogy a Sötétség egyik főfészkeben is világosságot gerjeszt az ébredő Emberöntudat lángja.”

Az antiklerikális retorika, ahogy mondani szokás, „kiverte a biztosítékot”: a cikket s szerzőiket bíróság elé citálták. „A cikkhez fűzött reflexiókban, a melyek a papi vagyon kisajátítása körül mozogtak, az ügyészség izgatást látott és a btk. 172. § 2. bekezdése alapján vádat emelt az Előre ellen izgatás címén. A sajtóeljárás rendén a cikkért a felelősséget Pártos Ervin és Storfer Adolf vállalták.” (Előre, 1906. szept. 21. 1.) A tárgyalásra 1906. szeptember 20-án került sor. Az Előre 21-én elsőoldali tudósításban számolt be az eseményről, s az „ősi esküdtszéki ciklus kétségkívül legszenzációsabb és mindenestre legérdekesebb sajtótárgyalása”-ként aposztrofálta azt. Pártost „szigorú orvos”-ként, Storfert „tanárjelölt”-ként nevezték meg. Az esküdtszéki tárgyaláson tartott tárgyalást „reggel 8 órakor nyitotta meg Rudnyánszky Béla báró [...]. A bíróság tagjai Issekutz Gyula és Szabó Jenő voltak. A tárgyalás első félóráját a formalitások töltötték ki. Végre félkilenc órára a két vádlott kihallgatására került sor. Az elnök kérdésére kijelentik, hogy nem érzik magukat bűnösöknek, mert pusztán tudományos meggyőződésüket követték és a közérdek szempontjából foglalkoztak a kérdéssel.” A vádat Frits Béla dr. képviselte, aki vádbeszédét „nagy verével” kezdte, s a kolozsvári sajtót is „züllöttnek” nevezte. Az Előre beszámolója szerint az elnök és a vádlottak között éles szóváltás folyt le. Előbb Pártos utasította vissza a vádakot, majd Storfer szólalt meg. Az „isméltendő összetűzések és apró jelenetek mind izgalmasabb helyzetet teremtenek az elnök és a vádlottak között. Rudnyánszky báró idegessége Storfer beszéde alatt fokozódott – Storfer ugyanis [Pártoshoz] hasonló szellemben terjeszti elő védelmét és az elnök figyelmeztetéseire ideges erélyességgel vág vissza, úgy, hogy komolyabb összetűzéstől lehetett tartani.” Ez azonban végül nem következett be. „Az ügyész replikája és a vádlottak szellemes és csipős viszontválasza után az elnök világitotta meg röviden a megoldandó jogi kérdéseket. Mire az esküdtek 11 órakor visszavonultak verdikthozatalra. Alig egy negyedórai tanácskozás után megszületett az esküdtek ítélete. E szerint bűnösnek találták mind a két vádlottat. A verdikt alapján a bíróság a vádlottakat egyenként két-két havi államfogházra és 300-300 korona pénzbüntetésre ítélte.” Az ítéletet az ügyész elfogadta, „az elítéltek ellenben semmisségi panaszt jelentettek be.”

A pör nemcsak helyben váltott ki érdeklődést, több fővárosi lap is hírt adott róla. A Pesti Napló Egyház elleni izgatás, a Népszava Elítélt újságírók, a Budapesti Hírlap Izgatás az egyház ellen címmel számolt be róla – valamennyi még 21-én. (A „Béha” érdekes mód Storfert „joghallgatóként” említette.) A Népszava szeptember 22-én „A papszakácsnő bűnei” és egyebek címmel még egyszer visszatért az ügyre, s ezúttal, kicsit bővebben, Storferék mellett érvelt. Most több részletet is közöltek a védekezéssel kapcsolatban. „A vádlottak azzal védekeztek”, írta a Népszava, „hogy nem érzik magukat bűnösöknek, mert a cikknek megírására kizárólag a közérdek vezette őket. Az esküdtek igazmondásában annyira bíznak, hogy védő nélkül jelennek meg a sajtópör tárgyalásán. A közvád képviselője, az »én ügyésem«, ezzel szemben erősen kikelt a fiatal vádlottak ellen és élesen nekitámadt a kolozsvári sajtónak, amely szerinte »szennyes lerakódóhelye a piszkolódásnak. Olyan ez a sajtó – idézzük szavait – mint a piszkos mosogatórongy, mely tisztít ugyan, de ha elejtik, a helyén szenny és piszok marad!» Ennek a káros állapotnak a dühöngését látja az inkriminált cikkben és szigorú orvoslást kér az esküdtektől.” Utólag nem világos, e beszámolóban pontosan mire utal az idézőjelben adott minősítés, az „én ügyésem”, csak sejteni lehet, hogy a megbírált egyházi intézmény és az ügyész valamilyen összefonódására, illegitim együttműködésére történik benne célzás. A Népszava

beszámolójának többlete (s érdekessége), hogy – a többi beszámolóval ellentétben – utalt a vádlottak melletti enyhítő körülmények figyelmen kívül hagyására is. „Az ügyész megnyugodott az ítéletben, az ítélték azonban semmisségi panaszt jelentettek be, mert a bíróság tekintet nélkül volt fiatal életkorukra és büntetlen előéletükre és nem alkalmazta az enyhítő 92. szakaszt.”

A Népszavának ez a Storferék melletti kiállása sejteni engedi, hogy Storfer ekkoriban csakugyan kapcsolatban állhatott a szociáldemokrata párttal. Ezt több minden meg is erősíti. A nagyváradi szocialisták A Jövő című folyóiratában például cikke jelent meg (1906. 8. sz.), s ebben még a Társadalomtudományi Társaságot is „balról” bírálta, kijelentve: „nincs és sohasem lesz jelentékeny polgári radikalizmus”, a forradalmi munkásság erre nem számíthat. A Népszava 1906. október 3-i számának A kolozsvári pártszervezet című és kezdetű közleménye pedig konkrét munkakapcsolatról adott hírt. A Népszava e közleménye megírja, hogy: „A kolozsvári pártszervezet az idén is, miként az elmúlt években, a munkások művelődése céljából előadásokat rendez a következő sorrendben: [...] 3. Storfer Adolf. Történeti képek a XIX. század forradalmi mozgalmaiból: nyolc egymás utáni pénteken, az Újvilág helyiségében levő szakegyletben. Első előadás október 19-én.” Az 1. és 2. helyen említett előadó dr. Kánitz Henrik és dr. Péterfi Tibor volt, mindketten doktori címmel, Storfernél tehát idősebbek és kvalifikáltabbak voltak. Szimptomatikus tehát, hogy a három előadás-sorozat egyikét a fiatal s még egyetemi hallgató Storferre bízták. S annyi bizonyos e hír alapján, hogy október 19-én, 26-án, november 2-án, 9-én, 16-án, 23-án, 30-án és december 7-én forradalomtörténeti előadásokat tartott munkásoknak. A Népszava közleménye arról is hírt adott, hogy az „előadásokon kívül vitaestélyek lesznek tartva, később meghatározandó tárggyal az építőmunkások szakegyletében (Deák Ferenc-utca 18.) négy egymás után következő hétfőn. Első vitaestély november 12-én. Az előadások kezdete pontban 8 órakor.” A vitaestélyekkel kapcsolatban a közlemény neveket nem említ, így a Storferét sem, de alkatából következik, hogy valószínűleg ezeken is ott volt.

Az 1906 nyarától 1907 tavaszáig tartó időszak Storfer pályájának izgalmakban bővelkedő, mondhatnánk „közéleti” periódusa volt. Elindult ellene (s szerzőtársa, Pártos Ervin ellen) egy másik sajtópör is, igaz, jókora késéssel, de megint az egyházellenesség vádjával. A második pörben inkriminált cikket, cikkeket, mint utaltunk már rá, szintén az Előre közölte – de még 1906 nyarán. A lap, névtelenül, előbb június 16-án, majd június 18-án hívta föl a figyelmet a „Jolbej-esetre”, s annak mögöttesére. (Esztegar Gergely szamosújvári hitoktató felfüggesztette Jolbej Miklós szamosújvári gimnazista érettségijét – homorotikus impulzusoktól vezetettve.) Ez az „ügy”, értelemszerűen, kényes, sőt kínos téma volt. A homoszexuális (mai idiómában: „meleg”) pap, aki kiskorú diákjaival létesített szexuális kapcsolatot, s mai értelmezés szerint nemcsak a „szexuális zaklatás”, de a hivatali hatalommal való visszaélés vétségét is elkövette, skandalum forrása lett. S mivel papról volt szó, az ügy – pró és kontra – az egyházi tekintély körül is forgott. Az ügy kipattintása az egyház tekintélye elleni támadásnak, „rágalmazásnak”, illetve, a másik oldalról, az erkölcsi rendnek az egyházi monopóliumok ellenében is keresztülvitt helyreállításának számított.

Storfer és Pártos álláspontja, érdemes erre fölfigyelni, sajátos kettősséget mutatott. A homoszexualitást nem bűnnek, hanem betegségnek tartották, a hitoktató ebből a helyzetből folyó „pedagógiai” ténykedéseit azonban élesen elítélték. Ebből a szempontból a június 18-i cikk címe és alcíme már önmagában is szimptomatikus. Kórházba! – mondja a cím, majd az alcím ez: A beteg pap bűne. Maga a cikk pedig azt mondja ki, hogy kötelesség „volt rámutatni arra a nyavalyára, mely bűnökbe sodorta a szerencsétlent. Betegsége nem bűn, nem a miatt kérünk büntetést. Azért csak kórház dukál, mi örömet kitorölnénk a büntető törvénykönyv rája alkalmazott paragrafusait.” „Bűnös a pap azonban, mert

igazságtalanul üldözte ki Jolbejt az iskolából. Bűnös, mert betegsége leplezésére ártatlan áldozatot keresett. Bűnös, mert beteges vágyainak kielégítését a rája bízott gyerekekbe-
reken kereste." S ez a kettősség a cikk zárlatát is meghatározta: „Annak megítélése az
egyházra tartozik, vajon összefér-e ez az életmód a reverendával. Mi evvel nem törődünk.
Ezért nem is feszegetjük Esztegnak Répai Tivadar volt börtön írnokhoz, a gyönyörű
ifjúhoz való viszonyát. Az ösztönök kielégítését kitől sem tagadjuk meg, de nem tűrhetjük
egy beteg ember garázdálkodását a szabad akarattal nem bíró iskolás gyermekek közt.”
Az viszont kétségtelen, Esztegar Gergely papi munkaköre az egész ügynek speciális szint
adott, s az ügy megszelleztetése javította a klérus hatalma ellen föllépők pozícióit. Ez a
szempont, legalábbis egy második síkon, bizonyosan érvényesült Storfer és Pártos téma-
választásakor.

Hogy Esztegar Gergely csakugyan „sáros” volt, s az Előre nem megrágalmazta, hanem
– igaz, nem minden irányzatosság nélkül – „csak” leleplezte, mi sem mutatja jobban, mint
hogy a „leleplezés” 1906 nyarán történt, „ügy” belőle azonban csak nagyon lassan, pör
pedig csak jóval később, 1907 februárjában lett, jóval túl már Storferék első elítélése után.

Ami biztos, Esztegar sokáig lapított. S mint a Pesti Napló 1906. július 22-i híréből
(A maturától eltiltott diák) kiderül, az illetékes miniszter feloldotta Esztegar tiltását, Jolbej
Miklós, ha nem is Szamosújváron, de a kolozsvári református gimnáziumban leérettségiz-
hetett. Majd a Pesti Napló 1906. szeptember 23-i számából (A Jolbej-ügy) az is kiderült,
hogy Majláth Gusztáv erdélyi püspök felszólította Esztegart, hogy „adja be állásáról való
lemondását és kérje nyugdíjazását”. Amikor erre a hitoktató nem állt rá, s ártatlanságát
hangoztatta, a püspök fölszólította, hogy akkor indítson sajtópört. 1906. október 6-án, gyu-
lafahevári tudósítója jelentése alapján a Népszava azt is megírta, hogy Esztegart „most
erkölcstelen üzelmek miatt bizonytalan időre szabadságolták. A hitoktató ugyanis a gond-
jaira bízott gyermekeket perverz vágyainak kielégítésére használta fel.” A püspök által
szorgalmazott sajtópörre, miért, miért nem, csak lassan került sor. 1907. február 20-án, a
Hitoktató és hírlapírók pöre címmel a Pesti Hírlap azt is megírta, hogy a pör csak egyházi,
illetve kormányzati nyomásra indult meg. „Majláth utasítására Esztegar, gróf Apponyiéra
[ő volt akkor a kultuszminiszter!] pedig a tanári kar beperelte a cikk szerzőit: Pártos Ervin
és Storfer Adolf hírlapírókat. Hosszas vizsgálat után az ügyet kedden [azaz február 19-én]
kezdte tárgyalni a kolozsvári esküdtszék, br. Rudnyánszky elnöklete alatt.”

Az Előre természetesen már a tárgyalás megkezdése előtt hírt adott a készülő pörről.
Február 12-én a lap emlékeztette olvasóit Esztegar ügyére, s leszögezte: „Közérdekből,
romlott társadalmunk purifikálása céljából hoztuk nyilvánosságra Esztegar üzelmeit s
erkölcsi felháborodásunkban [...] a maga meztelen valóságában tártuk fel a botrányos
esetet [...]. A cikkekért Partos Ervin orvosszigorló és Storfer Adolf joghallgató vállalták a
felelősséget, – ők fognak 19-én bíróság elé állani az odiosozus ügyben.” „Szenzációsnak ígér-
kezik a 19-iki tárgyalás, amennyiben a vádlottak bizonyítani fogják állításait Esztegar
ügyében s hisszük, hogy az igazság erejével legyőzik a személyes tekintély hatalmát.”
A lap szerint „ötvennél több tanú lesz megidéztve az ügyben”. A tárgyalás napján, február
19-én az Előre, Pletykák Szamosújvárról címmel, izgatott várakozásról számolt be. „Még
a legöregebb örmények se emlékeznek olyan nagy izgalmakra”, írták, „mint aminők most
uralják e kincses várost. Hetek óta egyébről se beszélnek, mint az Esztegar ügyről, melyet
annak idején kíméletlenül leleplezett az »Előre«. Kávéházakban, vendéglőkben mind a
beteg pap nagy pöréről beszélnek és fogadást kötnek pró és kontra, vajon felmentik-e
avagy elítélik a vakmerő újságírókat, akik az »Előre« hasábjain megszólaltatták volt
Szamosújvár közvéleményét.” A lap ekkor már „több mint hetven” beidézt tanúról tud,
s arról ír, az érdeklődőket különvonal hozza be a tárgyalásra, a szamosújvári főgimná-
ziumban „három napi szünidőt” adtak a diákoknak, a „kolozsvári vendéglátást” pedig

máris föllendítette az ügy iránti érdeklődés. 21-én, Tárgyalják az Esztegar-ügyet címmel, az Előre már arról számolt be, hogy második napja folyik a tárgyalás, „előreláthatólag holnap jut el a befejezésig”, a bíróság azonban „zárt tárgyalást rendelt el és így a törvény tiltja, hogy a teremben történekről tudósítást” adjon a lap. A „folyosói élet” alapján azonban több tanú nevét megemlíti a lap, s megírja: „A bizonyítási eljárás érdekében a bíróság a késő esti órákig tárgyalt a tanúkkal és hol egyiket, hol másikat szembesítette Esztegar pappal.” 22-én, Még titkosabb a tárgyalás címmel arról számolt be az Előre, hogy harmadnapja folyik a tanúkihallgatás, de „még igen sokat nem sikerült kihallgatni”, az igazi „szenzáció” azonban az, hogy „báró Rudnyánszky elnök a zárt tárgyalást teljesen elzárta a nyilvánosság elől, mert úgy tapasztalta, hogy a már kihallgatott tanúk künn a folyosón szószátyár fecsegést folytatnak a [...] hírlapírókkal és így a zárt ajtók mögötti vallomások legintimebb részletei is nyilvánosságra kerülnek.” Általános visszatetszést keltett viszont az Előre szerint az, hogy egyesek „a megvádolt papot egy nem létező politikai hajsza mártírjának igyekeznek feltüntetni”. Azaz, a pör afféle lokális kultúrharccá vált. Az ítélet megszületéséről az Előre 23-án számolt be, Nem vétkezett a pap címmel. „A kolozsvári esküdtbíróság öt napi tárgyalás után ma hozta meg verdiktjét az Esztegar-ügyben”, írta a lap. „A becsületsértésekre vonatkozó összes kérdések mellőzésével az esküdtek húsz rendbeli rágalalmazás vétségében mondták ki a bűnöst a vádlottakra és ehhez képest a szakbíróság is a rágalalmazás vétségében ítélte el” őket.

A tárgyalás zárttá nyilvánítása miatt a tanúk vallomásait nem ismerjük, így utólag nem könnyű megítélni, jogos ítélet született-e, avagy szerezcsenmosdatás történt. A megismerhető külső körülmények az utóbbit valószínűsítik. Kiderült ugyanis, a pörben igen sok tanú vonult föl, a tárgyalás pedig zárt tárgyalás volt – azaz olyan adatok és összefüggések kerültek terítékre, amelytől a vád jobbnak látta „megkímélni” a közönséget. Ha „semmi” nem történt volna, akkor ennyi tanú aligha lett volna fősorakoztatható, és a „semmit” eltitkolni is fölösleges lett volna. (A folyosón pedig nem lehetett volna „intim részleteken” csámcsogni.)

Ám maga az „ügy” így is óhatatlanul nyilvánosságra került, s 1907. február 24-én, többnyire röviden, több fővárosi újság is beszámolt róla. A lényeg a Népszava aznapi tudósításából derül ki leginkább. Mindenekelőtt: „A főtisztelendő feljelentésére a kolozsvári ügyészség vád alá helyezte Storfer Adolf és Pártos Ervin hírlapírókat, a cikk szerzőit.” Emögött, mint láttuk, az állott, hogy Esztegart egyházi fölötteseik rákényszerítették a helyzet „tisztázására” (magának az érintettnek nyilvánvalóan nem volt érdeke az ügy fölmelegítése, számára a legjobb a csend lett volna), s – mint bizonyos jelekből következtetni lehet – kapott egy kis hátszelet is. Ugyancsak a Népszava tömör leírása rögzíti a tárgyalás lényegét is: „A kolozsvári esküdtbíróság öt napon át zárt ajtók mögött tárgyalta az ügyet, amelyen mintegy kilencven tanút hallgattak ki. Az esküdtek a két vádlottat húsz rendbeli rágalalmazásban és becsületsértésben vétkesnek mondták ki s a bíróság e verdikt alapján mindegyiket egy-egy évi fogházra s négyezer-négyezer korona pénzbüntetésre ítélte. Behajthatatlanság esetén a pénzbüntetés újabb négyszáz napi fogházbüntetésre változtatható át.” Ez az ítélet egyértelműen súlyos, „kritikaelhallgató” ítélet volt. Ezt a rendszerkritikai preferenciákkal nem vádolható Pesti Hírlap, szintén február 24-i kommentárja is érzékelteti: „Ügy az ügyész, mint a panaszosok ügyvédje, Bíró Balázs megnyugodtak, ellenben a védőügyvéd, Deák Albert két semmisségi panaszt jelentett be. Az ítélet súlyos és mindenesetre a mostan dívó sajtóellenes hangulatnak kell betudni.” A Pesti Napló (1907. febr. 24. 20–21.) és a Budapesti Hírlap (1907. febr. 26. 16.) beszámolója azonban címében is rágalmazásként definiálta az ügyet. (Az előbbi A rágalmazás, az utóbbi A rágalmazók címmel adott hírt róla.) Az ügy körüli maszatolásra mindenesetre jellemző a Budapesti Hírlap felvilágosító közleménye: „Kolozsvárról jelenti tudósítónk, hogy Storfer Adolf

és Pártos Ervin, a kik tegnapelőtt állottak törvényt az odavaló esküdtbírósnál, nem a szamosújvári leányiskola, hanem a főgimnázium hitoktatóját és tanári karát rágalmazták meg.” Azaz, finoman arra hívták föl a figyelmet, hogy nem a „kislányok”, hanem a „fiúk” körül volt „valami”, de ezt, jellemző képmutatással, nyíltan nem mondták ki.

S a vesszőfutásnak nem volt vége ezzel. Az első, még 1906. szeptemberi ügy 1907. március 13-án került a Kúria elé. Ahogy – Izgatás a csuhások ellen címmel – a Népszava másnap beszámolt róla: „Pártos Ervin szigorló orvos és Storfer Adolf bölcsészhallgató cikket írtak a kolozsvári Előre című lap múlt évi június 18-iki számában »Szélnek eresztett szeminaristák« címmel.” „A Kúria ma tárgyalta az ügyet és a semmiségi panasz elutasításával hozzájárult az esküdtbíróság ítéletéhez.” (Hogy a Kúria ítéletét befolyásolta a kevéssel előbb lezajlott, és súlyos ítélettel zárul másik kolozsvári ügy, aligha zárható ki.)

Ezzel Storfer döntési helyzetbe került. Nemcsak az vált kérdésessé, hogy folytatható-e „izgatásként” és „rágalmazásként” megítélt kritikái, föltáró és leleplező gyakorlata, hanem az is: mi vár rá itthon. Egy jogerős két hónapi államfogház, s egy másik, még nem jogerős, de várhatóan ugyancsak jogerőre emelkedő egyévi államfogház együtt már aligha volt számára vonzó perspektíva. S mint „meggyőződéses” ember, aki „belülről vezérelt” volt, a szokványos megalkuvó-elhallgató gyakorlat sem igen vonzhatta. A család anyagi helyzete viszont fölkinált számára egy lehetőséget: tanulmányai külföldön való folytatását. (Akkor egy ilyen migrációnak Magyarország és Nyugat-Európa között szinte semmi jogi korlátja nem volt. Az egész mindössze pénz kérdésének számított.) S ennek az alternatívának a megképződése nem retrospektív történelmi spekuláció. A Hivatalos Közlöny 1907. június 1-jei számában a sok rövid közlemény között az egyik ez: „A dési m. k. áll. főg. igazgatója jelenti, hogy Storfer Adolf részére, aki Botosénisben [!], Romániában, 1888. jan. 11. született s izr. vallású az 1905. június 21-én 23. sz. a. kelt s állítólag elvesztett érettségi bizonyítvány helyébe 1907. máj. 13-án 69. ikt. sz. a. másodlatot állított ki.” (203.) Nem kétséges, hogy ez a „másodlat” a külföldi egyetemi tanulmányokhoz kellett, s az időpont azt is jelzi, a döntés Storferben viszonylag hamar, legkésőbb már májusban megszületett.

S legkésőbb 1907 júniusában – de ha hinni lehet egyik későbbi cikke visszautalásának: már májusában – csakugyan már külföldön tartózkodott.

4

Az új életszakasz viszonylag jól rekonstruálható. 1907 júniusa és 1908 májusa között a Pesti Naplóban hús, Sansculotte aláírású cikk jelent meg. Hogy ki volt ez az érdekes, ám bizonyos mértékig titokzatos, „rejtőzködő” szerző, azt a lap 1908. február 19-i számának egyik szerkesztői üzenete árulja el: „J. O. Kolozsvár. 1. A vers nekünk nem elég jó. 2. Viharos: Gerő Ödön, Lynkeusz: Wallesz Jenő, Sansculotte: Storfer Adolf.” (Szerkesztői üzenetek. Pesti Napló, 1908. febr. 19. Vö. még: Gulyás 1978: 386.) Hogy ki volt a J. O. monogramú kolozsvári érdeklődő, nem tudjuk, bár – talán – nem véletlenül érdeklődött Sansculotte kiléte felől: ismerősét sejtette benne. Szempontunkból azonban nem ez az érdekes, a fontos az azonosítás.

Az álnév az azonosítás megtörténtével önmagában is árulkodó, kifejezi az ifjú Storfer attitűdjét. A sansculotte (annyi mint »nadrág nélküli«) meglehetősen direkt visszautalás a nagy francia forradalom radikálisaira. Álnévként való választása azonosulás a forradalmi hagyománnyal, méghozzá annak radikálisaiival. Ugyanakkor az álnév mögé rejtőzés már a kolozsvári negatív tapasztalatok eredménye. Az ifjú lázadó ráébredt, a nyilvános kritika nem veszélytelen, visszaüthet a kritikusra, s az ő helyzetében, feje fölött a hosszú fogház-büntetés rémével, nem árt óvatosnak lenni.

A Sansculotte-cikkek jellege nem is az Előre leleplező íásaival, hanem inkább a Jövendő Ibsen-esszéjével rokonítható. De tárgyuk és élményanyaguk nem független a szerző új helyzetétől, táguló, s egyben összetettebbé váló perspektívájától. Az, amit Párizsban, Zürichben és Bécsben tapasztalt, amire e nagy nyugat-európai centrumokban fölfigyelhetett, az egykori olvasók számára is érdekes lehetett, Storfer szocializációjának pedig már egy új stádiumát teszi megragadhatóvá, értelmezhetővé. S ha csak hozzávetőlegesen is, élete helyszíneiről és kulturális környezetéről is referál. Mi több, lokalizálhatóvá teszi, s időben is elhelyezi nagy személyiségtörténeti törését (aminek, nem mellékesen, messzemenő gondolkodástörténeti következményei lettek).

5

A Pesti Naplóban megjelent cikkei hol sűrűsödő, hol ritkuló, de egészében mégis egységes sorozatként állnak előttünk. Az első 1907. július 7-én jelent meg, majd gyors egymásutánban még kettő követte: július 14-én és 18-án, majd kis szünet után, augusztus 15-én még egy. Ezt szeptember 15-én és 29-én követte egy-egy cikk, majd október 2-án, 6-án, november 7-én, 10-én, 20-án, december 1-jén, 8-án, 25-én egy-egy. Ezt követően, mint látni fogjuk, nem véletlenül, egy több mint egy hónapos szünet következett. 1908-ban csak a február 9-i az első cikke, amelyet azután a február 22-i, 25-i, március 5-i, 8-i követ, majd, újabb szünet után, a sorozat május 21-én zárult. E cikkek egy részén a szerző megjelölte, hogy melyik városban, melyik időpontban írta szövegét – sajnos ezt az újságírói szokást nem kezdettől gyakorolta. (Igaz, némelyik téma nem is igen követelte meg ezt a helyhez és időhöz kötést.) Így azt, hogy 1907 júliusában hol tartózkodott, inkább csak sejteni lehet. Július 14-i cikkének szerencsére van keltezése: Párizs, június 16. Nem lehetetlen tehát, hogy mind a júniust, mind a júliust mint turista, a francia fővárosban töltötte. Ismerkedett a számára új nyugat-európai milióval. De október 2-án már Bécsből keltezte cikkét, rá egy hónapra, november 2-án azonban már Zürichben tartózkodott (amint az november 7-én közreadott cikke keltezéséből leolvasható). November 5-én, 17-én, 27-én, december 6-án és 22-én, majd 1908. február 3-án is Zürichből keltezte közleményeit. Ezt követően, egészen március 8-án megjelent utolsó svájci cikkéig, csak a „Zürich, február hava” keltezés szerepel. Utolsó, 1908. május 21-én megjelent írása viszont már május 20-áról s Bécsből van keltezve. Ez az időrend önmagában sajnos meglehetősen szaggatott, s a hiátusok miatt nem áll össze folyamatossá. De amíg Párizsban való fölbukkanása esetlegesnek látszik, addig Bécs és Zürich szilárdabban cövekezi ki mozgását. Sőt az is kijelenthető, ennek az időszaknak zömét Svájcban töltötte. Egyik cikkének, A svájci nép szavaz (1907. nov. 10. 9.) nyitómondatából tudjuk, már 1907 májusában Svájcban volt. („Az első napon, amelyet Svájcban töltöttem – májusi vasárnap volt – szintén népszavazás volt Zürichben.”) Párizsba, Bécsbe (s föltehetően máshová is, például Berlinbe) alkalmilag innen rándulhattott át. Nem véletlen, hogy cikkei saját keltezése szerint is 1907. november elejétől 1908 márciusáig, vagy talán egészen májusig bizonyosan Svájcban tartózkodott.

Ez az időrend egybevág azzal a más forrásból származó adattal, hogy az 1907/08. tanévben az Universtität Zürich jogi karának hallgatója volt, majd 1908 őszétől az Universtität Wien jogi karán folytatta tanulmányait (egészen 1911-ig).

A Sansculotte-cikkek kronológiája és (részben) témája nyilvánvalóvá teszi, hogy Storfer öngyilkossági kísérlete, majd emiatt a nevezetes Burghölzliiben való kezelése, amelyet a szakirodalom – egybehangzóan, de tévesen – 1909-re datál, valójában jóval korábban történt. Storfer minden valószínűség szerint vagy már 1907 decemberének legvégén (22-e után), vagy – ami valószínűbb – 1908 januárjában kísérelt meg öngyilkosságot, s közvetlen utána került be C. G. Jung (1875–1961) klinikájára. A januárt (vagy annak egy részét)

bizonyosan ott töltötte, de február elején már olyan állapotban (s helyzetben) volt, hogy a „bolondok házában” szerzett élményeiről egy négyrészes cikksorozatban tudott beszámolni, s írt egy cikket – nem függetlenül saját kísérletétől – az „öngyilkosság elméletéről” is. Az tehát, amit Jung évekkal később, 1911. november 14-én, Freud kérdezősködésére válaszként Storferről mondott, nagyjából-egészből igaz lehet, de eleve csak hozzávetőleges interpretáció, s a ráépülő különböző kortársi, majd történelmi konstrukciók óvatosan kezelendők – az értelmezés könnyen félrefut rajtuk. „Storfert ismerem”, írta Freudnak Jung. „Annakidején infantilis öngyilkossági kísérlet miatt volt a Burghölzliben (diagnózis: szkizofréria). Vélhetően ezért tartja magát távol a pszichoanalízis itteni képviselőitől. Ez természetesen szigorúan bizalmas.” (Freud/Jung 1974: 509., idézi Friedrich 2015: 319.)

6

A Sansculotte-cikkek jó tájékoztatást adnak Storfer gondolkodói alkatáról, érdeklődése irányairól, s egyáltalán nem utolsósorban, tájékozottságáról. Nemcsak az az érdekes bennük, hogy látszólag nagyon különböző dolgokról ír, de az e témákat egységben tartó beállítódás is.

Időrendben első cikke, az 1907. július 7-én megjelent Gorkij, egy akkor már világhírré jutott orosz írókat mutat be, de nem az irodalomról való szokványos beszéd egy változata. A cikk politikai apropóból született, s mintegy politikailag keretezett, de mégsem politikai traktátus, hanem szociálpszichológiai indítékú kulturális tipológia – s indirekt vallomás, önmagának is áttételes jelzése. Modernitáskritikája nyilvánvaló. Azzal indít, hogy Gorkij (1868–1936) ismét megszólalt. „Most egy londoni lapban nyílt levelet intézett az angol nemzethez honfitársai forradalma érdekében. Erélyesen föl szólal az ellen, hogy Anglia hitelnyújtás által támogassa az orosz cárizmust az orosz nép elleni harcában.” És Storfer értékítélete ez ügyben egyértelmű, úgy látja, Gorkij „újból aktuális lett. Mint politikus és forradalmár.” Ezt helyesli, de a lényegét, az igazán fontosat nem ebben látja. „Mert hiszen [Gorkij] az irodalomban oly helyet vívott már ki magának, hogy nincs szüksége aktualitásra, reklámra, nagydobra. A csavargó, a »mezítlás« földönfutó nevét együtt emlegetik korunk kultúrájának, a huszadik század szellemi életének legkiválóbb előharcosaival és a jasznaja-polyanai remete meg az úgy tudományosságban, mint anarchizmusa ideálisságában a nemrég elhalt Elisée Reclus-vel vetekedő Krapotkin mellett méltán az »Éjjeli menedékhely« szerzője tekinthető a modern Oroszország reprezentatívman-jének.” Rangos, és irányultságot tekintve is beszédes összevetés ez, a szellemi (intellektuális) teljesítmény erős erkölcsi indexet kap, s egy felforgató potenciál hordozója. Ez, nem nehéz észrevenni, magának Storfernek is fontos kombináció. S ennél is továbbmegy. Az orosz irodalom mentalitástörténeti leírásában helyezi el Gorkijt, s úgy látja: „A túljóllakottság irodalmának helyét elfoglalta az az irodalom, amely a jólnemlakottságnak, a proletárságnak a terméke s amely közeli előhírnöke volt a pár évvel reá nyíltan kitérő s mai napig sem lelohadó orosz forradalomnak.” Ez, ma már tudható, éles szemű, ám bizonyos értelemben mégis gyanútlan politikatörténeti diagnózis és előrejelzés. A cikk leglényegesebb momentuma azonban nem ez, s nem is közvetlenül politikai. Egy érdekes, és sok szempontból árulkodó irodalmi tipológiában jelenik meg. „Az orosz paraszt két típusban mutatkozik Gorkij novelláiban” – írja Storfer. „Az egyik valósággal nietzschei übermensch, aki »túl van a jón s a rosszon.«” Meglepő, de nem rossz fölismerés ez, ezen a nyomon is el lehet indulnia az értelmezésnek. Az igazán szimptomatikus mégis a másik típus, pontosabban e másik típus leírása, jellemzése. Erről Storfer ezt írja: „A másik típus a gyakoribb, Gorkijnak majd minden munkájában megtalálható: a »mezítlás« csavargó. A »mezítlás« az az el nem csitítható szabadságvágygyal megáldott vagy megvert muzsik, aki sem a városi,

sem a falusi élet keretébe nem tud beilleszkedni, aki világgá megy, anélkül, hogy tudná miért...” „Nem tudja s nem akarja a megrugdosott kutya életét élni, inkább éli a jeges hidegben csatangoló, éhségtől üvöltő farkas életét. Valami ellenállhatatlan vágy vonzza a mezítlábast a világba, a messze elnyúló s a végtelennek látszatával hitegető, vigasztaló pusztaságba. Megveti az életet, mert – amint egy régi orosz közmondás mondja – »hétyszer nem halhat meg az ember, de egyszer meg kell halnia«. Megveti az emberek világát, de szereti az embert. S ez az egyedüli érték, amit alapjában véve vallásos érzülete elismer: az ember. És ily értelemben nihilista a mezítlábas, mert szertefoszlik előtte minden világi érték, mint Tolsztoj előtt is.” Az elv: „meg kell az emberben becsülni az embert”. Hogy ez a jellemzés mennyire érvényes Gorkij prózájára, specialisták dolga eldönteni. De hogy Gorkijban Storfer ezt látta meg, ezt „hangosította” föl, az rá magára, irodalom- és világságérzékelésére mélyen jellemző. Kicsit önmagától retorikailag eltávolítva, saját beállítódását metaforizálva, azt a lelki képletet írta le, amelyet ő maga is képviselt. Az el nem csíthható szabadságvágy, a beilleszkedni nem tudás és akarás, az emberi világ megvetése, amely mögött – paradox, de egyáltalán nem logikátlan módon – az ember megbecsülése, középpontba állítása figyelhető meg, ez a „nihilista”, ám „alapjában véve” mégis vallásos érzület – ez mind Storfer karakterjegye. S talán az sem véletlen, hogy a „mezítlábasokat” így kiemelő, s így jellemző cikkíró, álnevet választva magának, éppen a sok szempontból analóg, de a francia forradalmi hagyomány révén politikailag egyértelműbben „radikálisnak” látszó, és már eleve szimbolikus sansculotte név mellett döntött.

A cikk zárklata mindenesetre megint a politikába vált át, s politikai reményeket fogalmaz meg. „A problematikus mezítlábas-természet – és maga Gorkij is az – megszűnt egy időre problematikus lenni. A tettek, a tépelődés nélkül való határozott tettek korszaka érkezett most el.” Az író „népének szabadsága érdekében izgat”. (Ez a diagnózisként megjelenített remény természetesen nem volt minden illúzió nélküli, de – nem mellékesen – megint Storfer saját reményének is volt a kifejezője.)

Második cikke, A vörös szűz szobra, amelyet Párizsból küldött a Naplónak, pár nappal követte csak az elsőt – ez július 14-én jelent meg. E cikke – a szoborállítás kapcsán – egy legendás francia forradalmárnő, Louise Michel (1830–1905), „vörös Lujza” életét és küzdelmét villantja föl. A földézett egyéniség, nem véletlenül, Ady Endre érdeklődését is fölkelte, ő is cikket írt róla, s a csak kevéssel előbb elhunyt különös személyiség franciaországi nagy népszerűsége joggal lett cikke témája. Olvasói szempontból „érdekes” volt. Storfert azonban aligha csak ez motiválta témaválasztásában. Egyrészt egy igazi, erős forradalmi tradíciójú országról beszélhetett, másrészt egy olyan ideális forradalmárról, aki bár extrém jelenségnek számított, maga volt a megtestesült erkölcsi integritás. S ez Storfernek megint lényeges dolgok kimondására adott lehetőséget. Szellemes, és mentalitástörténetileg is figyelemre méltó az a kép, amelyet néhány sorban Franciaországról ad. „Franciaország a nagy forradalmak s a nagy lelkesedések hazája. Az a nemzet, amely fanatikusan szolgált a egyházat, a XVIII. század nagy irányváltása után ugyanolyan lelkesedéssel állott az »Antikrisztus« fanatikusai közé. Az a nemzet, amely odaadó rajongással vette körül a katolikus francia királyság két patronáját, a vallásit, a Szűzanyát s a nemzetit, az orleansi szűzet, az ugyanolyan fanatikusan bálványozza több mint száz év óta új szeretőjét, a köztársaság istenasszonyát, azt az élnivágyó fiatal gall nőt, akit kacéruul felcsapott phrygiai sapkával ábrázolnak. A francia nép százhusz esztendő óta szerelmes a forradalomba.” Érdekes felfigyelni rá, Storfer itt megint a vallás és a habitus relációiban írja le, amit jellemzőnek tart, s e nyelvezet rásugárzik mondandójára. Ugyanakkor e leírás, nem önkényesen, de mégis figyelmünket orientálóan, „nőiesítve” van. Ez részben nyilván téma kínálta ötlet, de több is. Beállításában ugyanis e francia „forradalmiságnak” kevés oly jellemző képviselője van, mint Louise Michel, a »vörös szűz«. Ez az interpretáció kettős funkciójú. Egyrészt

Storfer így szinte észrevétlenül bekapcsolja „vörös Lujzát” a nagy francia tradícióba, másrészt lehetőséget nyer egy idealista forradalmár paradigmátikus pályájának fölvezetésére. Louise Michel ugyan „csak” egy önzetlen és tiszta lelkesítő „agitátor” volt, de mindenhol ott volt, ahol a lázadásnak hangot kellett adni. Így, többek közt, a Kommün harcaiban is. „Nagy lelkesedésében föltétlenül bízott a Kommünben, azt remélte, hogy elérkezett a világmegváltó nagy forradalom, amely véget vet a földön minden nyomornak. Éjjelnappal szakadatlanul dolgozott [...]. Lelkesítette a polgárságot, ápolta a sebesülteket, sőt maga is fegyvert ragadt, kiment a falakra, ott küzdött elől a lelkes párizsiak sorában, akik között elterjedt az a hír, hogy »sérthetetlen a mi Lujzánk«.” Amikor, a Kommün bukása után haditörvényszék elé állították, „a haditörvényszéket felbőszítette [...] őszinteségével. Védelmében apológiáját zengette a Kommünnek, gyilkosoknak nevezte a bírákat és kérte, hogy lövessék őt is főbe, mint társai nagy tömegét. A bírák azonban a közvéleményre való tekintettel nem merték Louise Michelt is halálbüntetéssel sújtani, amint a Kommün annyi harcosát, hanem Új-Kaledóniába deportáltatták.” Nem kétséges, Storfer számára jól jött az életrajznak ez az epizódja, olyasmit emelhetett így a figyelem középpontjába, ami számára is fontos volt. De a Kommün propagálásánál fontosabb volt számára „Lujza” karakterének definiálása, leírása. „Ideális lelkesítőnek”, írta róla, „az anarkia eszméi feleltek meg a leginkább. Rajongásában az uralomnélküliségtől várta az emberiség boldogulását. De Louise Michel nemcsak egy utópisztikus jövő ábrázolója volt, részt vett a gyakorlati propagandában is. Lankadatlanul agitált az anarkista-kommunista munkásmozgalom érdekében, beutazta fél Európát, részt vett a szervezésben, szónokolt népgyűléseken.” „Szorosabb kötelek nem fűzték őt az anarkista párthoz. Ő nem pártérdekért, nem politikai irányokért küzdött naivitással határos lelkesedésében nem látott maga előtt más célt, mint a szenvedő emberiség megváltását, a társadalom megjavítását.” S Storfer úgy látta, ez a „nő típusa a XIX. század forradalmárjának. A XIX. század történetének lapjain lépten-nyomon találkozunk önzetlen, de sokszor elérhetetlen vagy hamis ideálokért lelkesedő, minden áldozatra elszánt forradalmárokkal, akik nagy lelkesedésükben sokszor elmulasztják a közel kínálkozó eszközök felhasználását és a távolban bizonytalan utakat keresnek. Louise Michel is azok közül a forradalmárok közül való, akiknek elveiről, céljairól, eszközeiről sokat vitatkoztak és vitatkoznak, de akiknek becsületos, önzetlen meggyőződését, szintiszta jellemét nem lehet kétségbe vonni.”

És Storfer számára alighanem ez volt a legfontosabb: maga is a „megváltást” keresők közé tartozott. Ebben az értelemben az okosság és a „naivitás” benne is szimbiotikus egyiséget alkotott.

Harmadik, még ugyancsak júliusban, 18-án, megjelent cikke, az Írói motívumok, egy fiktív napló részeként van meghatározva („Egy híres író naplójából” – mondja az alcím). Az egyes szám első személyben megírt szöveg azonban csak naplóimitáció, s mint ilyen, egy szerepbe, a „híres író” szerepébe illeszkedik. Valójában azonban nem napló, hanem – a szerep mögé bújva – személyes vallomás egy lelki helyzetről. A szabadságvágy/raabság dichotómiájáról, s az e kettőt betetőző, a lázadás helyett a megírás-kényszernek való engedelmességről. Amíg az első két cikkben Storfer közvetve, egy-egy tárgy leírása által vallott önmagáról (is), de elsődlegesen mégiscsak az adott tárgyról értekezett, most ez a vallomás közvetlenebbé válik. Ha a szerep pusztán rejtőzködést szolgáló fölszínét lehántjuk a szövegről, egy primér vallomást kapunk. Nem egy „híres író”, hanem saját maga – tárgyias, pontos és őszinte – vallomását. A dichotómia mindjárt a naplóimitáció elején megjelenik: „Szeretném ideírni a fölháborodás, a méltatlankodás, a panasz csimborasszóját. Szeretném megmutatni a világnak, hogy – hogy lázadok. Hogy szükségem van a lázadásra. Hogy föl kell szabadítanom magamat. Mert én [...], az emberi lélek boncolója és rajzolója, aki az egyéni szabadságnak, a lélek önállóságának szükségéről oly sok írásomban győztem

meg olvasómat, én – rabszolgasorban nyögök. Igen. Rabszolga vagyok, én – akinek hősei elmondhatják az egoizmus filozófusával: Ich hab« meine Sach auf nichts gestallt. Rabszolga vagyok, rabszolgább a társadalom sok millió rabszolgájánál. Mert rabszolgasorban nyögnek még érzéseim és gondolataim is. Amit a földhöz ragadt páriának sem lehet megtiltani, hogy úgy érezzen és gondolkozzék, amint neki tetszik, – az számomra eszménye a szabadságnak.” De, kérdezhetnénk, miből áll ez a rabság? A válasz a fiktív példázatokon keresztül megvilágosodik: „rabszolga vagyok: a saját természetes érzéseimnek sem vagyok ura”. Mert: „Alig fogtam hozzá a türelmetlenkedéshez [tudniillik a vasúti peronon], föllépett bennem az író, a megfigyelő. Valóságos gyönyörrel, az anatómus bűvár gyönyörével vizsgáltam egy várakozó ember lélektanát. S ahelyett, hogy türelmetlenségemben idegeskedjem, bosszankodjam s dühösen szidjam [...] az állapotokat, ahelyett, hogy valami gyötrelmes, kínos, kellemetlen közérzésem lett volna, amihez isteni és emberi jussom van, valami kellemes érzés fogott el, amint kialakult bennem a türelmetlenül várakozó [...] ember pszichológiájának finom árnyalatokkal kidolgozott képe.” „És így történik ez velem mindenkor és mindenhol.” Nyilvánvaló persze, ez a rabság nem gazdasági, társadalmi vagy politikai rabság, hanem pszichológiai: az önreflexió kényszerének rabsága. Az a rabság, amikor a spontán és természetes érzelmek kiélése helyett az önmegfigyelő én inkább leírja azokat. S ezzel a „természetes” aktivitás megszűnik, s átadja helyét egy – bár pontosan leírt, ám lényegileg passzív – intellektuális reflexiónak. Jellegzetes, „modern” szituáció ez, a Szelf, az én szempontjából csakugyan gúzsba kötöttség. De ez a helyzet maga a tökéletes paradoxitás. Ezt a cikk zárata rögzíti is: „Ugy-e, hogy joggal panaszkodom. Ugy-e, hogy méltán kesergek egészen az életuntségig vezető kétségbeesésig. Csak egy a baj. Hogy ez a kétségbeesés is csak arra való, hogy – cikket írjak róla.”

E cikk, ha akarjuk, írói – prózaírói – kísérlet, az értekező irodalmi próbálkozása. Ha akarjuk (s célszerű erre is figyelniünk), lélektani önátvilágítás. S az „életuntségig vezető kétségbeesés” emlegetése alighanem közvetlen pretextusa egy nem is olyan sokkal később bekövetkezett életeseeménynek: Storfer öngyilkossági kísérletének.

7

A Pesti Naplónak augusztus közepétől december végéig küldött cikkei, minden tematikai változatosságuk mellett is egységes arculatot mutatnak. Mindegyik valamilyen szociokulturális tünetre figyel föl, valamilyen egyedi eseményben vagy hírben ismeri föl a jellegzeteset, a mélyebb összefüggések kifejeződését, a szimptomatikusát. Érdeklődése három fókuszpontra lokalizálható. Az egyik, jól érzékelhetően, a lélektani érdeklődés, de sohasem önmagában és elvontan, hanem mindig természetes – társadalmi – kontextusában. A másik, a jogi kérdések felé való odafordulás (ami összhangban van jogi tanulmányaival), de sohasem jogtechnikára leszűkítve, hanem az emberi együttélés lehetőségeinek optimalizálása szemszögéből. A harmadik a várható nagy forradalmi átalakulás előhírnökeire, az oroszokra való ismétlődő s megkülönböztető figyelem. Mindig jelzéseket olvas le és magyaráz.

Augusztus 15-i cikke: Utazás a csúnya orr körül. Két hírt: Cyrano de Bergerac hamvainak áthelyezését és egy drezdai kisfiú öngyilkosságát ütközteti benne. Mindkét hírben az orr a közös motívum, csak amíg az egyik esetben ez a csúnya, nagy orr a kulturális megdicsőülést eredményezte, a másik esetben az öngyilkosságba való menekülést váltotta ki. Az orr megítélésének diametrálisan ellentétes szociokulturális értelmezésében testpolitikai összefüggéseket ismer föl. A nagy orrt „nagy embereknél szinte dekorumnak” tekintik. „Uralkodói orr, zseniális orr, öntudatos orr, szellemes orr, bölcselő orr, – ezek vagy hasonló elnevezések járnak ki elismert kiváló emberek orrainak.” De: „Ha a Nagy Frigyes,

Napóleon, a Kant orra valami kis házitanítónak az ábrázatát éktelenítette volna el, nemcsak társai, hanem még kis nebulónövendékei is igen nevetségesnek, igen közönségesnek, igen visszataszítónak tartották volna.” A test, ismeri föl s mondja ki Storfer, kulturálisan igazolódik vagy stigmatizálódik. Ebben a fölismerésében nyilvánvalóan benne van saját – „zsidó” – tapasztalata is, erről árulkodik a „Kis Kohn”-nak csúfolt pesti „közhuszár” lakatnyai öngyilkosságára való utalás, s alighanem erről vall a cikk zárata is: „a gúnyolódásra való készség ott lappang” az emberekben, s nevetségesnek tűnnének föl előttük „a csúnya nagy orr védelmére írt e sorok, ha tegyük föl az sülné ki, hogy írójuknak szintén – csúnya nagy orra van”. Érzékel tehát bizonyos lélektani automatizmusokat is. De a stigmatizációt „igazoló” elméleteket elutasítja: „Azt mondják, az orr a jellem cégtáblája s határozottan gazdájának egyéniségére enged következtetni. Csúnya orr – csúnya jellem: az ellenszenv tehát indokolt.” Ám ehhez azonnal hozzát teszi: „Mondanunk sem kell, hogy az orr és a jellem közötti összefüggés tudományosan – ma legalább még – dőreség.”

Álláspontja világos és egyértelmű. Elutasítja a stigmatizáló álelméleteket. Egy odavetett episztemológiai megjegyzése azonban érdekes ambivalenciáról árulkodik: „egész sorát látjuk azoknak” – írja –, „akik a kiszámíthatatlanul csapodár véletlent állítólag törvényekbe tudják szorítani”. Ez a megfogalmazás már alighanem a pszichoanalízis irányába való megnyílását jelzi, ám ugyanakkor még az értelmezés e módjától való tartózkodását mutatja.

A következő, egy hónappal későbbi, szeptember 15-i cikke (A két Naumov) egészen más területre visz – ez oroszérdéklődésének egyik jellegzetes darabja. Elsősorban azt jelzi, mily nagy figyelemmel kísérte az orosz fejleményeket. „Ha napról napra híret vesszük az oroszországi eseményeknek, megdöbbenünk a motívumok s a kockázat csodálatosságán. Valóságos »értékek átértékelésére«, nézőpontunk eltolására van szükségünk, hogy valamennyire is megértsük az orosz forradalmi lelket, nemcsak a tömegforradalom szellemét, hanem az egyén nem politikai forradalmiságát is.” Kulturális utalásai – „Szaszulits Vjerá”-tól Raszkolnyikovig, Dosztojevszkij regényhőiséig – figyelemre méltóak. Esetelemzése summája azonban még inkább árulkodik valóságérzékelése természetéről, politikai sejtelméről. „A két Naumov két példája az orosz forradalmi léleknek, a második Naumov, a szerelmes, más körülmények között talán szintén politikai forradalmárrá lett volna, olyanná, aki megbízatás nélkül, csupa egyéni forradalmiságból a tett nagy pénzére váltotta volna a körülötte levők érzésének, akaratának, tervezgetésének apró pénzét. És az evolúciónak milyen nagy mozgató erejét kell látnunk ezekben az erjedő forradalmár lelkében, ha végképp lehullanak az orosz zsarnokság-emelte korlátok, ha minden téren győz az orosz forradalom, az, mely a politikai, társadalmi és gazdasági életben forr, épp úgy, mint az, amely a szellemi életben megy végbe, avagy az, amelynek a család a harctere.” Az alig egy évtizeddel később bekövetkező oroszországi nagy átrendeződés lehetőségének éles szemű megfigyelése ez – valami messianisztikus várakozással. Ez is, az is figyelemre méltó momentuma a cikknek. De észre kell vennünk, hogy ez, minden felszíni politikuma ellenére, nem politikai, hanem szociálpszichológiai, „lelki” megfigyelés. Storfer igazában nem politikus, hanem – már a pszichoanalízissel való formális megismerkedése előtt is – pszichológus: lélekértelmező. A történetileg s kulturálisan meghatározott ember lelki reakcióinak leolvasója. S szimptomatikus e vonatkozásban cikke zárógondolata is: „Igazat kell adnunk Fourier híres elvének, hogy az emberiség haladásának és az egyén boldogságának nem utolsó biztosítékai a helyes irányba terelt, vagyis az elfajulástól és félrevezetéstől megóvott emberi szenvedélyek.”

Ez pszichológiai program s előrejelzés, ebben a család éppoly fontos „harctér”, mint a politikai, társadalmi és gazdasági élet színterei.

Nem is független ettől a beállítódásától, hogy két héttel későbbi, szeptember 29-i cikke, A halálra ítélt halálbüntetés, amely eminensen jogpolitikai összefüggéseket tematizál,

valójában szintén az emberi habitus lehetőségei körül mozog. Jog, politika, habitus egyaránt jelen van benne, de a pont, amelyből az értelmezés kiindul, s amely egyben célterülete is, az emberi habitus. Ezt kell tehermentesíteni a halálbüntetés terhétől. Számol a halálbüntetést fenntartó szempontokkal és érzülettel. Idézi is például a máig hatásos, valóban frappáns szenátori javaslatot: „kezdjék el előbb a gyilkos urak”, s érti, sőt megérti a párizsiaknak a kéjgyilkosság fölötti fölháborodását is. „A párisi nép, amely már annyi fiát hurcolta a hulló bárd alá, ez a nagyszerűen lelkes tömeg, amely mint a haladó emberiség avantgarde-ja vívta meg és vívja meg az úttörő forradalmakat, nem tudja elfelejteni azt a látványt, amelyet Solleiland szegény kis áldozatának holtteteme nyújtott.” S azokat az asszonyokat is, akik a gyilkost kegyelemben részesítő elnök ellen zúdították haragjukat, úgy mutatja be, úgy definiálja, hogy egyértelmű az irántuk tanúsított elismerése: „Akik a boulevardokon »Solleiland úr cinkostársának« szidják az elnököt, amaz asszonyok utódjai, akik a nagy forradalomban a Carmagnole vérszomjas táncait járták s amazoké, akik a kommün búcsúzásakor ott hullottak el a sáncokon, vagy koncoltattak föl Gallifet tábornok által, mint »lázadók és gyújtogatók.«” Mégis, álláspontja világos és – frappáns. Az „elnök előtt – mondja – „két notórius bűnös ügye feküdt döntés végett. Valamelyiknek meg kellett kegyelmeznie a másik rovására. Vagy a sok ezerszeres gyilkosság bűnével terhelt halálbüntetés intézményének, vagy az elvetemült cinikus kéjgyilkosnak. És az elnök józan humanizmusból a kisebb bűnösnek kegyelmezett meg, Solleilandnak.” Ítélete – az elnöké is, Storferé is – az, hogy a halálbüntetés „egy a huszadik században megbocsáthatatlan barbarizmusnak atavisztikus maradványa”. És a halálbüntetés eltörlésével „Franciaországban ezentúl egy gyilkossal kevesebb lesz. A legnagyobbal, kinek lelkét a legtöbb gyilkosság terheli: a guillotine-nal.”

S az emberi önemancipáció igényére, amely Storfer álláspontja mögül jól kivehető, mi sem jellemzőbb, mint a cikk fölütéseként rögzített aforizmaszerű történeti példa: „Amikor a kommün Párisban elégette volt a guillotinet, megkezdették Franciaországban az eljárást a halálbüntetés ellen.”

Svájcból – nem tudni pontosan miért – olykor átugrott Bécsbe. Egyik ilyen látogatásának dokumentuma a Lueger s az orvostudomány című cikke, amely szeptember 30-i keltezéssel október 2-án jelent meg. A cikk az osztrák főváros híres-hírhedt főpolgármesterének, Karl Luegernek (1844–1910) egyik megjegyzésére reagál. A népszerű, s városfejlesztési politikájáért máig méltányolt keresztényszociális politikus, a „schöner Karl” („szép Károly”) a modern politika egyik jellegzetes képviselője volt – pragmatikus antiszemita s híres „magyarfaló”, tőle ered a hírhedt aforisztikus azonosítás is: Budapest: Judapest. S amit Storfer még nem tudhatott, retorikája a majdani Führernek, Adolf Hitlernek is mintául szolgált. Storfer, jó érzéssel, Lueger egyik pénzmegtakarító, orvosellenes gesztusára reagál, s a politikus magyar- és zsidóellenes attitűdjére éppen csak utalva, a „butaság” szociálpszichológiájára figyel föl. „Bécs főpolgármester” – írta Storfer – „kikelt a himlőoltás ellen s az orvosokat beszédében megróttá, mert a közegészségügyi szabályokkal »jelentékeny károkat okoztak a lakosságnak.«” Ez furcsa gesztus, de nem sok szót érdemelne. Storfer azonban ebben paradigmátikus esetet látott meg. „A butaság ellen még az istenek is hiába küzdenek, – mondja a régi szentencia s el kell hinnünk, hogy igaza van. Mert hogyan kellett volna a kedélyes olimpuszi nagyságoknak kapitulálniuk a butaság előtt, amikor napról-napra kell tapasztalunk, hogy vannak esetek, amikor még a fölvilágosodás és haladás dolgában oly nagy perspektívákat nyújtó reményekkel beköszöntött huszadik század is kénytelen bevallani: a butaság ellen... stb. Az a középkori szellem, mely boszorkányokat teremtett magának, hogy elégesse őket, a tömegek ama gyászos vaksága, amely embertizedelő vagy dögihalál-járványok alkalmával a tudósokat és orvosokat okolta s végül az a kuruzsló vénasszonymaradiság,

amely megveti, sőt gyűlöli az istentelennek kikiáltott orvostudományt s csak a maga kotyvasztékaiban, ráolvasásaiban és babonáiban bízik, – az emberi észnek mindezek a tobzódó elfajulásai, amelyeket hajlandók vagyunk már a múlténak tekinteni, itt kísérték közöttünk.” S Lueger föllépésére ebben az összefüggésben, ennek bizonyítékeként hivatkozik: „Azok számára, akik ezt nem hiszik, ideszögeztük azt a tényt: egy európai világváros polgármestere hadat üzent a közegészségügynek.” S nem arról volt szó, hogy Lueger közönséges értelemben csakugyan „buta” lett volna, neki – mint Storfer észreveszi – megfontolásai, méghozzá nagyon is modern megfontolásai voltak. „A szeg végre is kibújt a zsákból: miért e nagy harag az oltás ellen. Az orvosok a maguk rendszabályaival – mondá a főpolgármester – elriasztólag hatottak. Az irántunk barátságos magyar sajtó – folytatta kedves iróniával – kihasználta ellenünk a himlőjárványt. S az idegenforgalom láthatólag megcsappant. Ez a bibi. Pár száz magyar emberrel és egyéb idegennel kevesebben jöttek Bécsbe pénzüket itthagyni s ez fáj.” Storfer tehát, bár a szót nem használja, a modernitás irracionális racionalitását is észrevette s leírta. S hogy milyen jó érzékkel s milyen korán, azt alighanem még ő maga sem hitte. Ez az irracionális racionalitás, ma már tudjuk, a 20. század nagy mozgásainak egyik, sokak számára máig „érthetetlen” domináns vonulata lett.

Október 6-i cikke, a Cavete...?, amely, ahogy alcíme is utal rá, A kormányozható léghajókról elmélkedik, érdekes mód, nem a technikatörténet körébe tartozik. A modern technikatörténet szóban forgó fejleményénél, a „kormányozható” léghajónál, azaz az irányítható repülésnél jobban érdekli az, ami e lehetőség körül a képzeletben már formálódott: az apokaliptikus vízió. „Nem új divat a jövő eseményeit regényben ecsetelni”, írta. „Az irodalomtörténet az ily utópiák egész garmadáját ismeri.” De, s erre figyel föl, az „utóbbi években – tekintettel az európai nagyhatalmak nagy katonai fölszereléseire s az általános létszámfelemelésekre – különösen az a kérdés foglalkoztatja a regényírók fantáziáját, milyen lesz a legközelebbi európai háború. Hogy lesz, azt fölöslegesen tartják bizonyítani. A fantázia ezt a háborút óriási dimenziókkal látja el, s vigasztalásul hozzáképzeli, hogy ez lesz az utolsó európai háború. Különösen csábítja az a kérdés, milyen lesz Európa térképe a nagy világháború után. Az ilyen költött térképek megrajzolásába belejátszik persze legtöbbször a szerző lappangó nemzeti önérzete vagy pártállása.” Ez a fantáziálás érezhetően töprengésre készítette, s ambivalenciát váltott ki belőle. „Az egyik regény sötéten, fekete színekkel fekete alapon ecseteli a kormányozható léghajó föltalálásának első hatásait. Címét e sorok fölé írtuk, avval a különbséggel, hogy a kategorikus fölkiáltójel helyére a szkeptikus és mégse kereken tagadó kérdőjelet tettük. Ez a regény irtózatos háborút, iszonyú vérontást jósol, amelyben részt fognak venni az összes nemzetek. Cave...” Nem kétséges, a hamarosan csakugyan bekövetkező (első) világháború okaként aligha a léghajó kormányozhatóvá tétele nevezhető meg, még csak – önmagában – a technikai fejlődés sem. S az is sejthető, e vízió elfogadásában Storfert saját haladás- és modernitáshite is korlátozta. De, ha ambivalensen is, szociálpszichológiai érzékenysége jó irányba vezette. A „hímnemű kávésnénikék vagy a politikus csizmadiák” ötletelését „a jövő nagy háborújáról” hajlamos nevetségesnek tartani: „ha azonban a malom alatt politizálunk, kávéházban vagy kaszinóban, mi is kezdjük hinni, hogy... égszakadás földindulás... így lesz meg úgy lesz, jaj de furán lesz. Ki tudja? Hátha igaz, hogy a kormányozható léghajónak, amely a technikai haladásnak, a kulturális fejlődésnek, az ember diadalmasan úttörő munkájának fényes győzelmét jelenti, véres keresztelőben kell részesülnie.” Ez az ambivalencia, amely mégis hajlik az apokaliptikus vízió elfogadása felé (s tudjuk, e vízió, póre lényegét tekintve csakugyan igazolódott), árulkodó. Jelzi, Storfer alkata és gondolkodásmódja szerint nem szociológus és/vagy közgazdász, nem is igazi politikus, de a szociokulturális mozgásokra érzékenyen reagáló pszichológus, aki egy bizonyos forgatókönyv lehetséges-

ségét még saját eszményei, haladáshite ellenére is megsejti. S ezt az érzékenységet már témaválasztása is igazolja.

S ez az érzékenysége nem maradt pillanatnyi sejtelen. Következő cikke, a november 7-én megjelent, s már címével is orientáló: Forel – antimilitarista, a háború készülődésére reflektál. Számára Auguste Forel (1848–1931) professzor elsősorban: „világhírű tudós”, elméleti s gyakorló pszichiáter (1898-ig a Burghölzli igazgatója is), és saját érdeklődése is efelé vonzotta. Mégis, nem a tudósra, hanem az antimilitarizmus harcos képviselőjére hívja föl a figyelmet cikkében. Miért? Már a cikk indítása egyértelművé teszi: „Mikor félév előtt azt írtam innen a »Pesti Napló«-nak, hogy rövid időn belül az antimilitarizmus lesz az európai nyilvános életnek, a szociális osztályharcok fórumának egyik legégetőbb kérdése, nem kellett nagy jóstehetséggel bínom. Minden közeli és oknyomozó szemlélője az eseményeknek s a mai társadalmi fejlődésnek tisztában lehetett azzal, hogy ez az új probléma rövidesen az összetűzések gócpontja lesz.” A militarizmus elleni föllépés persze önmagában is cél lehet, akkor is, ha a kardcsörtetés nem is jut el a háború kibombantásáig. De aki az antimilitarizmus szolgálatát fontosnak véli, az a háború lehetőségét valamiképpen aktuális lehetőségként kezeli. S ez nemcsak Forel professzorra igaz, akit Storfer e cikke népszerűsít, de magára Storferre is, aki indokoltnak érezte ezt az álláspontot népszerűsíteni, fölhívta rá a figyelmet.

E vonulatba tartozik, témája alapján, a pár nappal későbbi, de csak november 10-én megjelent A svájci nép szavaz is. A népszavazás ugyanis, amelyre a cím utal, s amelynek eredményéről a cikk röviden hírt ad, arról a törvényről folyt, amely a militarizmus kontra antimilitarizmus erőviszonyait mutatta. A svájci kormány „új katonai szervezetről szóló törvényjavaslatot terjesztett elő”, s a népszavazás ennek megerősítéséről vagy elvetéséről volt hivatott dönteni. A szavazás, mint a cikkből kiderül, a törvényjavaslatot megerősítette. Erről Storfer, a lap svájci „levelezőjeként”, kötelességszerűen, be is számolt, de – s ez is árulkodó – mivel ez az eredmény nem az antimilitarizmus pozícióit erősítette, nem a szavazás részleteiről tudósított, nem azt erősítette föl, hangosította ki, hanem Svájcot mutatta be. (Ilyen szempontból e cikk a Storfer-életrajz fontos forrása lesz.) A kép, amit Svájcra rajzol, érdekes, s már csak azért is figyelemre méltó, mert a kép háttérben, kontrasztként, a magyar viszonyok is fölsejlenek. Itt két ilyen momentumot érdemes kiemelni, mint amelyek Svájcra is, Magyarországra is, és – Storfer látására is jellemzőek. Az egyik az épített környezet és a tradíció összefüggéseire figyel föl. Zürich, mondja, „egy mesebeli város”. „Ezek a régi festésekkel ellátott sok százéves, de még ifjú házak, egymás tetejébe rakva, terraszokkal, balkonokkal, lapos tetőkkel, – mindez egészen új látvány volt számomra. Ó minálunk, Magyarországon is vannak régi épületek: várak, templomok, fejedelmi paloták, fogházak és néhol még egyéb középületek is. De hol vannak a középkorból való paraszt és polgár elődeink lakóhelyei? Sehöl. Nyomuk veszett. De itt a polgárnak polgári tradícióval egyetemben annak relikviái is megmaradtak: élő-relikviák [...], olyanok, amelyeket ma is otthonul, hajlékul használ a svájci polgár és munkás.” A folytonosság és a meg-megszakítottság élethalakító különbségére figyel föl itt. A másik a szavazásban kifejeződő jogi struktúrák különbsége. „Minden húszéves svájci polgárnak joga van az urna elé járulni és titkos szavazatát leadni. Ez az alkotmányos aktusok legnagyobbjából oly méltóságteljes nyugalomban ment végbe, hogy magyar ember ezek láttára nem kerülhet el bizonyos összehasonlításokat – úgy a választójogra, mint annak gyakorlása módjára nézve. De hagyjuk el itt az összehasonlításokat. Az olvasó svájci politikáról akar értesülni, nem – magyarról.” Itt az elhallgatásban kifejeződő distanciálódás teljesen világos.

Tematikailag egészen más, de jellegzetesen svájci és – tematizálása révén – Storferre is nagyon jellemző a november 20-i cikk: Oroszok Svájcban. Ez Storfer oroszérdeklődésének megkülönböztetett fontosságú darabja. Fontos a svájci orosz emigráció életképszerű

bemutatása miatt, fontos, mert egy jellegzetes emigráns összejövetelen Storfer maga is részt vett, s fontos a „főszereplő” miatt, aki nem más, mint a 20. századi forradalmi mozgalmak egyik megkerülhetetlen, emblematicus alakja: Lev Davidovics Trockij (1879–1940), Storfer ortográfiája szerint: Trotsky. A beszámoló november 17-éről van keltezve, a rendezvény, amelyről tudósít, föltehetően a 16-áról 17-ére virradó éjszaka volt. „Franciaországban, Németországban és különösen Svájcban sok-sok ezer orosz politikai menekült él”, mondja Storfer. „Az egyetemi ifjúságnak meglepő magas százalékát teszik oroszok. A kis Svájcban hat egyetemére pár ezer orosz lány és fiatalember van beiratkozva.” Ezek némelyike, mint a leírásból kiderül, Storfer személyes ismerőse, „egy fiatal kémikusdoktor” például expressis verbis „ismerősünként” említi. Föltehetően Trockij előadásáról is tőlük tudott.

A rendezvényt Zürich óvárosában, egy „korcsmának karzatos nagy tánctermeiben” tartották, ahol „csak egy üvegfal választja el a nagytermet a korcsmahelyiségtől”. „Körülbelül 900 orosz gyűlt össze, hogy a neves forradalmár fejtegetéseit hallgassa.” „A terem közepén nagy tömegben diákok, diáklányok, munkások. A teremnek az előadói emelvény mögött levő balsarkában egy elkülönített csoport van. Csupa munkás, a kifejezetten anarkistapárt hívei. Közeliükben a híres Jüdischer Arbeiterbund néhány tagja.” A cikk címe oroszokról beszél, de a leírásból kiderül, a jelenlévők összetétele ennél kicsit heterogénebb. Egy „kis csoportban” például „örmény diákok állnak”, akik a „terroristapárthoz tartoznak”, s egyikük, „egy elszánt képű, nagy hajú, szép ifjú” „népe egyik legelőkelőbb hercegi családjához tartozik”. De van itt egy „Cléo-frizurájú lengyel lány”, vagy egy – föl is szólaló – „Bessarábiából való zsidó munkás”, aki „zsidó zsargonban beszél”. Ez a vegyes összetétel persze érthető, hiszen ez voltaképpen az akkori Oroszország leképeződése. Storfer le is szögezi, „Oroszországnak [...] – a külön lengyel-, lett- és zsidó-párttól eltekintve – két nagy forradalmi pártja van: a szociáldemokratáké és az u. n. szocialista-forradalmároké.” (Utóbbiakat, tehetjük hozzá, a történeti irodalomban ma „eszerek”-ként szokás emlegetni.) Trockijról a cikkből megtudjuk, hogy „fiatal orosz ember, aki az orosz forradalomban jelentékeny szerepet játszott”. A „szentpétervári munkások vezetőségének tagja volt s a munkásságot ama nagy tömegsztrájkban, amely az első dumát eredményezte, vezette”. A sztrájk után lecsukták, a „félelmetes hírű Péter Pál-erődbe, az orosz Bastille-ba” zárták, „ahonnan később Szibériába vitték”. Szibériából „pár hónap előtt” sikerült megszöknie. „Most »pihen« egy kissé s mielőtt újra »munkához« lát, körutat tesz Európában, hogy a külföldön levő oroszoknak a forradalmi ügy jelen állapotáról referáljon.”

Trockij előadása meglehetősen hosszú volt. Amennyire Storfer utalásaiból kikövetkeztethető, este 8, fél kilenc körül kezdhetette, három órányi beszéd után tartott pár perc szünetet (hogy a teremben szellőztethessenek), s csak éjjel egy óra tájt fejezte be. (A nagyterem melletti kocsmá már éjfélkor bezárt.) Az előadást vita követte, a program hajnali három körül ért véget. Hogy Trockij konkrétan mi mindenről beszélt, arra csak utalások vannak – sok órányi mondanóját értelemszerűen nem is lehetett egy rövid cikkben teljes egészében reprodukálni. Az elsórt utalásokból annyi bizonyos: az előadó azzal kezdte, hogy „összefoglalja az utolsó évek forradalmi mozzanatait. Ecseteli a munkásságnak az első, második és harmadik dumához való állásfoglalását.” „Aztán beszél Trotzky a nagy sztrájkokról, az orosz munkásság hősi küzdelméről, a cárizmus brutális ellenforradalmáról, az igazi orosz hazafiak szövetségéről, a huligánokról, a pogromokról.” A szellőztetési szünet után „Trotzky újra beszédébe fog. Elérkezik a harmadik dumához. Vácolja a jelen állapotokat.” „Végre a forradalom feladatairól, a jövőbeli teendőkről beszél.” Hogy Storfert mindez érdekelte, az bizonyos, hogy az előadásból milyen következtetéseket vont le, azt legfőljebb sejtteni lehet. Az egyik lehetséges következtetése a svájci, „zsiros” jóléthez való ambivalens viszonyához mérten sejthető meg. „Ez volna az a szabadság és jólét [utal itt a kocsmázó svájciakra], amelyet népe számára megszerezni törekszik a szomszéd teremben levő ezer

lány és ifjú? Vagy talán nem is a szabadság és nem is a jólét, ami fölemel, boldoggá tesz? Csak az arra való törekvés? Odanézek az ajtó mellett álló kémikusra és leolvasom az arcáról a kérdést: Ki tudja?" A másik következtetése a cikk zárlatában jelenik meg, s ez a cárizmus jövőjével kapcsolatos: „Három óra felé oszlik szét a gyülekezet. Zürich ó-városának szűk utcáin, a százados svájci házak között ily késő éjjel száz orosz széled széjjel. S ha a minden oroszok atyuskája néha rémeket lát, bizonyára néha meglátja ezeknek a messze idegenbe, a zsarnokölő Tell Vilmos hazájába száműzötteknek képét is.”

Ez, a pszichológia nyelvén, meglehetősen jó előre látása az egy évtizeddel később történeteknek, amelyeknek egyik következménye, tudjuk, a cári család kivégzése lett.

8

December 1-jén megjelent cikke, a Kényes kérdések egészen más jellegű, de munkásságában nem előzmény nélküli problémát vet föl: a „homoszexualitás” problémáját. A cím pontos és indokolt, ez nemcsak szenzitív természetű, de csakugyan „kényes kérdés” volt – s maradt: mindmáig. Olyan probléma, amely – pró és kontra – kiválóan alkalmas a stigmatizálásra, s ez az oda-vissza érvényesülő megbélyegzés mindig is nagyon megnehezítette a tárgyas, nyílt beszédet. Ezt Storfer tudta, s alighanem ezért indította cikkét egy botrányelméleti traktátussal. „Botrányok rendszerint az üdvös hatások akkora sorát váltják ki” – mondja –, „hogyan ezek sokszor fölrnek az árnyoldalakkal, sőt néha preponderálnak.” E tételét, amelyet nehezen lehetne tagadni, mindjárt mediális dimenzióba is helyezte, s kiterjesztette a modern, nyomtatott sajtóra is. „A botrány különösen nagy és üdvös jelentőséggel van a sajtóra nézve. Félreértések elkerülése végett jó lesz előrebocsátani, hogy nem a botrányokon élőködő sajtóról van szó, hanem arról a sajtóról, amely a mai társadalom egyik fontos szerve, a közvélemény kifejezése s a közvélemény alkotása kettős és kölcsönös hatású hivatásával. És főleg ott van a botrány a sajtóra jelentősége, ahol kényes kérdésekről van szó. Olyanokról, amelyeket a sajtó közönsége iránt való különböző tekintetekből rendszerint nem mer megemlíteni, szóvá tenni, megvitatni. A botrány, a többé-kevésbé nyilvános, föloldja a sajtót e tartózkodás kötelezettsége alól, nevezzük azt a tartózkodást akár prűdériának, álszeméremnek, akár gyávaságnak, aggódó meghunyászkodásnak, akár a közönség felfogása előtt való lojális meghódolásnak, akár jóízlésnek, illetudásnak, tapintatos, tisztos komolyságnak. A nyilvános botrány nemcsak hogy fölmenti a sajtót e tényleges vagy vélt kötelezettség alól, de valósággal kötelességévé is teszi szokott tartózkodása mellőzését.” Okos értelmezése ez a botrány, s visszamenőleg, láthatóvá teszi saját, az Előre hasábjain nyilvánosságra hozott „leleplezései” szubjektív mögöttesét, megfontolásait. Storfer azonban, a 20. század első évtizedében még nem tudta, s nem is nagyon érzékelhette még a maga kiteljesedtségében az intézményesített medialításban rejlő irtózatot mérgező és romboló potenciált. Osztozott a felvilágosodás fölvilágosító szerepének optimizmusában. Kimondatlan előföltévése szerint „csak” a korlátokat kell felszámolni, s rendeződnek a dolgok. A helyzet azonban ennél bonyolultabb. A „kényes kérdés” sokszor azért kényes, mert a közösségnek nincs rá jó, megnyugtató konszenzust teremtő megoldása, s praktikusabb lebegtetni a problémát, mint valamilyen „egyoldalúságba” átsúszni.

E botrányfelfogás mindenesetre „fölhatalmazta” Storfert arra, hogy néhány akkor aktuális botrány apropóján a „homoszexualitással” kapcsolatos álláspontját kifejtse. A Harden- és a Brand-pörökre hivatkozott, de nyilvánvaló, ezek csak ürügyet szolgáltattak neki, hogy a témáról, pontosabban a téma nyilvános kezeléséről beszéljen. Érdekes, hogy amíg 1906 nyarán, az Előrében még „betegséget” látott a homoszexualitásban, most kerülte ezt a minősítést, sőt a leírást vagy az érdemi definíciót is. A maximum, ameddig e téren

elmegy, az anyyi: „kontrer nemi-érzés”-t emleget. Ennek a büntetőjog alá vonását, ahogy 1906-ban, most sem helyesli. De a helyzet 1907-ben Nyugat-Európában már más volt, mint 1906-ban Magyarországon. Itt hivatkozhat a jelenség sokoldalú tudományos elemzéseinek eredményeire, amely a két felnőtt férfi közötti szexuális aktust fokozatosan kivonta, kivonja a büntetőjog illetékessége alól. Le is szögezi: „Anélkül, hogy a kérdéshez közelebb lépni, elég lesz megemlítenünk, hogy az utóbbi évtizedekben a természettudományok legkiválóbb képviselői közül legtöbben, különösen jeles orvosok, pszichopatológusok új tudományos világot derítettek a kontrer nemi érzések problémájára. Ezek kutatásaiból számos modern kriminológus levonta a büntetőjogi konzekvenciákat. Akit a kérdés érdek, figyelemmel kísérheti a »természetellenes fajtalanságról« szülő paragrafusok törlésére irányuló mozgalmat. A német 175. szakasz ellenségeinek légió a száma. A francia törvényhozás kivégezte büntető kódexének idevágó rendelkezését. Svájc jogtudósai most dolgoznak egy, az egyes kantonális büntetőjogokat fölvaltó egységes büntető törvénykönyvön. A törvénytervezet már készen van, a homoszexualitás üldözésének semmi nyoma. A tervezet arra az álláspontra helyezkedik, hogy felnőtt férfiaknak a közszeméret és mások érdekeit nem sértő önkéntes cselekedeteihez semmi köze sincsen.” (A „magyar 186. szakasz”-ra való utalása nyilvánvalóvá teszi, hogy számolt vele, Magyarországon még más a helyzet, itt még a nyugat-európai trend nem érvényesül.) Storfer problémája, amely miatt tollat ragadott, nem is büntetőjogi, hanem valami más, s – jól érezte – ez is „kényes kérdés”. „A homoszexualitás kérdése, különösen büntetőjogi oldala az utóbbi időben a legfontosabb és legaktuálisabb kérdések közé került s a nagy nyilvánosság előtt, amely nem vesz tudomást a szakkutatás szűk körben tárgyalt eredményeiről, mégis csak elvétve esik szó ez őt érdeklő kérdéstről s ép a hivatottabbak tartózkodásából következik, hogy azokat a szavakat, amelyek a nyilvánosság előtt e kérdésben mégis elhangzanak, nem mindig a legtisztességesebb szándék sugallja.” A cikk ugrópontja az idézett utolsó félmondat, de Storfer csak elég körülményesen, magyarázkodó kitérők után jut el oda, hogy kimondja, mire is gondolt tulajdonképpen.

Alapelve világos: „A fontosabb érdeke való tekintet előbbre való kicsinyes tekintetnél. Illemből vagy jóízlésből nem szabad nemzedékeket fenyegető nyavalyákat vagy másrésztől középkori tudatlan előítéleteken alapuló justizmordokat agyonhallgatni.” S ezzel már közelít az őt foglalkoztató problémához is, hiszen, láttuk, az egyik póluson, a büntetőjogban jó irányú, kedvező változásokat észlelt. De mik lehetnek azok „a nemzedékeket fenyegető nyavalyák”, amelyekre utal? Ha körülményesen is, végül kimondja. A „homoszexualitás büntetőjogi mentessége érdekében” folyó „mozgalom” egyik szövege rejti magában komoly veszélyt. „A homoszexuálisok propagandájáról van szó, amely napról-napra növekszik, ma talán még nem mutatkozik egész veszedelmességében, holnap talán már legdivatosabb, de legnyavalyásabb szellemi epidémiájává válik szenzitív kultúránknak, amely oly könnyen hajlik nagystíliú kerítések szavára.” Nem kétséges, olyan fejleményre figyelt itt föl, amely, ma már tudható, máig szövegezőponttá vált, s máig szövegezően élesen megosztja a közvéleményt. De mi áll e diagnózis mögött? A lázadó „sansculotte” politikai felszín alatti eredendő „konzervativizmusa”? Az ilyen, látszólag egymást kizáró, vagy legalábbis egymás ellen feszülő pólusok megléte egy emberben nem lenne egyedi – erre a habitusszerkezeti ellentmondásra nagyon sok történeti példát lehet hozni. De egyáltalán nem biztos, hogy Storfer esetében erről van szó. Ő, mint kiderül, e téren is radikális, s ha úgy ítéli meg, e szenzitív területen is hajlamos szembemenni egy bontakozó trenddel. „Az utóbbi években a homoszexuálisok, különösen ott, ahol nagyobb számban vannak, világvárosokban, így elsősorban Berlinben, mindinkább növekvő propagandát üznek. Akik az említett büntetőjogi reformok hívei, hallgatolagosan túrték ezt a propagandát és nem látván tisztán a propaganda céljait, tudattalan bűnrészeséivé lettek.

»Bűnrészeszt« mondtunk, mert a homoszexuálisok propagandája határozottan bűnösnek minősítendő. Itt megszűnik minden »modernség«, minden »humanizmus«, minden szociálpolitikai és büntetőjogi reformszellem, minden természettudományi elmélet, itt a normális nemi érzésű emberek alkotta társadalomnak egy vitális érdekéről és ennek az érdekeknek a komoly veszélyeztetéséről van szó. S azoknak, akik a legjobb, a legigazságosabb és legemberibb szempontoktól vezérelve a homoszexuálisítás büntetése ellen szállanak síkra, ugyanazoknak kell e mozgalom örve alatt suttyomban elharapódzott homoszexuális propagandának kiirtására a jelszót elsöben kiadni.” Mit kifogásol e propagandában? A „csábítás” és a „verbuválás” igényét és gyakorlatát. Álláspontja e pontokon is világos. „A homoszexuálisok büntetésével, a természet berendezésén való ezen oktalan és az emberiség elvét lábbal tipró bosszúállással mit sem érünk. De azt nem szabad túrnunk, hogy a homoszexualitást neveljék, beleoltsák az emberekbe.” Mert: „Van-e az emberi társadalomnak, vagy jobban szólva: a föntartására törekvő emberi fajnak fontosabb érdeke annál, hogy nemi életének meddő eltévelyedésekbe, öngyilkos zsákutcákba való csábítását megakadályozza.” S a „verbuválást” még erősebb szavakkal ítéli el: „egyes homoszexuálisok – mindig csak egyesekről, a propagatorikusokról van szó – még tovább mennek és valósággal verbuválnak. Hogy mily szerepe van ennek a szomorú kultúrjelenségnek, ennek a huszadik századbeli sajátos verbunknak a homoszexuális prostitúció tenyésztésében, arra a kriminálpszichológus s a nagyváros oknyomozó rendőre felelhet. És hogy mily hatása van a homoszexuális térítómunkának oly fiatal emberek életére, akikben a kontrer nemi érzés csirái megvannak, de akikben rendes körülmények között a normális érzések túlsúlyban vannak, azt megmondhatják a pszichopatológusok és pedagógusok. Elszomorító és ijesztő válaszok azok, amelyeket e szakavatottaktól kapunk és intő felszólítások, hogy több figyelmet fordítsunk a probléma e legújabb oldalára is.”

Storfer álláspontja markáns álláspont, sok mindent anticipál. S hogy a kései kapitalizmus lényeges szociokulturális és mentalitástörténeti fejleményére hívja föl a figyelmet, az bizonyos. De hogy álláspontját ma sem övezi konszenzus, azt is célszerű látnunk.

9

Storfer másik két decemberi cikke bejáratottabb úton haladt. A december 8-án közreadott Forel s a büntetőjog elsősorban azért érdekes, mert megerősíti Storfer érdeklődésének két irányát, a pszichológiai és a jogi, pontosabban ezek összekapcsolódását. Egy helyzetrögzítő megjegyzése érdemel külön figyelmet: „A büntetőjog tudománya a forradalmak korát éli most. A vakon való megtorlás elve pár ezredévi zavartalan uralma után bukófélben van, végnapjait éli, amennyiben már eddig is félig-meddig nem váltották föl új vagy legalább kompromisszumos álláspontok. Sőt, már második stádiumához érünk most ennek a forradalomnak. Az első, a zseniális mindent felforgatók, a régi fogalmakat fejük tetejére állító üdvös túlzók korszaka bevégeződik. Szinte lehetetlen egybefoglalni azokat a filozófiai, szociológiai, természettudományi iskolákat, amelyek a fennálló büntetőjog alapjai ellen eleve állást foglaltak.” Ez a diagnózis igazában persze nem jogi, pláne nem jogtechnikai természetű. Valójában a „modern” korszak méhében érlelődő új habitus, a valósághoz való új viszony fölismerése és kimondása ez – egy területre, a büntetőjogra vonatkoztatva. (A vonatkoztatás nyilván összefüggött épp akkor folytatott jogi tanulmányaival is.) Érdekes benne az optimizmus is, ez nyilvánvalóan az elég széles körben érvényesülő századfordulós korérzékelésben való osztozás, s ez lesz az, ami a világháború kitörésekor majd megroppan. S amit szintén nem lehet említetlenül hagyni, az a Forel professzor iránti megkülönböztetett figyelme – lám, ez is egy újabb cikke róla, munkásságáról. Ebben nyilvánvalóan szerepe volt annak, hogy a svájci professzor munkássága sok olyasmit sűrített

egybe, amely ekkor magának Storfernek az érdeklődését is jellemezte: a pszichológiai, sőt pszichiátriai megalapozottságú kriminálantropológia eleve integratív tudásterület volt. De a Forel működése iránti érdeklődése (s igen elismerő minősítése) paradox mód azt is jelzi, a modern lélektan vonatkozásában számára ekkor még nem a születő pszichoanalízis „atyja”, Sigmund Freud, nem is valamelyik követője vagy analógonja, pl. a svájci C. G. Jung volt a vonatkoztatási pont, hanem a ma kevésbé fontosnak látszó Forel.

A másik decemberi cikke, a Száműzöttek karácsonya, amely 22-én íródott, s 25-én hozta a Napló, megint egy korábban már megmutatkozott érdeklődési irányának folytatása, újabb variációja. Ez is a svájci orosz emigráció életébe vezet el, de most „ünnepi” oldaláról bemutatva. Figyelemre méltó a svájci léghőre való utalás, hisz maga Storfer is ebben élt ekkor: „A megelégedett Svájc karácsonyt ünnepel e napokban” – kezdte cikkét, majd így folytatta: „Annyi béke honol itt az év egyéb napjain is, hogy nem esik neheze a bérces kis köztársaság polgárainak a béke és szeretet ünnepét megülni. Az itt időző idegent is jóleső érzés fogja el ilyenkor, ha másért nem, a környezet hatása alatt.” Ez a nyitás persze, legalább részben, retorikai fogás, mert ezzel van szembeállítva az oroszok szomorúsága (amelyre egyébként már egyik korábbi cikkében is utalt). „Szomorú nép ez” – mondja itt róluk. Mégis, úgy látszik, valamiért vonzódott hozzájuk, mert velük karácsonyozott, részt vett egy – az orosz naptárhoz képest – előrehozott orosz családi karácsonyi összejövetelen. Hogy hogy került közéjük, arról ezt mondja: „S most mégis valóságos karácsonyi ünnepséget láttam az orosz negyedben. Jó ismerősömmek, egy fiatal orosz forradalmárnak köszönhettem, hogy odakerültem Ozolinékhoz. Ozolin Jegor munkásember és agilis tagja az orosz forradalmi munkásszervezetnek, felesége, Grunja, az egyetemre jár és most készül az orvosi doktorátusra. Egy társuk szerencsés szökése egy varsói börtönből és menekülése Zürichbe adott alkalmat arra, hogy karácsonyt az idevaló oroszok szokása ellenére és még hozzá időnek előtte megünnepeljük.” „A megmenekült forradalmár tiszteletére körülbelül tizennégyen gyűltek össze Ozolinék két szobájába [...]. Volt köztük két lengyel, két lett, egy kaukázusi örmény, a többi szűkebb értelemben vett orosz.” Hogy Storfer „jó ismerősének” mond egy „fiatal orosz forradalmárt”, s az ő révén be is kerül az ünneplő emigránsok közé, az önmagában is érdekes. Hogy róluk szólva következetesen forradalmárokról beszél, az szintén. A társaság összetétele, amelyre elszórtan a cikk utal, nem kevésbé figyelemre méltó: egyféle nemzetiségi és szociális kiegyenlítődség érhető tetten köztük. A házigazda, láttuk, munkás, a felesége orvostanhallgató, de van köztük fiatal orosz parasztlány és örmény nemes, lett munkás, kémikus, diplomás orvos, egyetemi hallgató, vagy éppen „modern” orosz lány: „Egy állig feketébe öltözött, rövidre nyírt hajú karcsú lány egy lánán foglalt helyet, a teát szüröcsölte a szájában tartott cukordarabon keresztül s csak néha-néha vett részt a társalgásban.” S a teljes színképhez természetesen Storfer is hozzátartozott, a maga eléggé komplikált identitásképletével. Nem érdektelen az sem, hogy mint egyik megjegyzése elárulja, ekkor már pontosabb fogalmi voltak az oroszokról, mint korábban, most már például tudja, hogy az egyik párt neve helyesen „szociálrevolucionárius párt”.

Magának a házi ünnepségnek a leírása is hangulatfestő: ajándékozás, beszélgetés, dalolás, s persze politizálás. A dalok pedig, külön-külön is, de főleg együtt igencsak jellemzőek. Egy „monoton, megindító melódiájú” „régioros karácsonyi dal”, majd a „volgai kozák tutajosok” ugyancsak „panaszos” dala, utána pedig „tea és dal szakadatlanul váltakoztak”. Az utalásokból az sejlik föl, ezek a „forradalmárok” valójában érzelmes, érzelmeikben és hangulataikban pedig tradíciókat őrző, nosztalgizáló emberek voltak. De – nem csak azok. Végül ugyanis, jellegzetes ellenpontként, „föhangzott a »Varsavjanka« (»Varsói dal«), amelyet, Storfer kommentárja szerint, „méltán illeti meg [...] az orosz Marseillaise elnevezés. E dal épp olyan szerepet játszik az orosz forradalomban, mint a marseillei

újoncoknak világhírűvé vált dala a nagy francia forradalomban.” A „Varsavjanka dallamát” – négy sornyi kottát – Storfer le is jegyezte a „Pesti Napló olvasói számára”. (Ez a cikken belüli kottafragmentum a maga nemében alighanem zenetörténeti kuriózum – a dal magyarországi hatástörténetének kezdőpontja.)

Storfer tapasztalatainak summája az oroszokról pedig ez: „Nem olyan veszedelmes emberek ők, bár odahaza bombával, fegyverrel dolgoznak. De az az atyuska birodalmában van. Svájcnak, ennek a vendégszerető népköztársaságnak törvényeit tiszteletben tartják.”

10

Az orosz emigránsok karácsonyát bemutató cikk megírása és megjelenése után hosszabb szünet következett a Sansculotte-cikkek sorában. Valamikor ekkor, tehát 1907 decemberének végén vagy 1908 januárjának elején, mint volt már szó róla, Storfer öngyilkosságot kísérelt meg. Nem tudjuk, pontosan mikor, s egyáltalán nem tudjuk, miért. 1908. január 11-én volt még csak húszéves (lehet, hogy éppen születése napját „ünnepelte” ezzel?!), így tette, utólag, nehezen érthetőnek látszik. C. G. Jung évekkel későbbi minősítése: „infantilis öngyilkossági kísérlet”, illetve a mögéje helyezett diagnózis („szkizofrénia”), meglehetősen sommás. Egyetlen ezt bizonyító részletet sem adott meg. Annyi bizonyos, azok az analitikusok, akikkel később, a húszas években Storfer együtt dolgozott (és akikkel sokszor vitába keveredett), olykor „beteg”, vagy éppen „súlyos beteg” emberként hivatkoztak rá maguk közt (vö. Friedrich 2015: 319., 322., 324.). Ez akár el is dönthetné a kérdést. Ha ennyi s ily nagy nevű szakember betegséget vélelmezett, akkor vélhetnénk, Storfer csakugyan „beteg” volt. De aki ismeri az analitikusok közötti személyközi viszonyokat, a légkört, amelyet maguk és egymás köré teremtettek, és ismeri például a Ferenczi Sándort is célirányosan és rosszhiszeműen stigmatizáló Ernest Jones (1879–1958) eljárását, aligha veheti mindezt kézpénznek. Annál kevésbé, mert például maga Freud nemcsak becsülte Storfert, de amikor „bolond”-ként emlegette, nem klinikai értelemben használta a szót, hanem csak afféle hétköznapi minősítésként. Karl Abraham (1877–1925) pedig, áruklodó módon, Storfer „korábbi betegségére” utalt – olyan korábbi fejleményre, amelyet nem is ismerhetett, hiszen amikor (1908) Storfer bekerült az „intézetbe”, Abraham már nem dolgozott a Burghölzliben, ahol 1904/07. közt volt asszisztens, s azt, akit minősített, személyesen akkor még nem is ismerte. A Jung adta diagnózis informális szétterülése az analitikusok között azonban bizonyosan nem volt mentes a megbélyegző szerepű használattól. A viták miatt „jól jött” számukra egy ilyen stigma.

Míndez fontossá teszi az öngyilkosság összefüggéseinek tisztázását. Ez pedig fölértékelí néhány Sansculotte-cikk magyarázó szerepét.

Ami bizonyos: Storfer 1908 februárjában (egyetlen alkotási folyamat részeként, „egyszerre”, esetleg kis megszakításokkal, egymás után) írt öt idevágó cikket. Ezek közül az első, február 3-i keltezéssel, február 9-én jelent meg a Pesti Naplóban, majd február 22-én, 25-én, március 5-én és 8-án követte a többi. Az öt közül négy A bolondok házában címmel, I–IV. részként, azaz összefüggő szöveggként jelent meg, egy cikk, a február 25-i pedig, áruklodó módon, címével az Öngyilkosságok elméletét ígérte. Ezt az öt szöveget érdemes végigelemezni Storfer esete megértéséhez.

11

Mindenekelőtt néhány dolog mindjárt leszögezhető. Valamennyi szöveg teljesen világos, nem „zavaros”, nem mutat semmi patológikus vonást. Február 3-án tehát, amikor az első részlet megszületett, Storfer már mindenképpen „jól” volt. Az elmegyógyintézetben

töltött időről beszámoló írás azonban bizonyos mértékig „irodalmiasított”, egyes pontokon az empirikus realitástól „elemelt” szöveg. Nem nevezi meg például az intézetet (bár az utalásokból azonosítható, hogy a Burghölzliről van szó), helyette a köznyelvi – pejoratív – szóhasználattal („bolondok háza”) él. (Ez nyilvánvalóan önironikus nyelvi gesztus.) Azt sem mondja meg jó riporterek módján, hogy pontosan mikor s miért került be az intézetbe. A betegeket, akikkel találkozott, névvel emlegeti, de nem lehet tudni, ezek valódi nevük-e, avagy csak elkülönítésükre és jellemzésükre szolgáló fiktív nevek. Egy beteg esetében hallgatja el a nevet, az ő esetében, meg is mondja, a család azonosíthatóságát elkerülendő. Az orvosokat sem nevezi nevükön, csak egy-egy momentumot ad meg róluk. Mindez lehet a situáció természetéből fakadó célszerű megoldás – a történetnek afféle, ma is szokásos anonimizálása. Olyasféle megoldás, ahogy ma bizonyos levéltári iratok „szenzitív” adatait, hozzáférhetővé tételük előtt, a másolatból törölnek, olvashatatlanná tesznek. Ez kétségkívül szegényíti a szöveg információtartalmát, korlátozza fölhasználhatóságát, de nem hamisítja meg.

Azaz a szöveg „őszintesége” szelektív, bizonyos dolgokról, önmaga vagy mások védelme érdekében nem beszél.

Mi az, amiről beszél? Bemutatja az intézet két osztályát, a B II-t és az A III-at, amelyeket személyesen megismert, s utal a súlyosabb betegek számára fönntartott C és D osztályokra. Jellemzi a betegeket, az osztályok belső légkörét, a kórterem rendjétől a közös sétáig. Ezek – egykori s mai olvasói szempontból – érdekesek, informatívak. Szempontunkból azonban egyéb részletek az igazán fontosak. Mindenekelőtt azok, amelyek saját státusával, lehetőségeivel, intézeten belüli sorsával, s végül „szabadulásával” kapcsolatosak.

Kiderül, kb. „két hetet” töltött az intézetben: előbb öt napot a B II-ben, utána a többi időt már az enyhébb fokozatú A III-ban. Azaz, ha első cikkét mindjárt „szabadulása” után írni kezdte, akkor hozzávetőlegesen január közepén kerülhetett be. Ha a megírással várt valamennyi ideig, mondjuk, kicsit „kifújta magát”, akkor a bekerülése, értelemszerűen, valamivel korábbra helyezendő. Szimptomatikus, hogy öt napig, ha nem is az igazán súlyos betegeknek fenntartott C vagy D osztályon, de nem is a legenyhébb fokozatú osztályon, hanem a B II-n tartották megfigyelés alatt. Itt mindig ágyban kellett lenniük, kést és villát nem használhattak, a húst földarabolva kapták, s kanállal fogyasztották el. Ez nyilvánvalóan óvatossági rendszabály volt, hogy sem önmagukban, sem társaikban ne tehessenek kárt. (Az egyik beteg egy faszilánkkal így is megpróbálta elnyiszálni csuklóján az eret.) Az osztály lakói, leírása szerint is csakugyan betegek voltak, reakcióik az értelmetlen motyogástól, a téveszméken át, az epileptikus rohamig sokféle variációt mutattak, ezek számára zavarosak, olykor rémítőek voltak. Az egyik beteg, egy bizonyos Buber rohamát látva-hallva meg is rémült, alig bírt megnyugodni: „És fenyegető rém gyanánt lépett szemem elé a bekövetkezendő éjszaka.” (1908. febr. 9. 10.) Összefoglalóan, mindjárt az elején azt mondja: „elégé bolondok” a szomszédai. „Csupa ágyban fekvő ember. Nem a legveszedelmesebb fajtából valók, mert különben a C vagy éppen D osztályokat tisztelnék meg jelenlétükkel: de nem is ártalmatlan teremtések, mert különben nem kárhoznának őket éjjel-nappal ápolóktól őrzött ágyaik őrizetére.” (Uo.) A betegek őt is betegként kezelték. Sőt, az egyik beteg, „a levegőfricskázó lengyel” meglepő, de számára ijesztő módon azonosítja: lánynak nézi. „Attól a pillanattól kezdve, hogy engem észrevett, nem vette le rólam tekintetét. S milyen különösen néz? Olyan őrjítően hülye gyöngédséggel, hogy szinte megfagyasztja bennem a vért. Végre hallom, amint odaszól az ápolónak, hogy föl szeretne kelni s az újonnan jött »lánynak« menni. [...] Ennek fele se tréfa. A levegőfricskázó lengyel nyugtalanít. Miért is van borotvált képm!”

Azaz, ha a B II osztályon helyezték el, orvosai, bekerülésekor, őt sem a legkönnyebb esetnek tartották.

De mit mond ő maga erről? Cikke hogyan jellemzi állapotát és bekerülését? Önmagáról következetesen azt állítja, hogy „műbolond”, aki megismerési célból, „kalandként” adta magát orvosok kezére. Már az első cikk első mondata így intonál: „Bennem ugyan csizmadiát fogtatok, de mindegy, hadd lássuk már, mi lesz ebből, gondoltam magamban bölcshez méltó nyugalommal, amidőn öltözési, helyesebben vetkőzési, fűrésztési, mérési és egyéb obligát műtétek passzív végigélvezése után a B II osztály kijelölt termébe léptem s a kijelölt ágyba feküdtem.” Önmagát „műkedvelő pszichiáter”-ként határozza meg, aki már „odakint” is tanulmányozta az ilyen helyeket, „impresziókra éhes természetét” hangsúlyozza, s mindjárt az elején leszögezi: „én csak amatőr bolond vagyok, vagy legalábbis annak hiszem magamat”. (1908. febr. 9. 10.) Egy másik variációban, története egy másik pontján az állítja: „Hízelegtem magamnak, hogy a tudásszomj áldozata vagyok. Nem elégedtem meg a tébolydáknak kívülről való ismeretével, azon ismeretekkel, melyeket pszichiátriai tankönyvekből, leírásokból és intézetekben tett látogatásokból merít az ember, hanem hogy passzív is megismerjem a bolondok házát, becukattam magam ide.” (1908. febr. 22. 12.) Vagy, más megfogalmazásban: „önként, szándékosan, kalandvágyból és ismeretszomból csukattam be magamat”. (Uo.) Egy másik helyen, más összefüggésben azt mondja: „magamra vállaltam az amatőr-elmebeteg, a műbolond szerepét” s az intézetbe „zszurnaliszta csalafintaság”-gal került be. (1908. márc. 5. 12.)

Azt, hogy mit csinált, mi volt az a „csalafintaság”, amellyel bejutott az intézetbe, nem mondja meg, erről mélyen hallgat. Sőt nem is utal rá. Azt viszont bevallja, már a bent töltött első nap tapasztalatai után szeretett volna kijönni. Ezt így mondja el: „Mielőtt a lámpákat eloltják s az éj a házirend értelmében hivatalosan kezdetét veszi, még eljön egyszer a jólöltözött szemüveges úr. Ő a mi osztályunk orvosa, amint időközben megtudtam. Félek az éjjeltől és mentő gondolatom támad. S amidőn az orvos jön, bevallom neki, hogy semmi bajom sincsen. Kiolvasom szeméből a választ: Ezt szokta mondani a legtöbb bolond. Rámutatok azokra a körülményekre, amelyek között idekerültem. »Az mellékes, hogyan került ide be« – szólt a doktor – »mindenki könnyen bekerülhet ide, de csak kevesen kerülhetnek ki, azok is nehezen. Aki innen kikerül, azért úgyszólván erkölcsi felelősséget vállalunk a társadalommal szemben. Nem tudom, mi baja van önnek, de meg fogjuk figyelni és ki fogjuk sütni.« [...] És meddig tarthat az ilyen megfigyelés?” „– Az a körülményektől függ – feleli az orvos vállvonogatva, – nagy ritkán van eset, hogy csak hetekig, legtöbbször hónapokig, néha még évekig is.” (1908. febr. 9. 10–11.) Ezt követően, mint Storfér meg is írja, többféle módon is igyekezett demonstrálni nem beteg voltát. Például az idézett beszélgetéskor, igyekezett izgatottságát leplezni, „nehogy »szimptomákkal« szolgáljon” az „orvos számára”. Ám amikor az orvos megint elbeszélget vele, „hiába adom a lehető legjózanabb s leghelyesebb válaszokat, mindig a fejét csóválja, ha elmegy az ágyam mellől. Először összeszedtem a zszurnaliszta svádát és elmésen, ötletesen próbáltam vele beszélni. Hadd imponáljak [...]. De ő [...] elmésségemet körülbelül az eszelősség szimptomájának nézhette. Arra aztán megpróbáltam komolyan, szófukaran beszélni. Ez sem tetszett neki. Vajjon mire gondol: dementia pr[a]ecoxra, melankóliára, apáthiára vagy mi a szösze? Viszont [...] izgatódni, elégedetlenkedni sem mertem. Azt biztosan őrjöngésnek néznék.” (1908. febr. 22. 12.)

Utóbb, „megunva” a helyzetet, s mert mindenképpen ki akart jutni az intézetből, módszert változtatott. „Meg fogom könnyíteni, siettetni fogom az orvos megfigyelő munkáját. Bízom épelméjűségemben és bízom a tudományban, hogy ezt be fogja látni. Ezért elhatároztam, őszintén fogok az amerikai orvosnak minden kérdésére felelni, minden tartózkodás nélkül el fogom árulni minden gondolatomat, minden érzésemet. [...] S én beszéltem neki oly őszinteséggel, amelyet még most is csodálok. Behegedt sebeket téptem fel neki, magam előtt is titkon táplált reményeket vallottam meg. Az élet érző megértése

és értő megérzése a maga természetes kuszáltságában, zilált tusakodásában bontakozott ki abból a hol brutális, hol szubtilis, de minden árnyalatában őszinte gyónásból.” „És az amerikánus? Fejét rázta és tovább ment.” (1908. febr. 22. 12.)

E ponton egy pillanatra meg kell állnunk. Az orvost a leírás alapján nem tudjuk azonosítani. De azt tudjuk, ekkor, 1908-ban már több olyan orvos is dolgozott a klinikán, akik valamiképpen már kapcsolódtak a pszichoanalízis módszereihez – az igazgató, Eugen Bleuler (1857–1939) például éppúgy, mint az ottani orvosok ma leghíresebbje, Jung, vagy a kevésbé híres, de egyáltalán nem jelentéktelen Franz Riklin (1878–1938). Azaz, az orvosi kar már élt ezzel a módszerrel. S az a „vallomás”, amelyet Storfer megörökített, arra enged következtetni, ez, függetlenül szándékától, nem szokványos monológ volt, hanem beszélgetésben, orvos és páciens dialógusában született meg. Storfer még nem tudta, nem is igen tudhatta, de valójában analízisben részesült. Az a Storfer számára is meglepő őszinteség, amelyet eközben produkált, s a „behegedt sebek feltépése” például jellegzetesen az analízis velejárója. Storfer, láttuk, azt írta, az orvos ezután is „fejét rázta és tovább ment”. Nyilvánvaló, hogy nem abban a pillanatban született meg diagnózisa, nem abban a pillanatban döntött a „beteg” sorsáról. De viszonylag gyorsan. Nem sokkal később, a bekerüléstől számított ötödik nap már kedvező fordulat következett. Ahogy erről a cikkben olvashatjuk: „Másnap reggel újból eljött az amerikánus. Ágyam előtt elgondolkozva megáll. // – Az igazat megvallva, szólt, – most sem tudom még mi a baja. De tudja kérem, mégis az a benyomásom, hogy nincs egész rendben. (Itt a koponyámra mutatott.) Nehéz dolog ez, uram. Mondja csak, elfelejtettem lent utána nézni a törzskönyvben, mi is az ön foglalkozása. // – Magyar hírlapíró vagyok. // – Hírlapíró? S még hozzá magyar hírlapíró! – kiáltott föl hirtelen az orvos. – Most már értem. Ember fia, miért nem mondta ezt mindjárt. Ápoló! Ápoló! Hamar ennek az úrnak a ruháját. Felkelhet! Átmehet az A osztályba. Azt hittem, hogy súlyos elmebeteg, hogy veszedelmes őrült, pedig csak – magyar hírlapíró.” Majd: „Persze, persze most már értem az agya konstrukcióját, – sáptozott még mindig félhalkan az orvos. – Hírlapíró! S még hozzá magyar hírlapíró!” (1908. febr. 22. 12.)

Ez, így előadva, túlzottan poénra hegyezett sztori. De az, ami a cikkben poénként olvasható, valójában jó retorikai fogás lehetett az orvosnak, hogy – mint az elbeszélésből jól kivehető – egyszerre jelezze, hogy „valamit” érzékel, s ugyanakkor, továbbra is fönntartva a megfigyelést, enyhítsen az ellenőrzésen, s reményt adjon a páciensnek. Az orvos eljárása annál inkább is értelmezhető így, mert az A osztályra való áthelyezés után – igaz, már sokkal „normálisabb”, komfortosabb, disszonanciáktól mentesebb körülmények között – még kb. kilenc napig folyt Storfer megfigyelése. S csak a bekerüléstől számított két hét múlva „szabadult”.

Ennek leírása is tanulságos. Storfer a maga szempontjából, s mintegy önmagát igazolva adja elő a szabadulás történetét, de – s ez nincs minden tanulság nélkül – az orvos gesztusait sem tünteti el. Lehetőséget ad az értelmezésre. Beszámolója, az adott szituációhoz mérten, őszinte s pontos: „A sok bolond között majd elfelejtettem már az én műbolond voltomat. De szerencsére észrevette végre az orvos a dolgok állását. Szóval: a kalandnak vége. Most már barátságban megférek az orvossal. Dicséri zszurnaliszta vállalkozó kedvettem. Ha a dolgok érdekelnek és akarom, nincs kifogása az ellen, hogy még egy ideig benn maradjak. Dehoggy akarom! Dehoggy akarom! Megyek én innen minden tétovázás nélkül.” Majd: „Összepakolják a holmimat. Az A osztály lakói nem tudják hová legyenek a csodálattól. Nem tudnak rá példát, hogy valakit még ilyen hirtelen szabadon bocsájtottak volna. Az orvos, aki épp most tesz körutat az összes osztályokban, meghív, ha kedvem tartja, kísérjem most el, hadd nézzem meg az egész intézetet, mielőtt távozom. El is kísértem. Alig tudom, mit láttam. Lehet is látni valamit, ha az ember arra gondol, hogy félóra múlva szabad lesz. Szabad – kétheti rémületes epizódoktól nem ment raboskodás után. Az orvos

kísérétében meglátogattam a B II. osztályt is, azt, hol a kaland kezdődött. Még mindig a régi állapotok. [...] Végigmegyünk a többi osztályokon is. Gyors egymásutánban látok szelíd bolondokat és dühös örülteket. De figyelmem minduntalan elkalandozik. // Végre künn vagyok.” (1908. márc. 8. 19.)

„Mübolond” vagy „szkizofrén”? A négyrészes cikksorozat, explicit alakban, az előbbit vallja és állítja, a leírás utalásrendszere azonban nem teljesen zárja ki azt, amit később Jung – nem tudni, hogy autopszia vagy „csak” kartonok alapján – állított. Két dolog bizonyos. Az egyik: Jung állításainak egyik fele, az öngyilkossági kísérlet megtörténte, magának Storferek a szövegével is igazolható, de legalábbis valószínűsíthető. A másik: akár helytálló, akár nem a Jung adta diagnózis, tény: Storfer egész további életét, bár nehezen kezelhető „különként”, de végig szabadlábban élte le – igen jelentős intellektuális és szervező teljesítményt produkálva. Beteggé nyilvánítása, főleg pedig e betegség ellene fordított érvként való használata – stigma. Profiljának megrajzolása ennél finomabb és árnyaltabb érvelést igényel.

Hogy az öngyilkossági kísérlet csakugyan megtörtént, azt – Jung állításán túl – az ötödik (menet közben, még február 25-én megjelent) Sansculotte-cikk valószínűsíti. E cikk nemcsak címével – Öngyilkosságok elmélete – alludál a szerző személyes érdekelttségére, de problémakezelésével is. Az, hogy ekkor, s éppen e „bolondok házi” kontextusban, e téma egyáltalán fölmerült, az árulkodó. Egy szokványos fiatalembernek, aki alig múlt még húszéves, nem ez a szokásos témája. Ha mégis témaként használja föl, akkor e mögött valami speciális érzékenység, érdeklődés, netán érdekelttség áll. S a cikk, címével ellentétben, nem a közforgalomban lévő öngyilkossági elméletek szemleszerű áttekintése és rekapitulálása, hanem ennél jóval kevesebb – s bizonyos összefüggésekre figyelve, jóval több. Az öngyilkosságok egyik speciális vonatkozását értelmezi: az öngyilkos önmaga ellen forduló szándéka és a tettét kísérő úgynevezett „póz” viszonyát. S a kívülállóknak ezekkel kapcsolatos vélekedéseinek önellentmondásait tárja föl. Mintegy a „pózt” igazolja.

A cikk áttételes vallomás, vagy inkább magyarázat. Egy aktuális öngyilkossági esetről indul ki: „A minap agyonlőtte magát egy hivatalnok, miközben kívánságára felesége a zongorán kedvenc nótáját játszotta.” Ebben Storfert nem is annyira a konkrét eset érdekelte, mint inkább az eset fogadtatása, a „hangulatos póz” vádjának ismételt fölmerülése, értelmezési panelként való alkalmazása. Meg is fogalmazza a maga „sztereotipizációs” elméletét. „Szomorú dolog – gondolja magában a hírlapíró – de szép téma”, utal vissza az a példaként kezelt öngyilkossági esetre. „Elmefuttatásokra való. És nem is késik ilyenkor az elmék futtatása. Észre se vesszük, hogy az ilyen különös alkalmakkor megismétlődő elmélkedésekben az egyes fordulatok, ötletek mint válnak az évek folyamán közhelyekké, a közhelyek klisékké. Csak úgy támadnak ezek a gondolat-klisék ötletszerűen, rutinból, néha csak egy szójáték kedvéért. S ahol gondolkozásunk kliséktől hemzseg, ott keletkeznek teóriák, dogmák, a valóságnak ezek a Prokrasztész-ágyai.” Ám, s ez érdekes, cikke csak az egyik „ilyen könnyűvérű elméletre” reflektál, s éppen a „pózzal” kapcsolatosra: „A »hangulatos póz« ítéletével már annyi öngyilkosságot bélyegeztek meg, hogy minden valamirevaló zszurnalisztának mellényzsebében készen van egy ilyen »bélyegzője«.” S idézi e vád argumentumát is: „Aki igazán leszámolt az étellel, az nem vágyik színszerűségre. Nincs szüksége tanúra... stb.” Storfert valamiért ez az érvelés készletellenes: „Nem furcsa-e ilyet mondani. Az az Y úr nem számolt le az étellel? Leszámolt úgy, hogy nincs is több le- és elszámolni valója. Nem gondolatban, képzeletben számolt le, hanem kézzelfoghatóan. »Aki igazában leszámolt az étellel, nem vágyik színszerűségre.« A kedvencnótás úr ellenben úgy látszik vágyott színszerűségre. Tehát? Vagy az elmélet nem igaz, vagy a valóság csal. Hiába lőtte meg magát, mégse számolt le az étellel. Higyük el, az elmélet mondja s az elmélet nem hazudik, nem téved. Eretnekség azt hinni, hogy az elmélet téved-

het. Valamint csak eretnek tételezheti föl, hogy tévedt az egyszeri professzor, aki, midőn hírül hozták neki, hogy feleségének gyermeke született, meggyőződéssel szól: Nem igaz, csak egy hét múlva születhetik. – Nem számolhatott le »igazában« az étellel, mondja hasonlóképpen az elmélet.” Nem nehéz észrevenni, hogy Storfer igazában e magyarázó elmélet önellentmondása érdekli, a lelki ok, a motiváció félreértelmezése. Gondolatmenete egy pontján általánosítva is kimondja: „Az elmélet nem kritikusan gondolkozó emberek kezében Prokrusztesz-ágyává válik a valóságnak. Ne a valóságon találjunk kifogásolni valót, ha nem illik rá az elmélet. Még a legigazabbnak és leghelyesebbnek tetsző elméletet sem szabad tovább érvényben hagyni, amint ellene szól valami a valóságban, amely szülőanyja, termőtalaja volt. Hátha még az elmélet nem is a leghelyesebbek közül való. Mint ez az elmélet az öngyilkosságok hangulatos pózáról.”

Nem lehet nem megfogalmazni a föltevést: a „hangulatos póz”-t az öngyilkosságok valóságos motivációi közül kizáró „elméletben” saját sérelmét látta. A saját öngyilkossági kísérletében szerephez jutó (közelebről sajnos nem ismert) póz lelki realitását védelmezte. Le is szögezte: „tulajdonképpen bizonyos pózolás, színjátszás minden emberben és mindenkor megvan. Ennek a színjátszásnak az a hivatása, hogy csökkentse a távolságot, amely fennáll a valóságos »én« és ama »én« között, amelyet képzeletünk, óhajtásunk alkot meg. Az első »én«-től függ, hogy mily messze van tőle a második és mennyire tudja amazt megközelíteni. Megesik, hogy az egyik én eléri a másikat, Y úrnál egy pillanatra elérte. Ő egy pillanatban oly embernek képzelte magát, aki kedvenc nótáját hallgatva, az alkonnyatot szemlélve főbelövi magát. – És – ki meri tagadni – a valóság el is érte a képzelte.” A kommentárja pedig ehhez félreérthetetlen: „Bizony nem komédia ez, komoly dolog és való.”

Öngyilkossági kísérlete mögött tehát valami ilyesféle összefüggés volt, Jung hiába nevezte azt „infantilisnak”, s vezette vissza a szkizofréniára. Storfer, Y úr példázatát magyarázva, „megvédte” kísérletét. Emögött, nem lehetetlen, már az orvosával a Burghölzliben folytatott diskurzusok tapasztalata is ott volt. Szóban forgó cikke ugyanis már egy, mondjuk így, analitikus énfelfogást demonstrál. „Azt mondtuk”, olvashatjuk egyebek közt e cikkben, „az öngyilkos lelkének, lelki állapotának tüzetes ismerete szükséges” (tudniillik megértéséhez). „Lenge fogalommá vált a »lélek« a materializmus, a szkepszis, a bölcsészeti forradalom korában. Aki a fogalomvilág anarkiája idejében a »lélek« szót használja, jól teszi, ha mindjárt meg is mondja, mit ért alatta. A tudomány már odajutott, hogy »én«-nek, »psziché«-nek, »személyiség«-nek az egyén képzeletének, benyomásainak, érzékleteinek, fogalmainak – természetszerűen folyton változó – summáját nevezze.” Ebbe pedig nagyon sok minden belefér, a képzetek, benyomások gazdag tárháza. Ennek a felfogásnak a kulcskérdése, persze, (s ezt ő maga is tudta), a normális és az abnormális szétválasztása. „Kétségtelen, hogy minden öngyilkosság legalábbis annyiban pszichopatikus jelenség, mert a lelki egyensúlynak legalábbis pillanatnyi megbillenésekor követik el. Csakhogy a lelkileg normális és abnormális ember között nem áll már a babona és tudatlanság emelte fal. Ma már tudjuk, hogy nüanszokon múlik sokszor a dolog, hogy a beteg lélek sem más »anyag«-ból van gyúrva, mint az egészséges. S következőleg tudhatjuk, hogy Y úrnak »hangulatos póza« bizonyára nem fakadt kevésbé a lélek valójából, mint pl. a róla írt elmefuttatások.”

Öngyilkossági kísérlete s annak „hozadéka”, minden traumatikus vonása ellenére, alighanem Storfer analitikus orientációjának kiindulópontjává vált.

12

Az utolsó Sansculotte-cikk, mint említettük, 1908. május 21-én jelent meg Wedekind címmel, a Színház és művészet rovatban. A cikk legfőbb érdekessége szempontunkból

a keltezése: „Bécs, május 20.” Wedekind műveit, így a Tavasz ébredése címűt is, Storfer már korábbról, Svájcban ismerte – írásában föl is idézi az író svájci recepcióját, sőt ezzel kapcsolatos személyes emlékeit is: „Másképp évtized előtt már megvolt a »Tavasz ébredése«, csak szerzőjének hírneve nem volt még meg. Wedekind akkor Zürichben élt. Az ötszakállú embernek nevezték őt a zürichiek: hosszú bajuszán kívül ugyanis háromfelé ágazó szakállt viselt akkor.” „Már akkor láttam – mondotta nekem egyszer az »Erdgeist« egyik felvonásközében egy öreg svájci polgár, akinek sehogy sem tetszett a színmű mozszerű gyorsasággal egymásra torlódó tartalma, – már akkor láttam, hogy ez az ember vagy bolond, vagy komédiás.” Nem valószínű tehát, hogy Svájcban Bécsbe Storfer most azért „ugrott volna át”, hogy megnézze a darabot. Most viszont mégis Wedekind darabjának bécsi előadásáról referált: „Franz Wedekind” – írta –, „aki gyakran föl szokott lépni saját darabjaiban, az álarcos úr szerepét játssza most Bécsben a »Tavasz ébredése«-ben.” Mi történhetett? Nyilvánvalóan az, hogy a Burghölzliből való „szabadulása” után, talán a kellemetlenné vált „kalandtól” distanciálni akarván magát, változtatásra szánta el magát. Az Universitat Zürich hallgatói anyakönyvében, a 17 411 „matrikelnummer” alatt ott a bejegyzés: az egyetemről 1908. április 30-án távozott. Majd áttelepült Bécsbe. S tudható is, tanulmányát 1908/11. közt már nem Svájcban, hanem az Universitat Wien jogi karán folytatta. Ezzel szorosabban vett „magyar” pályakezdése le is zárult – Bécsbe való áttelepülésével új történet kezdődött életében, s a megszakíttottság mozzanatára, a lezárás-újrakezdés szándékára vall alighanem az is, hogy föladta az írói szerepéhez addig hozzá tartozó Sansculotte nevet is. Több cikket e néven már nem jegyzett.

13

Tágabb értelemben azonban ezzel még nem ért véget „magyar” indulása. Bár 1908 tavasza mindenképpen fordulópont életében, 1919/20-ig nem dőlt el végleg, hogy a magyar fiatalokból végül is „osztrák”, vagy ha egyes füleknek úgy jobban hangzik, németül író értelmiségi világpolgár lesz. 1908 és 1919/20 közt ismétlődően láthatóvá válik az életrajz egy-egy „magyar” szála.

Ennek a geográfiai-történeti eredetéhez, magyar szocializációjához való kapcsolódásának néhány mozzanatát érdemes itt is megemlítenünk. A Budapesti Közlöny 1913. január 1-jei száma egy hosszú kinevezési listát közölt, s ebben egyebek közt ez is szerepel: „Ő császári és apostoli királyi fenség méltóztatott legkegyelmesebben (1913. január 1-ével) kinevezni [...] a gyalogságnál, vadászcsapatnál és a műszaki csapatoknál [...] (1913. január 1-től számítandó ranggal) a következő zászlósokat (hadapródokat) a tartalékban: [...] Storfer Adolfot az 57. sz. gy. -e.-től a 2. sz. gy. -e.-hez”. Magyarán, föloldva a rövidítéseket, mint katona továbbra is „magyar” volt, akit zászlósi rangban, tartalékosként az 57. számú gyalogezredtől a 2. számú gyalogezredhez helyeztek át. Ugyancsak 1913-ban több magyar érdekű publikációja is megjelent német lapokban. Az egyik a Marzben, amelyet magyar fordításban, Magyar dolgokról címmel a Népszava 1913. február 26-i száma is átvett. (Ez, jellemző módon, Tisza Istvánról, a Társadalomtudományi Társaságról s a választójogi küzdelemről egyaránt szót ejt – Storfer „képben volt” a magyar viszonyokat illetően.) A Frankfurter Zeitungban pedig, amelynek ez időben rendszeresen dolgozott, két másik munkája is magyar érdekű. Az egyik (az 1913. évi 248. számban) akár szimbolikusan is tekinthető: Eötvös Józsefről, születésének 100. évfordulója alkalmából ő írt méltató cikket. A másik, amely a kurrens magyar irodalomra való odafigyelését is jelzi, a Nyugat főszerkesztőjének, Ignotus Hugónak egyik írását, bár a szerzőt személyesen nem ismerte, lefordította és közzétette – Ignotus teljes megalégedésére. (Az öreg, már amerikai emigrációjában vegetáló Ignotus, értesülve Storfer haláláról, a clevelandi Szabadság 1947.

január 30-i számában fölidézte, hogyan nyomoztatott az őt oly jól lefordító „ismeretlen” után – hogy személyesen is megismerhesse.) Valószínűleg Ignótus elismerésének jele, hogy, még 1913-ban, Storfer a Nyugatban is fölbukkant. A Nyugat 10. és 19. számában három írása is megjelent. Az egyik, a Zakata című, talán nem is véletlenül, régi kolozsvári barátja, a különc Richtzeit Artúr emlékét idézi föl. (Megemlékezése mindjárt visszhangot is váltott ki. A kitűnő prózaíró, Török Gyula, ugyancsak Zakata címmel, már a Nyugat következő, 11. számában úgy vélte, s „megtisztelő körülmény”-nek mondta, hogy „szegény Arhur” „egyénisége érdekességeit finom tollal, finom elmeéllel [...] méltatta régi kolozsvári jó embere, Storfer.”) S az is e történet része, hogy 1913. június 16-án Ferenczi Sándor is megismerkedett vele – s azonnal, már 17-én referált is erről Freudnak. (Friedrich 2015: 319.) Magyarországi kapcsolódásainak további, nem érdektelen jele, hogy 1914-ben Berlinben megjelent pszichoanalitikus könyvét (Marias jungfrauliche Mutterschaft) idehaza a Huszadik Század júniusi száma ismertette. (A recenzens az ugyancsak analitikusan orientált Varjas Sándor volt.)

Ezt a Magyarországhoz s a magyar szellemi élethez való kapcsolódását egyszerre erősítette és tördelte a világháború, amelyet, ha pontosak a szakirodalom adatai, a magyar hadsereg tisztjeként végigharcolta. Meg is sebesült. Annyi bizonyos, a Budapesti Közlöny 1918. március 30-i száma kitüntetéséről adott hírt. Ahogy a hivatalos közlemény írta: „Ő császári és apostoli királyi Felség” „az ellenséggel szemben kitűnő szolgálat elismerésül” egyebek között Storfer Adolf 63. gyalogezredbeli tartalékos hadnagynak „a koronás arany érdemkeresztet a vitézségi érem szalagján és a kardokkal” kitüntetését „méltóztatott legkegyelmesebben adományozni”. A háború végén Budapestre tért haza. 1918. december 6-án Ferenczi Sándor erről így számolt be Freudnak: „Néhány nappal ezelőtt Storfer tűnt fel errefelé. A francia frontról érkezett, még egészen katona, és a forradalmi zűrzavarban nem igazodik ki.” A pszichoanalízishez, folytatta Ferenczi, „hű maradt”. (Freud/Ferenczi 2003. II/2. 199., idézi Friedrich 2015: 320.) Jellemző, hogy a morális fölháborodásainak rendre hangot adó Storfer, szinte azonnal haza érkezése után megírta vádiratát Bartha Albert hadügyminiszter ellen. Olvasói levélként közreadott cikke, Vádolom Bartha Albertet! címmel már a Népszava 1918. december 13-i számában megjelent. (Érdekes, de aligha véletlen, hogy sok erdélyi adattal érvelt.) Itthon, amennyire megállapítható, a pszichoanalitikus közéletben vállalt szerepet. Mindjárt, a Magyar Néprajzi Társaság főtítkári beszámolója szerint, már „az 1918. évtől” felvételét kérte a néprajzi társaságba. Az 1919. január 29-i választmányi ülésen, Róheim Géza (1891–1953) javaslatára, „Storfer A. József író Budapestről” meg is választott (Ethnographia 1919: 136.). A fiatal, „galileikörös” értelmiség lapjában, a Szabadgondolat 1919. február 15-i számában pedig, Psychoanalysis ante portas! címmel pszichoanalitikai tanszék föllállítását követelte. Nem is eredmény nélkül. Mint ismeretes, Ferenczi Sándor csakugyan katedrát kapott a budapesti egyetemen – igaz, a tanszék, az apokaliptikus viszonyok közt nem lett hosszú életű (vö. Erős 2013). 1919. március 9-én a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületnek is tagja lett. Akkor, a Korrespondenzblatt regisztrálása szerint, lakcíme ez volt: Budapest, VIII. Szentkirályi u. 6. (Giefer 2007, idézi Friedrich 2015: 320.)

A „kommün”, azaz a Tanácsköztársaság hónapjaiban is Budapesten tartózkodott. A bukás után, már távollétében, ellene is vizsgálat indult, s az ekkor (1920. február–október) keletkezett iratok (BFL – VII. 18. d – 13/7275–1920) alapján tudható, hogy a kommün alatt, főhadnagyként, a Keleti pályaudvari 72. számú postahivatalnál teljesített szolgálatot, Helmár Ágost alezredes parancsoksága alatt. (A hivatalt katonatisztek és postai tisztviselők együtt látták el.) Hogy pontosan mi volt a feladata, az iratokból nem derül ki, csak sejthető, hogy a katonatisztek, így ő is, az információforgalom felügyeletét látták el. (Az egyik tanú például, saját önmeghatározása szerint, cenzor volt.)

Az iratoknak két érdekessége van. Az egyik a róla (1920. aug. 20-án) fölvevett személyleírás. Ennek némely adata (születési hely és év) téves, de a leírás egészében jó, hozzávetőleges képet ad róla. Kiderül belőle, magyar állampolgár volt, három nyelvű (magyar, német, román), izraelita vallású, nőtlen, foglalkozása újságíró, tartalékos főhadnagy. Külsejét így írják le: termete „szikár”, magassága 170 cm, beszédében „rendes”, szeme „szürkés”, „hiányos fogú”, orra „pisze”, füle „hegyes”, „beretvált arcú”, „jobb keze béna”, haja és szemöldöke „barna”, a bajuszt és szakállt firtató ponthoz pedig az van írva: „borotvált”. Ruházata, korjellemző adat ez is, még „katonaruha”. A másik érdekesség a jegyzőkönyvbe vett tanúvallomásokból kirajzolódó karakterisztika. Mózer Sándor százados, aki 1920. április 9-én tette meg ellene „vallomását”, nem nevezhető elfogulatlan, tárgyilagos tanúnak, ő, a jelek szerint, mindenben Storfer protagonistája, sőt vádlója volt, de a legtöbb információval ő állott elő. A szituációt így írta le: „A kommün alatt [...] mint több tiszt a tábori posta ellenőrző osztályánál voltunk beosztva. Többek között Storfer Adolf ny. fhdgy (lak: VI. Szentkirályi utca 6. I/14 alatt) szintén a beosztottak között volt. Storfer nemcsak, hogy a kommün elveket elfogadta és ezen elveket vallotta, hanem mintegy igyekezett tiszt társait is rábeszélni, hogy a kommün elveket fogadják el s minden eszközt felhasználta arra, hogy elveinek híveket toborozzon tiszt társai között.” Mózer és Storfer között konfliktus is támadt. Mózer, állítólag, ahogy vallotta: „a hadsereg minden egyes vereségeit örömmel tárgyaltam és újságoltam ismerőseim körében”, s erre Storfer, állítólag, megfenyegette: „László N. fhdggyal azt izentette nekem, hogy ha a vörös hadsereg ellen ható lekicsinylő beszélgetéseimet tovább fogom folytatni, le fog tartóztatni.” Mózer, vallomásából jól kivehetően, az ellenforradalmi konjunktúrához igazodva, retrospektíve „fényezte” magát, de szembenállásuk, sőt az „üzenet” ettől függetlenül igaz lehet. Storfer karakterisztikája szempontjából két dolog így is figyelemre méltó a vallomásból. (1) Azt, hogy Mózer csakugyan elvitette volna Storfer, még Mózer sem állítja. De (2) mindaz, amit még elmond, az a kurzista katonatiszt denuncáló perspektívájából fogalmazódik meg ellenlábásáról. Elbeszélését ugyanis mindjárt ezzel folytatta: „Storfer különben is a 72-es posta hivatalnál levő tábori főpostán szolgálatot teljesítő tiszteknek volt a titkos politikai megbízottja. Ezt természetesen csak később és kerülő úton tudtam meg.” Majd így folytatta: „Tudomásom van arról, hogy Storfer, mint újságíró is dolgozott (hogy melyik újságnál azt nem tudom) s több cikket írt a kommün mellett. – Mint újságíró több ízben is kapott szabadságot, részint, hogy dolgozhasson, részint pedig hogy az újságírói gyűléseken részt vehessen.” Vallomása egy ponton nyílt inszINUÁCIÓBA, sőt följelentésbe ment át: „Tudomásom van arról, hogy Storfer a kommün bukása előtt pár héttel útlevelet kért Bécsbe, de nem kapott, mert újra arról értesültem, hogy ki akar menni Németországba. – Gyanúm az, hogy [...] el akar szökni innen, hogy az igazságszolgáltatás kezét elkerülhesse, avagy Németországban kommün ténykedéseit tovább folytathassa.” Nem kétséges, ismeret, félismeret és rosszhiszemű föltevés itt már egybecsúszik, s a szöveg: följelentés. Mózer százados jegyzőkönyvezett szövege mindenestre ezzel a mondattal zárul: „Kérem nevezett ellen a törvényes lépéseket megtenni.” Ez világos beszéd. S az is ténynek tekinthető, Storfer csakugyan a „másik” oldalon állott. Mózer „vallomása” alapján az irat felzete Storfert joggal aposztrofálja „kommunista üzemekkel vádolt egyén”-ként.

Weisz Pál Béla, akit Mózer javaslatára ezt követően, június 11-én hallgattak ki, egy ponton megerősítette a százados vallomását. Weisz ugyanis, aki a postahivatalban cenzor volt (civilben magánhivatalnok, rendfokozata szerint pedig „népf. őrm.”) így vallott: „Egy ízben Mózer szds úr magatartása miatt Storfer azt a kijelentést tette: »hogy Mózer szds urat le fogja tartóztatni és lecsukatja!« [...] Ebből [a] kijelentésből és magatartásából az a meggyőződésem, hogy Storfer Adolf kommunista érzelmű volt.” Holecz Tibor postafelügyelő, szolgálaton kívüli százados, akit szintén Mózer javaslatára hallgattak ki,

július 16-án azt vallotta, Storfert „meggyőződéses kommunistaként ismertem. Több ízben fejtegette boldogító tanait.” „Egy ízben”, folytatta Holecz, Storfer „kijelentette, hogy ő följelent mindenkit, a kiről megtudja, hogy az illető nem a proletár uralom híve.” A Mózer és Storfer közötti afférról, „közvetve”, ő is tudott. Ugyancsak július 16-án, s ugyancsak Mózer javaslatára, kihallgatták volt parancsnokukat, Helmár Ágost alezredesét is. Storfert az alezredes (régi, hivatásos katonatiszt) így jellemezte: „Storfer Adolf a kommün alatt alattam szolgált és katonás, tisztelettudó, fegyelmezett magatartást tanúsított. Engem mint alezredes urat szólított meg.” „Tény, hogy ő jobboldali mérsékelt socialisztikus elveket vallott, de mint tudományosan képzett (sokáig élt Németországban mint újságíró), philosophiával foglalkozó ember, elveit higgadtan, nyugodtan és inkább theoretikusan adta elő. Jelenlétemben soha nem volt [...] kihívó, sem nem fejtett ki agitációt, sőt velem szemben respektálta a tárgyilagos ellenvéleményt is.” Az alezredes azt ugyan nem zárta ki, hogy a tisztek egymás közötti vitáiban Storfer esetleg tett „fenyegető kijelentéseket”, de ő ilyeneknek soha nem volt tanúja. Jellemzése, mai perspektívából, hitelesnek látszik, s mentes a konjunkturális megbélyegzés szándékától.

A Mózer Sándor százados följelentése nyomán indult nyomozás eredményeit összefoglaló Péry Jenő (a Budapesti m. kir. katonai Városparancsnokság munkatársa) 1920. július 17-i „összefoglaló jelentésében” érzékelte a vallomások közötti ellentmondásokat, s bár afelé hajlott, hogy Storfer csakugyan „kommunista” volt, végkövetkeztetése ez lett: „[Egy]kö[nyv]ileg volna Storfer kihallgatandó, azonban bejelentett lakcíméről elköltözött.” Az ügyet végül 1920. október 13-án a Budapesti Államügyészség zárta le, s kimondta: „A Storfer Adolf ellen folyamatba tett nyomozást a Bp. 101. S-ának 3. pontja alapján megszüntetem, mert bűnössége nem bizonyítható.” Ezzel egy történet visszavonhatatlanul lezárult, mert maga az alternatíva bezárult.

Azaz, a visszaintegrálódási folyamatot az 1919. augusztusi fordulat, az ellenforradalmi „rendszer váltás” megtörte. Horthy és a úgynevezett „különítményesek” hatalomra kerülése elől, tudjuk, Storfer Bécsbe menekült, és szimbolikus, hogy még 1919-ben a bécsi pszichoanalitikai egyesület tagja lett (vö. Giefer 2007). Pályája keretét és lehetőségeit ettől kezdve véglegesen egy külső, nem magyar kontextus adta meg.

JEGYZET. Munkámat adatok azonosításával, könyvtári és levéltári dokumentumok másolásával stb. sokan segítettek. Herendi László (Bp.), Tóth Tamás (Szeged), Labádi Lajos (Szentes), Perczel Olivér (Bp.), Ráczné Mojzes Katalin (Szeged), Cseke Péter (Kolozsvár) és Újvári Mária (Kolozsvár) segítségét külön is köszönöm. A történet szerző nélküli, névtelen szövegforrásai időrendben a következők:

„A szeminárium botránya.” Szenzációs sajtópör. Egyetemi hallgatók az esküdtek előtt. Előre (Kolozsvár), 1906. szept. 21. 81. sz. 1.

Egyház elleni izgatás. Pesti Napló, 1906. szept. 21. 259. sz. 16.

Izgatás az egyház ellen. Budapesti Hírlap, 1906. szept. 21. 259. sz. 12.

Elítélt újságírók. Népszava, 1906. szept. 21. 223. sz. 6.

„A papszakácsnő bűnei” és egyebek. Népszava, 1906. szept. 22. 224. sz. 9.

A kolozsvári pártszervezet. Népszava, 1906. okt. 3. 233. sz. 8.

A hitoktató. Népszava, 1906. okt. 6. 7.

Tárgyalják az Esztegár ügyet. Előre (Kolozsvár), 1907. febr. 12.

Tárgyalják az Esztegár-ügyet. Pletykák Szamosújvárról. Előre (Kolozsvár), 1907. febr. 19.

Szamosújvár a bírái előtt. Tárgyalják az Esztegár-ügyet. Előre (Kolozsvár), 1907. febr. 21.

Az Eszter-ügy ítélet előtt. Még titkosabb a tárgyalás. Előre (Kolozsvár), 1907. febr. 22.

Nem vétkezett a pap. Az ítélet az Esztegár-ügyben. Előre (Kolozsvár), 1907. febr. 23.

- A rágalmazás. Pesti Napló, 1907. febr. 24. 48. sz. 20–21.
 Egy évi fogház, 4000 korona pénzbüntetés! Népszava, 1907. febr. 24. 48. sz. 10.
 Hitoktató és újságírók. Pesti Hírlap, 1907. febr. 24. 48. sz. 12.
 A rágalmazók. Budapesti Hírlap, 1907. febr. 26. 16.
 Izgatás a csuhások ellen. Népszava, 1907. márc. 14. 63. sz.
 (A dési m. kir. áll. Főgimnázium igazgatójának jelentése.) Hivatalos Közlöny, 1907. jún.
 1. 12. sz. 203.
 Szerkesztői üzenetek. Pesti Napló, 1908. febr. 19. 44. sz.
 (Kinevezések listája) Budapesti Közlöny, 1913. jan. 1. 1. sz. 57.
 (Kitüntetések listája) Budapesti Közlöny, 1918. márc. 30. 75. sz. 3.
 Jegyzőkönyvi kivonat. Ethnographia, 1919. 136.

Irodalom

- Blowers, G. 2004: *Bingham Dai, Adolf Storfer and the Tentative Beginnings of Psychoanalytic Culture in China: 1935–1941.* = *Psychoanalysis and History*, 6. sz. 93–105.
- Gulyás Pál 1978: *Magyar írói álnév lexikon.* A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Második, változatlan kiadás. Bp.: Akadémiai Kiadó
- Erős Ferenc 2013: *A pszichoanalízis a budapesti egyetem orvoskarán 1918–1919-ben.* = *Zsidóság – tradicionalitás és modernitás. Tisztelgő kötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából.* Bp.: Wesley János Lelkészképző Főiskola, 129–152.
- Erős Ferenc 2016: *A pszichoanalízis és a közép-európai értelmiségi emigráció a huszadik század első felében.* = *Uő: Psziché és hatalom. Tanulmányok, esszék.* Bp.: Kalligram, 51–64.
- Ért 1897/98: A deési m. kir. áll. gymnasium I. évi értesítője 1897–98. Közzéteszi: Boros Gábor. Deés, 1898
- Ért 1898/99: A deési m. kir. áll. gymnasium II. évi értesítője 1898–99. Közzéteszi Boros Gábor. Deés, 1899
- Ért 1899/1900: A deési m. kir. áll. gymnasium III. évi értesítője 1899–1900. Közzéteszi Boros Gábor. Deés, 1900
- Ért 1900/01: A deési m. kir. áll. gymnasium IV. évi értesítője 1900–1901. Közzéteszi az igazgatóság. Deés, 1901
- Ért 1901/02: A deési m. kir. áll. gymnasium V. évi értesítője. 1901–1902. Közzéteszi az igazgatóság. Deés, 1902
- Ért 1902/03: A deési m. kir. áll. főgimnázium VI. évi értesítője. 1902–1903. Közzéteszi: Kőrösy György. Deés, 1903
- Ért 1903/04: A deési m. kir. áll. főgimnázium VII. évi értesítője 1903–1904. Közzéteszi: Kőrösy György. Deés, 1904
- Ért 1904/05: A deési m. kir. áll. főgimnázium VIII. évi értesítője. 1904–1905. Közzéteszi: Kőrösy György. Deés, 1905
- Freud, Sigmund–Jung, Carl Gustav 1974: *Briefwechsel.* Frankfurt/M: Fischer
- Freud, Sigmund–Ferenczi Sándor 2003: *Levelezés.* II/2. köt. Levelek 1917–1919. A magyar kiadást sajtó alá rend. és szerk. Erős Ferenc és Kovács Anna. Bp.: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó
- Friedrich Melinda 2015: *Storfer konfliktusai a pszichoanalízisben.* = III. interdiszciplináris doktorandusz konferencia 2014. Szerk. Schaub Anita, Szabó István. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 319–328.

Giefer, Michael 2007: *Das Korrespondenzblatt der Internationalen Psychoanalytischen Vereinigung (1910–1941)*. Elektronische Version, <http://www.luzifer-amor.de/fileadmin/bilderDownloads/korrespondenzblatt,910–1941.pdf>

Ignotus (Hugó) 1947: *A Tarlóról*. Meglehetősen olvasott ember... Szabadság (Cleveland), jan. 30. 2.

Józsa Antal–Mucsi Ferenc 1986: *Kun Béla pályakezdése*. Századok, 2. sz.

Pape, Christian 2012: *Verdrangt, Verkannt, Vergessen?* Ein Beitrag zu Leben und Werken von Adolf Josef Storfer. = Chilufim. Zeitschrift für jüdische Kulturgeschichte, 12. sz. 5–26.

[Pártos Ervin–Storfer Adolf] 1906a: *A pap bűne*. A szamosújvári Jolbej-eset. Előre (Kolozsvár), 1906. jún. 16. 2.

[Pártos Ervin–Storfer Adolf] 1906b: A papszakácsné garázdálkodása. Szélnek eresztett szeminaristák. Előre (Kolozsvár), jún. 18. 2.

[Pártos Ervin–Storfer Adolf] 1906c: *Kórházba!* A beteg pap bűne. Előre (Kolozsvár) jún. 18. 2.

Rosdy, Paul 1999: *Adolf Josef Storfer*, Shanghai und die Gelbe Post. Wien:Verlag Turia und Kant

Rothländer, Christiane é. n.: *Storfer, Adolf Josef*. Psychoanalytic Document Database.

<http://www.padd.at/people/747?locale=de>

Sansculotte 1907a: *Gorkij*. Pesti Napló, júl. 7. 161. sz. 11.

Sansculotte 1907b: *A vörös szűz szobra*. Pesti Napló, júl. 14. 167. sz. 13–14.

Sansculotte 1907c: *Írói motívumok*. Egy híres író naplójából. Pesti Napló, júl. 18. 170. sz. 5.

Sansculotte 1907d: *Utazás a csúnya orr körül*. Pesti Napló, aug. 15. 194. sz. 10.

Sansculotte 1907e: *A két Naumov*. Pesti Napló, szept. 15. 220. sz. 11.

Sansculotte 1907f: *A halálra ítélt halálbüntetés*. Pesti Napló, szept. 29. 232. sz. 11–12.

Sansculotte 1907g: *Lueger s az orvostudomány*. Pesti Napló, okt. 2. 234. sz. 5.

Sansculotte 1907h: *Cavete...? A kormányozható léghajók*. Pesti Napló, okt. 6. 238. sz. 12.

Sansculotte 1907i: *Forel – antimilitarista*. Pesti Napló, nov. 7. 264. sz. 7.

Sansculotte 1907j: *A svájci nép szavaz*. Pesti Napló, nov. 10. 267. sz. 9.

Sansculotte 1907k: *Oroszok Svájcban*. Pesti Napló, nov. 20. 275. sz. 6.

Sansculotte 1907l: *Kényes kérdések*. Pesti Napló, dec. 1. 285. sz. 10–11.

Sansculotte 1907m: *Forel s a büntetőjog*. Pesti Napló, dec. 8. 291. sz. 7.

Sansculotte 1907n: *Száműzöttek karácsonya*. Pesti Napló, dec. 25. 305. sz. 13.

Sansculotte 1908a: *A bolondok házában*. Pesti Napló, febr. 9. 36. sz. 10–11.(?)

Sansculotte 1908b: *A bolondok házában II*. Pesti Napló, febr. 22. 47. sz. 12.

Sansculotte 1908c: *Öngyilkosságok elmélete*. Pesti Napló, febr. 25. 49. sz. 10–11.

Sansculotte 1908d: *A bolondok házában III*. Pesti Napló, márc. 5. 57. sz. 11–12.

Sansculotte 1908e: *A bolondok házában IV*. Pesti Napló, márc. 8. 60. sz. 19.

Sansculotte 1908f: *Wedekind*. Pesti Napló, máj. 21. 122. sz. 14–15.

Scholz-Strasser, I. 1989/90: *Adolph Joseph Storfer – Biographische Aspekte zu einem Mitglied der Wiener Psychoanalytischen Vereiigung*. China Report, 107–108: 26–37.

Silagi, Denis 2009: *Adalékok a „pszichoanalízis – magyarországi vonatkozások” témához*. Thalassa, 1. sz.

Storfer Adolf 1906a: *Az egyéniség apostola*. 1906. március 20-án, Ibsen Henrik 78. születésnapján. Jövendő, márc. 25. 13. sz. 27–32.

- Storfer Adolf 1906b: *Mire tanít a Társadalomtudományi Társaság esete?* A Jövő (Nagyvárad), 8. sz. 236–239.
- Storfer, A. J. 1913: *Magyar dolgokról*. Népszava, febr. 26. 49. sz. 3–4.
- Storfer Adolf 1913a: *Egy elhibázott élet*. Nyugat, 10. sz. 783.
- Storfer Adolf 1913b: *Zakata*. Nyugat, 10. sz. 783–785.
- Storfer Adolf 1913c: *Széljegyzetek*. Nyugat, 19. sz. 527–528.
- Storfer Adolf József 1919: *Psychoanalysis ante portas!* Szabadgondolat, 4. sz. 94–95.
- Török Gyula 1913: *Zakata*. Nyugat, 11. sz.
- Varjas Sándor 1914: *A. J. Storfer: Marias jungfrauliche Mutterschaft*.
Ein völkerpsychologisches Fragment. [Ism.] Huszadik Század, 6. sz. 835.
- Vámos Péter 2005: *Távoli menedék*. Közép- és kelet-európai zsidó menekültek Sanghajban a második világháború idején. Világtörténet, ősz–tél
- Wittels, F. 1945: *Albert Joseph Storfer 1888–1944*. Psychoanalytic Quarterly, 14: 234–235.
- Yuan Zhiying 2008: *A. J. Storfer und die „Gelbe Post“*. Literaturstrasse. Chinesisch-deutsches Jahrbuch für Sprache, Literatur und Kultur. 9. 225–238.

Wehner Tibor

Absztrakció és progresszió

Vallomás Kalmár Pál szobrász- és festőművésről

Kalmár Pál szobrász- és festőművész kiállításának látogatója azt konstatálhatja, hogy a hagyományos terminus, a szobrászatnak nevezett műforma-megjelölés már csak nagy fenntartásokkal alkalmazható azokra a tárgyalkotási és szellem-objektívizációs, illetve tárgy-szubjektívizációs műteremtési aktusokra és folyamatokra, amelyeknek megtestesüléseiből e tárlat szerveződött. A befogadói kételyekre és kérdésekre válaszokat keresve Joseph Beuys alapvető, szűkszavúságában is oly bőbeszédű tételét alkalmazhatjuk: „A gondolkodás már plasztika.”

Azt kell regisztrálnunk, hogy a műalkotás – az egykori klasszikus szobrászati mű – a valóságigézet tartományából, a valóságra utaló jelek által teremtett vonatkozásokörökből és kontextusokból a XX. században, hangsúlyosan a század második felében utolsó harmadában kilépett, kiszabadult, és a fogalmiság, a fikció birodalmában kezdte meg térhódítását. Itt már sokadrangúvá foszlottak a stíluskérdések, a kifejezésbeli, a szimbolizációs áttételek, másodlagos szerepűek a térrel teremtett viszonyrendszerrel, a formai problémák. Mert a művek létezmódjában alapvető, gyökeres fordulat következett be: és ez a valóságnak nevezett szférától való függetlenedés indíttatásán túl a gondolat, a koncepció tárgyiasítása, az öntörvényű, új valóságélem létrehozásának szándéka, a külön világ, illetve az önálló létezmód kereteinek megteremtése. Nyilvánvaló tény, hogy az olyan hagyományos műfajok és műformák, mint a portré vagy az alakot, a figurát megragadó kisplasztika és a dombormű, az érem teljesen háttérbe szorult, már-már elveszett Kalmár Pál számára is, vagy csak a korai, kezdeti periódus alkotásai között lelhető fel. Lényegtelen elemmé vált a klasszikus szobrászat szelleme és gyakorlata, a leképező-megjelenítő tárgylétrehozás. A mű számára immár kizárólag önmaga a fontos, autonóm önmaga, amely radikálisan szakított a hagyományokkal: anyagában, megformálásmódjában, tömegében, formarendjében, méretében, pozíciójában, a térrel teremtett viszonyában, a kifejezés módozataiban. E körben értelmetlenné vált a plasztikára és a sculptrúrára – a hozzáadásos mintázásra és az elvételre alapozott faragásra – hivatkozó kategorizálás, hiszen itt esetenként a láncfűrész és a hegesztőpisztoly az eszköz, máskor meg talált tárgyakból szerveződik a kompozíció, alkatrészek és mindennapi tárgyak válnak szoborrá, és belép a mozgás, esetenként fontos szerepet kap a hangeffektus is, ezáltal a történet, valamifajta térbeli cselekmény, a lezajlás, a folyamatszerűség is a szobrászati tárgy hatásvilág-sugárzásába kapcsolódik. A mozdulatlanság, az állandóság, mint a szobrászat specifikumai, elvesztették érvényességüket. A több évezredes konvenciók trónfosztásához bizonyos esetekben elég egy mikrosütő kiserelt és új funkcióba állított villanymotorja.

Angyal – fém, 58×12cm

Cím nélkül - fém (húsdaráló kés), 55x15 cm

Cím nélkül – fém (kazánajtó-fogantyú), 85×22 cm

Cím nélkül – fém, 48×23 cm

Cím nélküli – fém, 48x23 cm

Cím nélkül – fém (ásó), 47×20 cm

Cím nélkül – fém (lapát), 45×20 cm

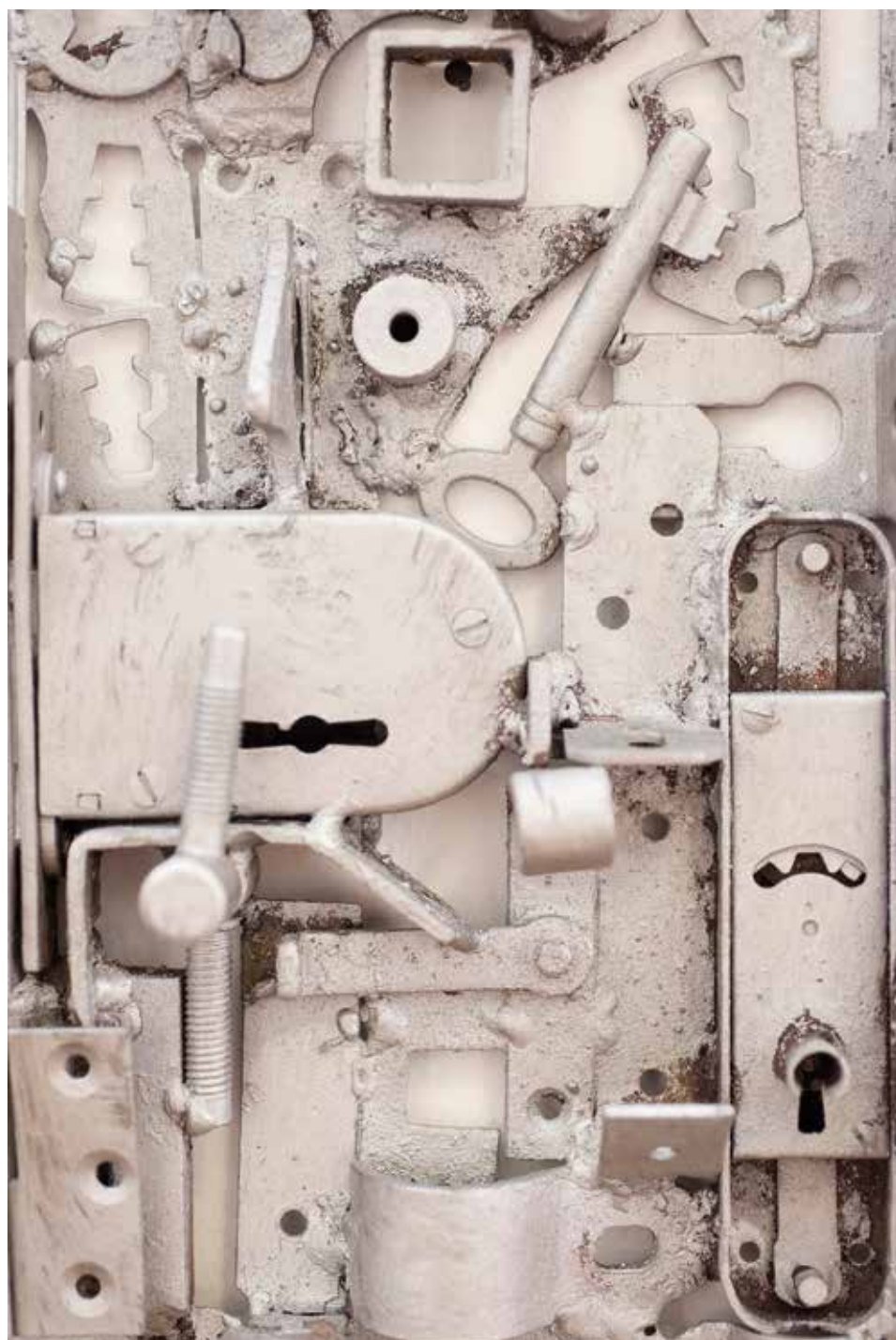
Cím nélkül – fém (ásó), 31×9 cm

Cim nélkül – fém, 73×27 cm

Hűtő fém – (táj, kísérleti munka), 1980-as évek eleje, 40×70 cm

Cím nélküül – fém, 40x25 cm

Cím nélkül – kinetikus fémszobor, 2014, 75×30 cm

Táncos – fém, 2014, 40x25cm

Megszoritások – fa, 1980-as évek, 47×22 cm

Cím nélkül - diófa, Ágasegyháza 2013, 80x23 cm

Cím nélkül – fém, mobilszobor, 174×24 cm

A szobrászat modern kori önfeljlődése eredményeként vált már-már figuralitásmentessé a szobrászat, ahol a szobrászat klasszikus tárgya, az emberalak már csak a stilizálás rendkívül áttételessé emelkedő formáiban és szféráiban van jelen. Mint Kalmár Pál munkásságában is: a korai, legömbölyített formákra hangolt faszobrok kompozícióiban, vagy a fém-kollázsok konstrukcióiban. A művek azt manifesztálják, hogy minden eddiginél fontosabb a térbe helyezett, a minden nézetet, szemlélésszempontot, kontaktustereztési lehetőséget kiaknázó, mágikus töltetű autonóm szobor-tárgy – emellett azért néhány, a tradicionális domborművel párhuzamba állítható, falhoz, síkhoz illeszkedő, a felület izgalmával rabul ejtő munkával is találkozhatunk –, s hogy immár konvencióvá szintetizálódott az anyagválasztás újdonsága, a tömegformálás újszerű volta, a technika hallatlan sokszínűsége: a tárgyformálás szabadsága. Valamennyire még kitapinthatók, felismerhetők az avantgárd hagyományba ágyazódó stilsztikai gócpontok: jelen vannak az organikus, a struktúra-elvű, a minimalista és a jelszerűen összegző invenciók, a konceptualista és a természet szelleme által megérintett kezdeményezések is, de az egyes területek, körök között termékeny kapcsolatok szövődése, átjárás figyelhető meg. Ez lehet talán az eredője annak is, hogy közel került egymáshoz az egyértelmű és a látszatszerű, a logikus és az abszurd: játékosan könnyed és komoly felvetések, letisztult és bonyolult formarendek, finom és durva szólások feleselgetnek egymással. Így, több évtizedes alkotástörténet során alakult ki a meditatív szellemiséggel átitatott, belső aktivitásokban fürdő Kalmár Pál-szoborkollekció is.

Természetesen nem elhanyagolható a mindezen történések, folyamatok, törekvések indítékait, szükségszerű összefüggéseit feltételező két meghatározó tényező: az idő és a színtér. Az idő és a színtér által determinált dolgok, keretek, jelenségek. Az 1949-ben született Kalmár Pál fontos festői előtanulmányok után az 1970-es évek közepén kezdte meg szobrászati munkálkodását, de a képalkotó munka a későbbiekben is fontos szerepet kap munkásságában. A kezdeti évek különböző szakkörökhöz, mesterekhez, alkotótáborokhoz, mozgalmakhoz kötődnek. Az akadémikus elveket valló tanároktól csakhamar a Kassák Lajos vezérlőcsillaga alatt dolgozó avantgárd szellemiségű fiatal mesterek vonzáskörébe kerül, és innen nincs visszaút: feladva a természetelvű szemléletet, az absztrakció birodalmában való kalandozás, a művészi kutatómunka, az új kifejezési lehetőségek keresésének esztendei következnek. És mindez egy olyan korszakban, amikor még mindig gyanakvással tekintenek a hivatalos művészetpolitikai körök az elvont, az absztrakt képzőművészetre, amely gyanakvás csak az ún. rendszerváltás utáni években kezd csillapodni, illetve lényegtelen kérdéssé válni. Vagyis Kalmár Pál is azon művésznemzedék tagja, amelynek megadatott az ezerszer elátkozott puha diktatúrában – amelyben azért ne felejtjük: behaltak néhányan, és vannak hősi művészhalottak is – és az újra megteremtett demokráciában is alkotni és fellépni: az első periódusban ellenszélben, az akadémikuskodó zsűrivel, a művészetpolitika cenzúrájával, a másodikban, ebben a szabadabb világban az értékváltsággal és közömbösséggel hadakozva. Mert mindez összefügg a színtérrel: 1989 előtt a moszkvai gyarmat Magyarországgal, majd az Európában helyét kereső országgal, annak is alföldi, Duna–Tisza-közi, kecskeméti, művészeti szempontból kitüntetett jelentőségű – jelentős művésztelepi múlttal, számos más művészeti ág műhelyével felvértezett –, de mégis Budapest árnyékában leledző vidéki régiójával. Ebben a közegben, innen kalandozva más tájak, más országok alkotóműhelyei felé, de ide vissza-visszatérve született meg a négy évtizedes munkásságot felölelő szobrászati-festészeti életmű. A kiállítás korszakokra tagolása, illetve tematikai egységekre bontása a pálya legfontosabb periódusait körvonalazzák, a legfontosabb műcsoportokat koncentrálják: a Rudnay-tanítványokhoz, Schöffner Miklós újító kezdeményezéseire, a Csiky Tibor és Fajó János műhelyéhez kötődő munkák együttese, a közelmúlt tér- és formakutatását tanúsító faszobrok kollekciója

és a lírai expresszív indíttatású képek sorozata egy sokoldalú, elmélyülten kísérletező, kutató szellemiségű alkotó portréját körvonalazzák. Az elvonatkoztatás, a progresszió szelleme, gondolatiság, izgalmas formai lelemény élteti a modern nemzetközi művészeti áramlatokkal együtthangzó, a XX. század utolsó harmadának korszerűsége törő magyar művészetébe illeszkedő Kalmár Pál-műveket.

Kalmár Pál alapvetően elvont nyelvezetű plasztikai, konstrukciói és a festői alapelemek, a színek és a foltok felfokozott kifejezőerejére alapozott kompozíciói formailag és stilisztikailag sokrétűeknek, de jelentésköreiket vallatva mégis hallatlan egységet alkotónak ítéelhetők: e munkák a művész szabadságvágyának, szabadságérzetének megnyilvánulásai. A szabadságot vágyó művészet nélkülözhetetlen voltának szenvedélyes tanúi.

(Kalmár Pál szobrász- és festőművész 2014-ben a kecskeméti egykori Dán Intézetben rendezett kiállítása alkalmából.)

Dobozi Eszter

„Gondolatok – szobrok – évek”

Pály Gusztáv életműve szavakban és műtárgyakban

Paradoxonra épül a szobrászművész Pály Gusztáv könyve. Azzal zárja ugyanis pályáját és alkotásait bemutató kötetét, hogy *„a mű az elsődleges, mert az a keletkezésének körülményeiből kiszakítva is képes önálló életet élni”,* s hogy *„a jó szobor arról ismerzik meg”,* hogy befogadható *„az alkotójának ismerete nélkül is”.* Ugyanakkor sok-sok oldalon idézi föl gyermekkorának, fiatalságának epizódjait, pályára kerülésének, utazásainak emlékeit, és nem csupán a száraz életrajzi tényeket ismertetve. S több művének fotója mellett tisztázza a keletkezési körülményeket, máskor az ihlető élményre, a közölni vágyott gondolatra mutat rá. Olykor műhelytitkokat tár fel. Hol műkritikusoktól, művészettörténészektől kölcsönözve részleteket, hol saját felismeréseit összegezve beszél művészettelfogásáról, a tehetségről, a kreativitás nélkülözhetetlen voltáról, a pályája alakulását befolyásoló szellemi hatásokról. Fejezeteket szentel mestereinek, a képzőművészet azon alakjainak, akiknek művészete ihlető eleme alkotói tevékenységének, vagy akikkel a Sors beszélő viszonyba, baráti kapcsolatba sodorta. Másutt motívumok, jelképek elemzésére vállalkozik. Külön is figyelemre méltó a Reflexiók ábécében című fejezet, melyben pályája tényeit vagy az őt foglalkoztató témákat, elvont fogalmakat, természeti jelenségeket járja körül kisesszéjellelű írásaiban. Mintha fogódzót akarna adni a szobraival találkozó közönségének. Észrevette ugyanis, mint írja, hogy galériájának látogatóit nem csupán a művek érdekelték, szívesen hallgatták azokat a háttér-információkat is, amelyek közvetlenül a tárlatvezetésre vállalkozó művésztől származtak.

Megtudhatjuk a könyvből például, hogyan vezetett az útja az alkotásai nagy részét kitevő kisplasztikához. Vallomásai szerint ehhez az ősidők óta meglevő műfajhoz a líraisággal vagy a drámaisággal érintkező témák közelítették. S az, hogy ezek a 20-40 centiméteres műtárgyak a bensőségeség, az intimitás légkörében élnek igazán – ihlet és forma szerencsés találkozása esetén. Fontosnak tartja, hogy kézbe foghatók, helyük a térben könnyedén változtatható. Lakótereinkben, szobáink polcain, íróasztalunk sarkán találhatjuk meg számukra azt a pozíciót, amelyből művészi hatásukkal mindennapi életünk részévé válhatnak. Ebből érthető meg az is, hogy miért éppen azt a Henry Moore-idézetet választotta könyve mottójául, amely szerint *„a művészek arra törekszenek, hogy más emberek és saját maguk számára is értékessé tegyék az életet...”* De nem csupán a két fejezetet is megtöltő kisplasztikákkal találkozhatunk e

könyv lapjain, hanem egyéb műfajokkal is. Külön fejezetekbe rendezi portréit, a lovak ábrázolását, a domborműveket és a köztéri szobrokat. Az albumban felsorakoztatott művek és vallomása tükrében is elmondhatjuk – Pálffy Gusztávtól távol áll a divatoknak engedelmessé irányzatok követése. *Ars poetica* értékű mondatai arról vallanak, hogy művészete nem pusztán játék a formákkal. „A gondolat az első” – így fogalmaz. „Esetemben mindig az keresi magának a legkifejezőbb alakot.” A világ és az ember megértése, valamint a megismerés sarkallja újabb és újabb művek létrehozására. Az emberi lét kérdésein túl Pálffy Gusztáv számos művével a természet, az egész Glóbusz veszélyeztettségére, a környezetvédelem szempontjaira vezeti rá a szobrai előtt szemlélődőt. Munkái olykor olyanok, mint egy sóhaj, máskor fölérnek egy kiáltással. Cselekvésértékűek tehát. Olykor pedig a kérdező attitűdje áll háttérükben. Kérdései felszólító erejűek. De vannak olyanok is, amelyek a megválaszolhatatlanságra, a titokra mutatnak rá. S mindezek úgy nyernek alakot a szobrászat formanyelvének alkalmazása által, hogy gyakran ősidőktől ismert motívumokat, szimbólumokat vonultat fel a művész – megtöltve őket új tartalommal, újabb felismerésekkel. Így tűnik föl plasztikáiban a kör, a gömb, a tojás, az alma, a Nap, a virág, a labirintus, a szív, a jin-jang ellentétpár – és többször a kereszt. A keresztalakzat nem csupán direkt módon fordul elő, ahogyan például a jelkép valóságának értelmezését nyújtó háromrészes sorozatban, hanem áttűnésszerűen is. A *Sírató* című kompozíció emberi alakokat formázó kompozíciójában is, valamint a stilizált, elvontabb változatban is fölsejlik a kereszténység jelképe.

A kötet arra is magyarázatot ad, mi a titka a művész bronz iránti vonzalmának. „Szeretem, mert jól önthető, nehézség nélkül megmunkálható és színezhető.” Jobban érdekli tehát az anyag megmunkálásának az a módja, amely a bronz jellegéből adódik, mint például a kőfaragás. Úgy véli, sokkal több lehetőség rejlik a bronzban, mint a kőben. A bronz műtárgyak ugyanis nem úgy készülnek, mint a kőből formáltak, nem az „elvenni a felesleget” módszerével. Sokat elárul alkotói szemléletéből zárójeles megjegyzése: „Ha kívánatos, akár a művész ujjnyoma is rögzül és megmarad az alkotás felületén.” Pálffy műveiben ugyanis különös jelentőséggel bír a felület kidolgozottsága. Másrétől ezáltal, amikor tapinthatóvá válik szinte az anyag anyagszerűsége (*Csukadráma, Legutolsó vacsora*), másrétől sugallanak a tükörsimára csiszolt felületek (*Intrika születik, Pantomim II.*), s megint másrétől a kettő kombinációja (*Elégia II.*). Majd az is, hogy homorúak (*Üres öregség*) vagy domborúak-e (*A tojás I.–II.–III.*), élesek (*Gömb és kocka*) vagy gömbölyűek (*Meditáció II.*) az idomok. Kisplasztikái szinte felhívják az őket szemlélőt, hogy ne csak az ábrázolat, a kompozíció keltette érzéseknek, hangulatoknak adja át magát, kezével érintse is meg a tárgyat. Ahogyan gondolat, érzélem, hangulat találkozik a formai megoldásokkal, ugyanúgy ér össze bennünk, műélvezőkben az érzéki tapasztalat a művek keltette lelki élménnyel, elvont gondolatossággal.

Kompozíciói olykor egyáltalánosak (pl. *In memoriam Princess Diana, Ikarusz, Idol*), olykor párban szereplőket mutatnak fel (pl. *Együtt, Szemtől szembe, Ígéretők*), olykor pedig tömeget (*A karmester, A Nagy Kapu*) érzékeltetnek. De előfordul az is, hogy figurái, stilizált alakjai nem egymással kerülnek dialogikus viszonyba, hanem tárgyakkal (pl. *Zsonglőr, A kocka I., A kocka II., Várakozás, Damoklész, Körfeszítő*) vagy állatokkal,

magával a gonoszt jelképező szörnyel (*A nagy madár, Robinson, Sárkányölő II.*). Az ember és ember, ember és a tárgy közötti viszonyban rejlik ezekben az esetekben a művek dinamizmusa, de olyan is van, amikor az emberi alakot formázó figura szinte egybeolvad, eggyé merevedik tárgyával. Ilyen *A maszk*, a *Fotográfus*. Egyetlen személyt feltételez, mégis mintha megkettőződne, kettéhasadna a látványban a *Lucifer*, *A legfőbb bíró*. Máskor az elvont tartalmakkal társítható geometriai alakzatok kettőződnek, illetve sokszorozódnak meg (*Alma, A szív II., Gyász*), egymásba ékelődve feszítik egymást szét a formák (*Gömb és kocka*). Szobrai gyakran sorozatba, szoborcsoportba rendeződnek (*Ádám, Éva, Lucifer, Évszakok, A tojás I.–II.–III., A kereszt I.–II.–III.*). Előfordul, hogy ugyanaz a téma évekkel később más alakzatban, másfajta kidolgozottsággal újra felbukkan (*Mars, Várakozás, Sirató, A kocka*). A folyamat általában az érdekességtől, a kidolgozatlanúság hatásától a lecsiszolt, letisztult formák felé mutat, ha időrendben szemléljük ugyanazt a témát, ugyanazt a motívumot.

Tematikai, gondolati sokszínűség jellemzi Pálffy Gusztáv pályáját. Művei elhelyezhetők azon a széles skálán, ahol a drámaiság, a líraiság, az elégikusság éppúgy kirajzolódik, mint a humor, az abszurd és a groteszk. A művész, aki ebben az évben immár a 75. életévét töltötte be, valamint gazdag életműve nemcsak a szűkebb haza, Kecskemét művészetekre fogékony közönségének érdeklődését érdemli meg, hanem az országét is. A helyi és szakmai sikerek mellé az állami szintű elismerést.

Gajdó Ágnes

Irodalmi nyomkeresés

(Bíró-Balogh Tamás: Az irodalom személyessége)

„Az irodalmat mindig létező emberek alkotják, akik élnek, mozognak, esznek-isznak, zöld-ségesnél és boltban vásárolnak, ébren vannak, vagy éppen alszanak, beszélgetnek, olvasnak és írnak” – olvasom Bíró-Balogh Tamás könyvének előszavában. S mélyen egyetértek ezzel a gondolattal. Hajdan, buzgó bölcsészhallgatóként, kezdő irodalmárként nem-egyszer tapasztaltam ennek igazságát. Tamással több mint huszonöt éve találkoztam először, az egyetemi felvételi előkészítő táborból ismerjük egymást. Később néhány-szor tartottunk együtt előadást, például a miskolci Országos Tudományos Diákköri Konferencián, s már akkor sem volt kérdés számomra, a kolléga úrból bizony előbb-utóbb elismert irodalomtörténész, filológus lesz. A teljes Karinty-életmű a kisujjában volt, kapásból levezette Szathmári Sándor *Kazohiniájának* és az *Utazás Faremidóba* című regénynek közös momentumait, s órákig beszélt rajongva Kosztolányi zöld tintájáról. Tamás már akkor szinte megszállottan bújtá az árverési katalógusokat s gyűjtötte a dedikált köteteket. Lehet, hogy sokan csodabogárnak tartották, de föl sem merült, hogy mindez múltó hobbi lenne nála.

Később beigazolódtott, hogy nagyon is komoly az irodalom iránti rajongása, hiszen a mai napig szenvedélyesen keresi, kutatja az elődök által hagyott nyomokat. Egyetlen apró mosócédula sem kerüli el a figyelmét. Minden fontos lehet – vallja, amihez valaha egy-egy írónak, költőnek bármi köze volt. Ez a kitarító figyelem eredményezte filológiai-irodalomtörténeti tanulmányait, majd önálló köteteit is. Sajtó alá rendezte Kosztolányi Dezső *Aranysárkányának* ifjúsági változatát (2004), Schöpflin Aladár levelezését (2004), felfedezte és kiadta Nemes Nagy Ágnes *Az öt fenyő* című, addig ismeretlen regényét (2005). Az *Álmodozók irkafirkája* (2006) után három évvel a Tiszatáj Könyvek sorozatban jelent meg a *Tollvonások*, melynek olvastán egyértelművé vált számomra, Bíró-Balogh irodalomszeretete nem öncélú, kutatásai nagyon is fontosak és előremutatók, s ha kíváncsisága, lelkesedése nem lankad, még nagyon sok felfedezésről, irodalomtörténeti érdekességről írhat.

Így lett. Legutóbb ingoványos talajon kereste a nyomokat, s a Kosztolányi-életrajzhoz járult hozzá izgalmas észrevételekkel, gondolatokkal (*Mint aki a sínek közé esett*, Equinter Kiadó, Budapest, 2014), majd az irodalom személyességéről igyekezett meggyőzni olvasóit. „Főntartva persze azt, hogy egy alkotó esetében természetesen mégiscsak maga az alkotás a legfontosabb dokumentum, az azt körülvevő nyomokat sem érdemes lebecsülni: éppen mert a mindenkori mű körül születtek. Ha pedig nemcsak kultikus tárgyként viszonyulunk hozzájuk – pl. ha egy dedikációban nemcsak az író kezének érintését, hanem a pár sorban rejlő információt is meglátjuk –, és elfogadjuk, hogy vizsgálatunknak

létjogosultsága van az irodalomtörténet-írásban, akkor az irodalmi mű létrejötte, vagy éppen hatásának, utóéletének olyan aspektusait tárhatjuk föl, amelyek más módszerekkel nem lehetségesek.” (9–10.)

Szeged városa megkerülhetetlen a magyar irodalomtörténetben. Olyan sok írónk, költőnk időzött a Tisza partján, ki tanulmányai, más a munkája miatt, hogy a kutatók nem győzik föltérképezni Csongrád megye székhelyének irodalmi életét. Mindig előbukkannak újabb és újabb adatok. Gyakran véletlenül talál valami apró nyomot, aki jól figyel, olykor pedig bizonytalan félinformáció nyomába ered, s meglehet, később nem jár sikerrel. De aki erre a munkára adta a fejét, annak számolnia kell a kudarc és a csalódás lehetőségével is. Bíró-Balogh persze általában jó helyen kutakodik, a legapróbb nyomot is nagytóval vizsgálva meg.

A kötet első felében a városhoz kötődő alkotók közül Juhász Gyuláról, Móra Ferencről, József Attiláról, Ortutay Gyuláról, Weöres Sándorról, Radnóti-ról és Baka Istvánról tudhatunk meg új információkat, majd Kosztolányi szegedi kapcsolatait elemzi a szerző. A harmadik fejezet középpontjában Tömörkény István utóélete áll, a negyedik ciklusban a mára szinte teljesen elfeledett író, Hegyi István életrajzának dokumentumait ismerhetjük meg. A zárórészben Radnóti Miklós életművéhez kötődő tanulmányok, kisebb közlések szerepelnek. Végigolvasva az eredetileg zömmel az interneten megjelent írásokat, szembevetve a precíz filológiai munka, amelynek eredménye néha valódi szenzáció vagy igazi kuriózum.

Vegyük például Weöres Sándor versét – *Levél Szegedre* –, melyet Ilia Mihálynak írt, vagy egy másik, a „kritikuskirálynak” szóló rögtönzést. Utóbbi nem jelent meg kötetben, s leginkább az Ilia Mihályról szóló szövegekben szerepel. Bíró-Balogh egy másik elfeledett Weöres Sándor-versre is felhívja a figyelmet, mely egy aukción bukkant föl 2013-ban. A költő a Tisza Hotel fejléces levélpapírjára írta golyóstollal *A vándor üdvözlete* című tíz soros költeményt, javítás nélkül. A vers keletkezéstörténetéhez tartozik, hogy a Weöressel készült interjú mellett keretben megjelent a *Csongrád Megyei Hírlap* 1969. április 13-i számában. Később azonban a gyűjteményes kötetekből valamiért kimaradt, s nem került bele a centenáriumi alkalmából megjelent *Elhagyott versek* című kötetbe sem.

Bíró-Balogh könyvéből kiderül, hogy a legtöbb irodalombarát, aki Szegeden élt, vagy csak megfordult a Tisza-parton, valami módon a város kultúrtörténetében is megkerülhetetlen szerepet játszott. Gondolhatunk a lapszerkesztő, majd múzeum-igazgató Móra Ferencre, a régi magyar irodalommal foglalkozó Dézsi Lajos professzorra, vagy épp Szalay József rendőrfőkapitányra, aki több mint két évtizeden át a Dugonics Társaság elnöki tisztét is betöltötte. S minthogy minden ember és minden mozzanat sajátos módon valamiképp összefügg az irodalom történetében, nem csodálkozhatunk, hogy a „literátus főkapitány” gyűjteményében több dedikált Kosztolányi-kötet is megtalálható, s hogy Juhász Gyula „hódoló kézcsókkal” ajánlotta *Testamentum* című kötetét „a legszebb és legjobb magyar menyecskének”, Dajbukát Ilonának.

Nagyon érdekes, hogy az irodalomtörténészek sokáig úgy tudták, Radnóti Miklós 1939. február 5-én járt utoljára egyetemi éveinek helyszínén. Később kiderült, s Radnóti felesége is rögzítette naplójában, hogy 1940 márciusában is megfordult a Tisza-parton, Ortutay Gyula egyetemi magántanári próbaelőadását hallgatta meg.

Mindezek után meglepetésként hat a hír, ami Nagy Péter gyűjtő jóvoltából jutott a szerző tudomására. Radnóti eddig ismeretlen dedikációja az *Újhold* kötetben: „Miklós Róbertnek / baráti üdvözzel / Radnóti Miklós / Szeged, 1941”. Érdekes, hogy sem a költő, sem felesége nem említi ezt az utazást naplójában, előbb-utóbb talán mégiscsak kideríthető a szegedi dedikáció pontos története. Talán épp a korabeli napilapok hasábjain lelhető föl a válasz.

Az *irodalom személyessége* kötet meggyőzően bizonyítja, hogy az irodalmi alkotásokat körülvevő nyomokat, a „mindenkori mű” körül született dokumentumokat sem szabad lebecsülni. Egy-egy alkalmi versben, rögtönzésben, egy-egy kötetbe írt ajánlásban sokkal több rejlik, mint gondolnánk. A kapcsolattörténeti kutatásokkal is foglalkozó Bíró-Balogh rendkívül szórakoztatóan vezeti le egy-egy felfedezését, ami azért is erény, mert a filológiát sokan az unalmas, „szöszölős” tudományok közé sorolják. Pedig nem az.

(*Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2016*)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap